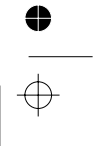
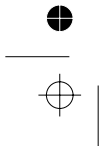

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich tom XXI

COMMITTEE OF RURAL AREAS
POLISH GEOGRAPHICAL SOCIETY

RURAL AREAS STUDY GROUP
STANISLAW LESZCZYCKI
INSTITUTE OF GEOGRAPHY AND SPATIAL ORGANIZATION
POLISH ACADEMY OF SCIENCES

Rural Studies
Vol. 21

**THE INFLUENCE OF THE
NATIONAL BORDER ON
DIRECTIONS OF SOCIO-ECONOMIC
DEVELOPMENT
IN THE EASTERN PART
OF THE LUBLIN PROVINCE**

KOMISJA OBSZARÓW WIEJSKICH
POLSKIE TOWARZYSTWO GEOGRAFICZNE

ZESPÓŁ BADAŃ OBSZARÓW WIEJSKICH
INSTYTUT GEOGRAFII I PRZESTRZENNEGO ZAGOSPODAROWANIA
IM. STANISŁAWA LESZCZYCKIEGO
POLSKA AKADEMIA NAUK

Studia Obszarów Wiejskich
tom XXI

WPŁYW GRANICY PAŃSTWOWEJ NA KIERUNKI ROZWOJU SPOŁECZNO-GOSPODARCZEGO WSCHODNIEJ CZĘŚCI WOJEWÓDZTWA LUBELSKIEGO

Jerzy BAŃSKI, Jacek DOBROWOLSKI, Małgorzata FLAGA,
Wojciech JANICKI, Monika WESOŁOWSKA

WARSZAWA 2010

RADA REDAKCYJNA:

Jan FALKOWSKI (przewodniczący),
Benicjusz GŁĘBOCKI, Bronisław GÓRZ, Michał JASIULEWICZ,
Eugeniusz RYDZ, Władysława STOLA

KOMITET REDAKCYJNY:

Redaktor: Jerzy BAŃSKI
Członkowie: Roman KULIKOWSKI, Mariusz KOWALSKI,
Włodzimierz ZGLIŃSKI
Sekretarz: Barbara SOLON

Recenzent tomu:
dr hab. Andrzej MISZCZUK prof. UW

Adres redakcji
00-818 Warszawa, ul. Twarda 51/55
pok. 421, tel. (22) 697-89-21

Redakcja techniczna:
Barbara SOLON

Skład, łamanie i projekt okładki:
W-TEAM

Publikacja finansowana ze środków na naukę w latach 2007-2010 jako projekt badawczy
Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego, N306 046 32/3180,

***Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego
wschodniej części woj. lubelskiego***

ISSN 1642-4689
ISBN 978-83-62089-01-7

Oddano do druku w styczniu 2010 r.
Druk i oprawa: Wydawnictwo „Bernardinum” Sp. z o.o.

Spis treści

Wstęp	7
1. Zagadnienia teoretyczne i uwagi terminologiczne	11
1.1. Rola i funkcje granicy	11
1.2. Specyfika obszarów przygranicznych	14
1.3. Przygraniczność wschodniej Lubelszczyzny	16
1.4. Obszar badań	19
2. Diagnoza stanu zagospodarowania wschodniej części województwa lubelskiego	23
2.1. Ludność	23
2.1.1. Stan i struktura demograficzna	23
2.1.2. Ruch naturalny	27
2.1.3. Migracje	30
2.1.4. Wykształcenie	32
2.1.5. Aktywność zawodowa i struktura zatrudnienia	33
2.2. System osadniczy	34
2.3. Działalność gospodarcza	37
2.3.1. Rolnictwo	37
2.3.2. Przemysł	42
2.3.3. Usługi	48
2.3.4. Handel	51
2.3.5. Budownictwo mieszkaniowe	54
2.3.6. Turystyka	55
2.4. Infrastruktura techniczna	60
2.4.1. Infrastruktura drogowa	60
2.4.2. Infrastruktura kolejowa	64
2.4.3. Sieci przesyłowe	65
2.5. Infrastruktura społeczna	69
2.6. Granica państwowa i przejścia graniczne	73
2.7. Współpraca przygraniczna	77
2.8. Dynamika rozwoju obszarów przygranicznych województwa lubelskiego	86

3. Sytuacja społeczno-gospodarcza obszarów przygranicznych Białorusi i Ukrainy	89
3.1. Rozmieszczenie ludności i sieć osadnicza	89
3.2. Sytuacja demograficzna.	92
3.3. Gospodarka	95
4. Wpływ granicy na rozwój gmin w opinii jej mieszkańców	99
5. Wpływ granicy na rozwój gmin w opinii władz lokalnych	117
6. Wybrane przykłady gmin przygranicznych.	137
6.1. Terespol – rola przejścia granicznego i sąsiedztwa Brześcia	137
6.2. Dorohusk – od punktu granicznego do nowoczesnego przejścia międzynarodowego	141
6.3. Dołhobyczów – gmina wybitnie peryferyjna	144
Podsumowanie – perspektywy rozwoju wschodniej Lubelszczyzny . . .	147
Literatura	153
Aneks	159
Summary	161

Wstęp

Okres ostatnich kilkunastu lat jest pełen nowych zjawisk społecznych i gospodarczych wywołanych zmianą systemu politycznego i ekonomicznego oraz wejścia Polski do struktur Europy Zachodniej. Zmiany przestrzenne nabrały dużego tempa, wykazując jednocześnie wyraźne zróżnicowanie regionalne.

Interesującym obszarem z punktu widzenia współczesnych procesów społecznych i gospodarczych jest Lubelszczyzna. Region jest jednym z najbiedniejszych obszarów w Polsce (a także w Unii Europejskiej), dlatego powinny się w nim dokonać bardzo radykalne zmiany zmierzające do wyrównywania różnic rozwojowych w stosunku do innych regionów kraju. Ponadto wschodnia granica województwa jest fragmentem granicy państwowej (polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej) oraz częścią zewnętrznej granicy Unii Europejskiej.

Gospodarka Lubelszczyzny oparta w znacznym stopniu na rolnictwie (wciąż dominującym w strukturze zatrudnienia), niewielki w skali kraju udział w pozyskiwaniu inwestycji zagranicznych, niedorozwój infrastruktury i inne cechy stanowiące o niskiej pozycji tego regionu, stwarzają potrzebę poszukiwań nowych dróg jego rozwoju. Szczególnie wschodnia część regionu wykazuje głębokie zapóźnienie gospodarcze, co jest wynikiem między innymi istnienia bariery przestrzennej, którą tworzy granica państwowa. Tymczasem może ona być, przy spełnieniu odpowiednich warunków, ważnym katalizatorem rozwoju społecznego, gospodarczego i kulturowego.

Okres najbliższych kilku lat będzie kluczowy w wyborze kierunków przestrzennego zagospodarowania terenów przygranicznych wschodniej Lubelszczyzny. Wiadomo na przykład, że liczba przejść granicznych na tym obszarze jest niewystarczająca, a te, które istnieją, wymagają doinwestowania. Województwo lubelskie, należące do obszarów problemowych Unii Europejskiej, otrzymuje na ten cel oraz na rozwój regionalny dodatkowe środki.

Region przygraniczny jest z natury rzeczą obszarem o dużej odrębności i specyfice. Pogłębia ją dodatkowo istnienie granicy pomiędzy różnymi systemami gospodarczymi i politycznymi; państwa, z którymi graniczy na tym odcinku Polska wybrały różne modele rozwoju politycznego i gospodarczego. Ponadto

obszary położone w sąsiedztwie granicy charakteryzuje duże zróżnicowanie struktury przestrzennej i dynamiki rozwoju gospodarczego. Rozwój koncentruje się przede wszystkim na terenach w pobliżu przejść granicznych, natomiast obszary położone peryferyjnie, z dala od ważnych ciągów komunikacyjnych, są narażone na degradację społeczną i ekonomiczną.

Głównym celem opracowania jest wskazanie wpływu granicy państwowej – jako bariery przestrzennej – na poziom oraz kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego obszarów przygranicznych w województwie lubelskim. Celem operacyjnym jest zdiagnozowanie barier rozwojowych wynikających z istnienia granic o różnej „przenikalności” oraz określenie specyficznych czynników stymulujących rozwój gospodarczy wynikających z przygranicznego położenia. Autorzy opracowania stawiają dwie podstawowe hipotezy badawcze:

- współczesna granica wschodnia na terenie Lubelszczyzny jest specyficzną barierą przestrzenną ograniczającą ogólny rozwój społeczno-gospodarczy terenów przygranicznych, ale stymulującą rozwój obszarów w sąsiedztwie przejść granicznych,
- istnieją różnice rozwojowe pomiędzy pograniczem polsko-białoruskim i polsko-ukraińskim spowodowane przyjęciem różnych modeli rozwoju politycznego i gospodarczego krajów sąsiedzkich.

Literatura na temat obszarów przygranicznych w województwie lubelskim jest bogata i wielowątkowa. Można ją podzielić na prace o charakterze ogólnym diagnozujące strukturę przestrzenną i stan jej rozwoju i prace szczegółowe poświęcone niedużym obszarom i na ogół wybranej problematyce.

Wśród prac ogólnych na szczególną uwagę zasługuje bardzo obszerne opracowanie pt. *Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020* (2007). Autorzy diagnozują stan zagospodarowania Polski Wschodniej pod względem społecznym i gospodarczym oraz prognozują jego zmiany do roku 2020. Interesującym opracowaniem jest także *Pogranicze polsko-ukraińskie* (Kawałko i Miszczuk 2005), poświęcone obszarom położonym po obu stronach granicy polsko-ukraińskiej. Niestety skala, w jakiej poddaje się analizie problematykę środowiskową, społeczną i gospodarczą, nie pozwala na wyciąganie wniosków dotyczących niewielkich jednostek przestrzennych.

Wśród prac szczegółowych, cenne pozycje stanowią kolejne tomy serii *Euro-region Bug*, podejmującej bardzo zróżnicowaną tematykę badawczą (Bałtowski 1994, Dębski 1997, Dyczewski 1997, Eberhardt i in. 1997, Kukielka 1997, Miszczuk 1997, Pastuszak 1997). Ostatnio powstały też opracowania dokumentujące współczesną sytuację społeczno-gospodarczą we wschodniej części województwa lubelskiego (Babiński 1997, Bański 2000a, 2000b, Górz 2002).

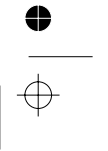
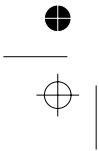
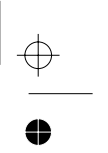
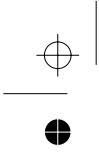
Monografia składa się z pięciu części. W części wstępnej omówiono zagadnienia teoretyczne i wyznaczono obszar badań. Następna część jest poświęcona diagnozie stanu zagospodarowania obszarów przygranicznych i dynamice ich roz-

woju. Omówiono w niej zagadnienia ludnościowe (strukturę demograficzną, ruch naturalny, migracje, aktywność zawodową), działalność gospodarczą (przemysł, rolnictwo, usługi, handel, budownictwo, turystyka) oraz wyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną. W części trzeciej przedstawiono sytuację społeczno-ekonomiczną na obszarach przygranicznych w Białorusi i na Ukrainie. Studia terenowe dokumentuje czwarta i piąta część pracy. Przeanalizowano w niej wyniki ankiet wykonanych wśród mieszkańców jedenastu gmin przygranicznych i wywiadów z przedstawicielami władz samorządowych. Podstawowym celem studiów było rozpoznanie opinii mieszkańców i władz lokalnych na temat wpływu granicy państwowej na rozwój gminy. Uzupełnieniem jest charakterystyka trzech gmin przygranicznych (Terespol, Dorohusk, Dołhobyczów) różniących się charakterem położenia i rozwoju. W podsumowaniu podjęto próbę określenia kierunków i perspektyw rozwoju wschodniej Lubelszczyzny.

Opracowanie jest wynikiem projektu badawczego Ministerstwa Nauki i Szkolnictwa Wyższego pt. *Wpływ granicy państwowej na kierunki rozwoju społeczno-gospodarczego wschodniej części województwa lubelskiego*, realizowanego w Zakładzie Geografii Ekonomicznej Instytutu Nauk o Ziemi UMCS przez zespół pracowników naukowych: mgr Jacek Dobrowolski, dr Małgorzata Flaga, dr Wojciech Janicki, dr Monika Wesołowska, pod kierunkiem prof. dr. hab. Jerzego Bańskiego.

1.

Zagadnienia teoretyczne i uwagi terminologiczne

1.1. Rola i funkcje granicy

Granica ma szereg różnych znaczeń semantycznych, które wg Słownika Synonimów odnoszą się do takich pojęć podstawowych jak: brzeg, koniec i limit. W polskiej geografii znaczenie pojęcia granica jest również szerokie, ale rzadko stosujemy jego „zamienniki”. Dużo bogatsze słownictwo w tym zakresie ma na przykład geografia brytyjska, która posługuje się takimi terminami jak: *boundary*, *border*, *borderline*, *frontier*¹. To ostatnie pojęcie występuje również w języku francuskim (*frontiere*), hiszpańskim (*frontere*) włoskim (*frontiera*). W języku niemieckim występuje słowo *die Grenze* mające podobne brzmienie w języku szwedzkim (*gräns*) i norweskim (*grense*). Niewiele różni się też od niego pojęcia występujące w językach słowiańskich – rosyjskim (*granica*), słowackim (*hranica*) czeskim (*hranice*) i polskim (*granica*), co wskazuje na istnienie w przeszłości jego wspólnego źródła. Jest to ciekawy przedmiot badań językoznawczych.

Wśród nauk geograficznych najwięcej miejsca problematyce granicy poświęca geografia polityczna. Należy jednak wyraźnie podkreślić, że jej przedmiotem zainteresowania jest tylko jedna z wielu kategorii granic. W niniejszym opracowaniu mamy do czynienia z granicą państwową, a dokładniej jej fragmentem położonym w województwie lubelskim, dlatego też tej kategorii poświęcono najwięcej uwagi.

W literaturze istnieje wiele definicji terminu *granica*, co wynika z faktu przyjęcia określonych, różnych perspektyw badawczych. Wyróżnia się granice sztuczne i naturalne, historyczne, kulturowe, przyrodnicze, administracyjne, polityczne, państwowe, gospodarcze, demograficzne, etniczne, morskie i lądowe. Ich cechą wspólną jest to, że wyznaczają one z jednej strony koniec, a z drugiej

¹ Pojęcie *frontier* odnosi się do strefy granicznej (pogranicze), a *boundaries* do linii granicznej (Prescot 1987, Batten 1999).

początek „czegoś”. Różne są też formy granic. W Cesarstwie Rzymskim granice miały postać pasma, wzdłuż którego ciągnęły się ważne szlaki komunikacyjne. Strefy te, mające cechy współczesnego pogranicza chronione były przez ufortyfikowane strażnice. Z biegiem czasu strefy zaczęły się kurczyć, a granice polityczne przyjęły postać liniową.

Nowa Encyklopedia Powszechna PWN (1995) definiuje granicę państwową, jako: *powierzchnię pionową przechodzącą przez linię graniczną wyznaczoną na powierzchni ziemi, oddzielającą terytorium jednego państwa od innych państw lub obszarów niczych*. Podobnie jest definiowana przez M. Boczwara i A. Suliborskiego (2002, s.72) – *wyimaginowana kurtyna, przebiegająca pod kątem 90 stopni względem powierzchni ziemi, oddzielająca państwa i obszary bez określonej przynależności*. Bardziej ogólny charakter, wynikający z przesłanek prawnych, ma propozycja J. Barbaga (1987, s. 61), według którego, granice państwowe to: *linie styku dwóch suwerennych państw, oddzielające je równocześnie od siebie*. Podobne podejście, ale pozbawione „liniowości” granicy reprezentuje J.R.V. Prescott (1987) twierdząc, że granice oddzielają obszary należące do różnych podmiotów politycznych oraz R.J.G. Pounds (1963), dla którego granice oddzielają suwerenność jednego państwa od suwerenności jego sąsiadów.

W ujęciu przestrzennym granica kojarzona jest zazwyczaj z barierą – naturalną lub sztuczną. Granice naturalne mają zazwyczaj charakter morfologiczny, czyli poprowadzone są w oparciu o wyraźnie zarysowujące się w terenie linie lub obszary o genezie przyrodniczej, np. łańcuchy górskie, rzeki, morza, czy jeziora. Ujęcie to nie jest do końca poprawne, ponieważ w wielu przypadkach granica poprowadzona rzeką łączy, a nie oddziela od siebie obszary położone po obu jej stronach, nie spełnia zatem najbardziej podstawowej funkcji, wynikającej z definicji terminu „granica” (Rykiel 2006). W efekcie granicę taką można uznać za sztuczną, ponieważ sztucznie oddziela od siebie elementy stanowiące całość. Przykładem może być poprowadzona biegiem Odry zachodnia granica Polski, która podzieliła na dwie części szereg miast (np. Zgorzelec przed 1945 rokiem stanowił prawobrzeżną część miasta Görlitz). Pod pojęciem „sztucznych” rozumie się najczęściej granice nie oparte na liniowych elementach środowiska przyrodniczego. Jednak wszystkie granice są wyłącznie wytworem człowieka, czyli efektem umowy społecznej. W przypadku granic morfologicznych przyroda pomaga człowiekowi w wyznaczeniu linii granicznej. Jest ona niejako narzucona i nie trzeba jej szczegółowo wytyczać. Dużo bardziej skomplikowana sytuacja jest w przypadku granic sztucznych, które wymagają wytyczenia i bardziej drobiazgowych uzgodnień.

Granice można też rozpatrywać jako element, który ogranicza zasięg przestrzenny jakiegoś obszaru: jednostki administracyjnej, regionu (przyrodniczego, historycznego, gospodarczego itp.) lub państwa. W takim ujęciu granica może mieć charakter liniowy (granica państwa, województwa, powiatu itp.) lub stre-

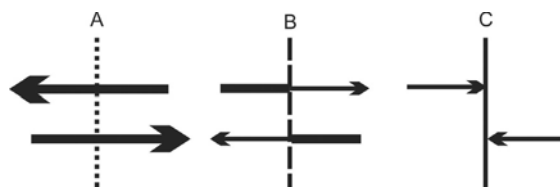

fowy (np. granica regionów kulturowych). „Strefowość” niektórych granic wynika z charakteru zjawisk, które występują na dzielonym terytorium. Na przykład cywilizacyjno-kulturowa granica pomiędzy Zachodnią i Wschodnią Europą jest swoistą strefą (pasmem) biegnącą gdzieś w pobliżu wschodniej granicy Polski. Również granice regionów przyrodniczych mogą stanowić przykład granic nieliniowych.

Traktując granicę jako barierę przestrzenną² dla przepływu idei, dóbr i ludności, można zaproponować ich podział na trzy podstawowe kategorie: granice otwarte, granice częściowo przenikalne i granice nieprzenikalne (ryc. 1). Wśród nich można wyróżnić szereg podkategorii wynikających z położenia geograficznego, sytuacji ekonomicznej i politycznej, sposobu kontroli itp. W podobnym duchu O. Martinez (1999) proponuje cztery typy regionów przygranicznych, wśród których wymienia regiony: alienowane, koegzystujące, współpracujące, zintegrowane.

Granice przenikalne nie stanowią istotnej bariery przestrzennej dla przepływów i można przyjąć, że są to wyłącznie „linie na papierze”. Najlepszym przykładem są tu granice jednostek administracyjnych lub regionów historyczno-kulturowych, a także granice wewnętrzne krajów Unii Europejskiej, które z roku na rok stają się coraz bardziej otwarte. Granice częściowo przenikalne stanowią już pewne utrudnienie dla przepływów, które są kontrolowane, a często nawet sterowane. Przykładem może być granica polsko-ukraińska, na której wszelkie przepływy podlegają wyraźnym ograniczeniom. Granice nieprzenikalne są w pełni wykształconymi barierami przestrzennymi, hamującymi wszelkiego rodzaju przepływy lub ograniczającymi je do minimum. Granice takie są typowe na przykład dla skonfliktowanych państw (Korea Północna i Południowa).

Granice można też traktować jako źródło korzyści lokalizacyjnych, stymulujące rozwój lokalny. Jest tak przede wszystkim w sąsiedztwie przejść granicznych. Rozwój handlu przygranicznego, opłaty celne, tanie usługi i obsługa

Ryc. 1. Typy granic ze względu na stopień ich przenikalności: A – otwarta, B – częściowo przenikalna, C – nieprzenikalna

Types of boundaries according to the degree of their permeability: A – open, B – partly permeable, C – closed (impermeable)

² Z. Rykiel (1986) proponuje podział barier przestrzennych na formalne i nieformalne. Barierami formalnymi są granice polityczne, natomiast nieformalnymi – bariery przyrodnicze i kulturowe.

ruchu tranzytowego mogą z powodzeniem przyczyniać się do rozwoju obszarów w sąsiedztwie granicy. Przykładem takiej sytuacji mogą być ośrodki położone w pobliżu przejść granicznych na granicy polsko-niemieckiej. Po stronie polskiej rozwinął się handel, hotelarstwo i inne usługi.

Bez względu na „stopień przepuszczalności” granicy państwowej ogranicza ona mobilność siły roboczej i kapitału (Hoover 1948). Jest ona przykładem granicy politycznej, która ogranicza przepływ ludzi, towarów, pieniądza (Maik i Parysek 1978) lub stanowi „bufor wysokiego oporu” (Yuill 1965, zob. Ciok 2004).

Według A. Loscha (1961) granica zmniejsza zasięg oddziaływania ośrodków rynkowych położonych w jej pobliżu w stosunku do ośrodków położonych z dala od granicy państwowej. Powodów tego można wymienić kilka, choćby wysokie koszty transportu (w związku ze znacznym oddaleniem od ośrodków centralnych), wysokie koszty transakcyjne (cła, zezwolenia itp.) czy niechęć inwestorów do lokowania większych przedsięwzięć (ryzyko inwestycyjne).

A. Moraczewska (2008) dzieli granice wg kryterium stosunków międzynarodowych i wyróżnia trzy metafunkcje granic: dezintegracyjną (polegającą na zamykaniu się granicy na wszelkiego rodzaju kontakty), fragmentacyjną (o zróżnicowanym stopniu otwartości, czyli otwarciu na niektóre czynniki przepływające) i integracyjną (o wysokim stopniu otwartości i intensywności kontaktów).

Najważniejszym „punktem łącznikowym” granicy jest przejście graniczne, w którego sąsiedztwie koncentruje się na ogół handel, usługi, życie kulturalne i kontakty interpersonalne. Przejście graniczne jest miejscem uzgodnionym na mocy umów międzynarodowych, w którym odbywa się przekraczanie granicy państwowej na podstawie obowiązujących dokumentów.

Wyróżnia się przejścia: ogólnodostępne, małego ruchu granicznego i uproszczonego ruchu granicznego. Przejścia ogólnodostępne są podstawową kategorią; sposób i warunki przekraczania tam granicy określa rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych z dnia 5 grudnia 1991 roku (Dz.U. nr 117/1991). Przejścia ogólnodostępne dzieli się na kolejowe, drogowe, lotnicze, morskie i rzeczne. Mały ruch graniczny i system uproszczonego trybu przekraczania granicy dotyczą głównie miejscowości przygranicznych, których mieszkańcy będący obywatelami państw sąsiedzkich mogą przekraczać granicę państwową na podstawie odrębnych uzgodnień.

1.2. Specyfika obszarów przygranicznych

Z terminem „granica” związane są bezpośrednio takie pojęcia jak: przygranicze, pogranicze, rubieże, nadgranicze i kresy, o wyraźnych konotacjach przestrzennych. Duże jednostki przestrzenne położone w sąsiedztwie granicy określane są

pojęciami region przygraniczny i region pograniczny. Według Z. Rykla (1985) odnoszą się one do terytorialnych układów społeczno-gospodarczych, ale region przygraniczny obejmuje obszar po obu stronach granicy (granica jest linią przecinającą region na dwie części), a region pograniczny odnosi się do terytorium po jednej jej stronie. W uproszczeniu możemy przyjąć, że jeśli mamy obszary pograniczne A i B po obu stronach granicy, to tworzą one obszar przygraniczny AB.

W badaniach socjologicznych pogranicze traktuje się jak obszar kontaktów społeczno-kulturowych pomiędzy dwoma lub więcej sąsiednimi narodami (Sadowski 1995). Ich efektem jest ograniczenie lub zanik zasady terytorialnego przyporządkowania do narodu. Z definicji wynika, że pogranicze odnosi się do obszaru położonego po obu stronach granicy.

Silne związki z obszarem przygranicznym ma pojęcie „kresy”, które zostało dość szczegółowo omówione w pracy S. Cioka (2004). Autor zauważa, że „kresy” to kategoria przestrzenne ujmowana w literaturze jako: obszar przejściowy – strefa pomiędzy sąsiednimi plemionami lub państwami, obszar pograniczny – położony na obrzeżach państwa lub obszar, który na skutek przesunięcia granicy pozostał poza granicami kraju. Kresy mogą też oznaczać peryferie położone z dala od obszarów rdzeniowych (Koter 1997).

Problematykę terminologii związanej z obszarami położonymi przy granicy (chodzi przede wszystkim o granicę państwową) stara się przybliżyć Z. Rykiel (1985). Autor wpada jednak w sidła zawilości semantycznych i językowych angielskiej, niemieckiej i francuskiej literatury przedmiotu, co wprowadza raczej zamęt niż porządek terminologiczny. Z jego rozważań wynika wniosek, że w literaturze przedmiotu istnieje duża dowolność w posługiwaniu się terminami, których desygnatami są obszary położone przy granicy państwowej. W niniejszej pracy stosowano przede wszystkim pojęcie „obszar przygraniczny” odnoszące się do wyraźnie zarysowanego obszaru badań obejmującego powiaty województwa lubelskiego położone przy granicy państwowej.

Cechą obszarów przygranicznych jest ich położenie geograficzne na krańcach jakiejś jednostki. Są one na ogół odległe od stolicy oraz najważniejszych obszarów metropolitalnych i przez to trudniej dostępne. Z ekonomicznego i społecznego punktu widzenia obszary położone w sąsiedztwie granic (państwowych, administracyjnych) wykazują najczęściej cechy peryferii gospodarczych, tj. stagnację ekonomiczną, słabe wyposażenie w elementy infrastruktury, niski poziom inwestycji i ubytek ludności. W myśl koncepcji rdzenia i peryferii są one przeciwieństwem obszarów o wysokim potencjale rozwojowym, w których lokuje się najbardziej konkurencyjne przedsięwzięcia wytwórcze i usługowe.

Nie wszystkie jednak obszary przygraniczne charakteryzuje stagnacja lub upadek gospodarczy. A.L. Sanguin (1983) dzieli je na trzy rodzaje: pustkowia przygraniczne, mgławice przygraniczne i regiony przygraniczne (za Z. Ryklem 1991).

Te pierwsze są obszarami niezagospodarowanymi, drugie – zespołami osad po obu stronach granicy o słabych powiązaniach funkcjonalnych, natomiast regiony przygraniczne – to obszary o silnych powiązaniach gospodarczych, zdolne do współpracy i dalszego, wspólnego rozwoju. Przy założeniu dużej przenikalności granicy obszary takie mogą stać się lokalnymi rdzeniami rozwoju.

W powszechnej opinii, wschodnie obszary przygraniczne w naszym kraju wykazują typowe cechy peryferii geograficznych i gospodarczych. Ich specyfika zdominowana jest negatywnymi uwarunkowaniami rozwoju gospodarczego, takimi jak: monofunkcyjność ekonomiczna (gospodarka rolna), słabe wyposażenie infrastrukturalne, brak dużych inwestycji gospodarczych, niski poziom życia, niekorzystne procesy demograficzne, niskie kwalifikacje zawodowe ludności i ograniczona dostępność komunikacyjna. Do korzystnych czynników rozwoju zaliczyć można czyste środowisko przyrodnicze, historycznie uwarunkowaną wielokulturowość oraz potencjalne możliwości rozwoju przygranicznego handlu i usług.

Rozwój obszarów przygranicznych zależy w znacznym stopniu od ich konkurencyjności lokalizacyjnej, a więc możliwości pozyskania nowych inwestycji gospodarczych. Wśród twardych czynników lokalizacji podstawową rolę odgrywa infrastruktura techniczna, a zwłaszcza sieć transportowa i łączność (Falkowski 2006). Zazwyczaj obszary położone w sąsiedztwie granic państwowych są stosunkowo słabo wyposażone w te elementy, co obniża ich konkurencyjność. Również w zakresie miękkich czynników lokalizacyjnych, mających charakter jakościowy (potencjał ludzki, innowacyjność, aktywność liderów), obszary przygraniczne wypadają niekorzystnie na tle innych obszarów.

1.3. Przygraniczność wschodniej Lubelszczyzny

Wschodnia Lubelszczyzna jest ciekawym poligonem badawczym, ze względu na swą historię. W przeszłości była fragmentem państwa polskiego położonym raczej w centralnej, niż peryferyjnej części kraju. Niemniej ścierały się tu różne kultury, religie i odmienne tradycje. Obecnie, ze względu na przygraniczne położenie i ograniczoną przenikalność granicy, wschodnią część województwa lubelskiego można traktować jako obszar peryferyjny.

Według S.P. Huntingtona (1997) w sąsiedztwie dzisiejszej granicy Polski przebiega granica pomiędzy cywilizacją zachodnią i prawosławną, dzieląca Europę na dwie części (ryc. 2). Granica ta stanowi jego zdaniem wielką linię historyczną pomiędzy wyznawcami chrześcijaństwa a ludami prawosławnymi i muzułmańskimi. Podział Europy na Zachodnią (Łacińską) i Wschodnią (Bizantyjską) wykształcił się na przełomie pierwszego i drugiego tysiąclecia naszej ery. Był to skutek upadku cesarstwa zachodniorzymskiego i rosnących różnic pomię-

Ryc. 2. Wschodnia granica zachodniej cywilizacji wg S.P. Huntingtona (1997, s. 231)
Eastern boundary of Western Civilization according to S. P. Huntington (1997)

dzy rzymsko-grecką kulturą Zachodu, a „orientalizowanym” Wschodem. W tym samym czasie postępowała chrystianizacja pogańskiej części Europy, w tym także ziem polskich, położonych „gdzieś” w sąsiedztwie strefy oddzielającej dwie części Europy. Polska wraz z Węgrami, Czechami i Chorwacją przyjęła chrześcijaństwo w łacińskiej wersji, natomiast Ruś i kraje bałkańskie – w wersji bizantyjskiej.

Przebieg tak zwanej „wschodniej granicy zachodniej cywilizacji” zaprezentowanej przez S.P. Huntingtona kwestionuje P. Eberhardt (2004). Autor krytykuje zbyt uproszczony przebieg linii podziału oraz kwestionuje pogląd o jej stabilności. Według P. Eberhardta linia podziału kulturowego kontynentu biegnie bliżej współczesnych granic Polski, a nawet częściowo się z nimi pokrywa (ryc. 3).

Należąc do strefy przenikania się kultur Wschodu i Zachodu wschodnia część Lubelszczyzny była przez setki lat obszarem zarówno konfliktów, jak i sąsiedzkiej współpracy. Po zakończeniu II wojny światowej, na podstawie międzynarodowych porozumień wytyczono tu granicę pomiędzy Polską a Związkiem Socjalistycznych Republik Radzieckich.

Powojenna granica wschodnia została wytyczona zgodnie z propozycjami sowieckimi zgłoszonymi na konferencji w Teheranie w 1943 r. i zatwierdzona

Ryc. 3. Granica między cywilizacją zachodniego chrześcijaństwa a cywilizacją bizantyjską wg P. Eberhardta (2004, s. 184)

Christian and Byzantine civilization boundary according to P. Eberhardt (2004)

przez przywódców ZSRR, Wielkiej Brytanii i Stanów Zjednoczonych w Jałcie w 1945 r. Jej przebieg był zgodny z tzw. linią Curzona, zaproponowaną przez dyplomację brytyjską jako linię demarkacyjną wojsk polskich i bolszewickich z lipca 1920 r. Umowę graniczną pomiędzy Polską a ZSRR ustalającą podstawowy przebieg granicy zawarto w Moskwie, 16 sierpnia 1945 r., a dokładne jej wytyczenie powierzono specjalnej komisji delimitacyjnej. Jesienią tego samego roku podpisano w Warszawie porozumienie z Białoruską Socjalistyczną Republiką Radziecką o rejestracji i ewakuacji ludności białoruskiej z terenów polskich do BSR i ludności polskiej z terenów białoruskich do Polski. W 1948 r. podpisany został ostateczny protokół przebiegu granicy państwowej pomiędzy Polską i ZSRR.

Przygraniczność wschodniej Lubelszczyzny można ujmować dwojako. Obszar ten jest położony na styku wielkiego podziału kulturowego Europy, czego potwierdzeniem jest współwystępowanie wyznawców religii rzymskokatolickiej i prawosławnej oraz niewielkich enklaw mniejszości narodowych. Współcześnie, w związku z przebiegiem granicy państwowej, jest też „formalnym” obszarem przygranicznym.

Fot. 1. Harmonijne współistnienie dwóch kultur – cerkiew i kościół rzymskokatolicki w Sławatyczach (fot. J. Bański)
Harmonious coexistence of two cultures – Orthodox and Catholic churches in Sławatyczach (photo J. Bański)

1.4. Obszar badań

Metoda delimitacja obszarów przygranicznych zależy od dyscypliny badawczej, która różnie definiuje samo pojęcie obszaru przygranicznego oraz wykorzystuje własne kryteria i techniki badań. Zdaniem S. Cioka (2004) problem delimitacji sprowadza się przede wszystkim do wskazania „granicy wewnętrznej”, gdyż „zewnątrzna” jest dana – stanowi ją granica państwowa. Autor podkreśla też, że najprościej wyznaczyć obszar przygraniczny na podstawie kryterium położenia (tworzą go jednostki podziału terytorialnego położone bezpośrednio sąsiadujące z granicą). Dużo trudniej wskazać region transgraniczny położony po obu stronach granicy, co wynika z odmiennego podziału terytorialnego, innego sposobu gromadzenia danych statystycznych itp.

W niniejszym opracowaniu do wyznaczenia obszaru przygranicznego wykorzystano kryterium położenia. Obszar badań tworzą powiaty w województwie lubelskim położone przy granicy z Białorusią i Ukrainą³. W uzasadnionych przypadkach badaniami objęto też tereny sąsiednie, w tym obszary przygraniczne po stronie ukraińskiej i białoruskiej.

³ Długość odcinka granicy państwowej na terenie województwa lubelskiego wynosi 457 km, z tego 68 km przypada na ląd, a 389 km na rzekę Bug.

Wyznaczony obszar badań obejmuje pięć powiatów: bialski, włodawski, chełmski, hrubieszowski i tomaszowski oraz dwa miasta na prawach powiatu: Biała Podlaska i Chełm (ryc. 4). Całkowita powierzchnia tego obszaru to 6739 km², co stanowi blisko 27% powierzchni województwa lubelskiego. W skład analizowanych powiatów wchodzi 65 jednostek administracyjnych: 8 gmin miejskich (w tym 2 miasta na prawach powiatu), 56 gmin wiejskich oraz 1 miejsko-wiejska (tab. 1).

Na badanym obszarze znajdują się 1324 miejscowości, w tym 9 miast: Biała Podlaska, Chełm, Hrubieszów, Międzyrzec Podlaski, Rejowiec Fabryczny, Terespol, Tomaszów Lubelski, Tyszowce i Włodawa. Sieć osadnicza jest zróżnicowana przestrzennie. Średnio na 100 km² przypada 15 miejscowości. Na jedną miejscowość wiejską przypada przeciętnie 254 mieszkańców, co świadczy o dużym rozdrobieniu osadnictwa wiejskiego i przewadze stosunkowo niewielkich wsi.

Tabela 1. Powierzchnia i podział badanych powiatów na jednostki terytorialne

Powiat	Powierzchnia [km ²]	Liczba gmin				Liczba miejscowości	
		ogółem	miejskie	wiejskie	miejsko-wiejskie	ogółem	wiejskie
Bialski	2 755	19	2	17	0	342	340
Miasto Biała Podlaska	49	1	1	0	0	1	0
Włodawski	1 256	8	1	7	0	151	150
Chełmski	1 887	15	1	14	0	383	382
Miasto Chełm	35	1	1	0	0	1	0
Hrubieszowski	1 268	8	1	7	0	200	199
Tomaszowski	1 489	13	1	11	1	246	244

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

Badania wschodniej części województwa lubelskiego realizowano w dwóch skalach. W odniesieniu do powiatów badania oparto głównie na dostępnej literaturze przedmiotu oraz materiałach statystycznych GUS, natomiast w gminach sąsiadujących bezpośrednio z granicą państwową lub leżących w jej pobliżu przeprowadzono szczegółowe badania terenowe, w tym wywiady z przedstawicielami samorządu lokalnego i ankiety wśród mieszkańców.

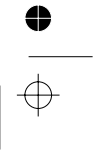
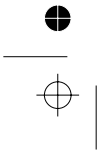
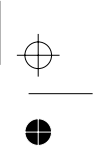
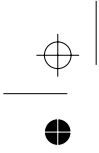
Dobierając obszar badań terenowych kierowano się zasadą, aby jednostki administracyjne różniły się między sobą poziomem rozwoju społeczno-gospodarczego oraz potencjałem i kierunkami rozwoju. W efekcie studia terenowe realizowano na czterech obszarach reprezentowanych przez jedenaście gmin (por. ryc. 4): Zalesie i Terespol (obszar B1), Sławatycze, Sosnówka, Hanna (obszar

Ryc. 4. Obszar badań
Study area

B2), Ruda-Huta, Dorohusk (obszar U1), Mircze, Dołhobyczów, Telatyn i Ulhówek (obszar U2). Obszary B1 i U1 reprezentowane są przez gminy położone w sąsiedztwie głównych szlaków komunikacyjnych i przejść granicznych, natomiast obszary B2 i U2 tworzą gminy położone peryferyjnie, o niskim potencjale rozwojowym.

2.

Diagnoza stanu zagospodarowania wschodniej części województwa lubelskiego

2.1. Ludność

2.1.1. Stan i struktura demograficzna

Istotnym czynnikiem rozwoju każdego obszaru jest wielkość i jakość zasobów ludzkich. Szczególnie istotną cechą tych zasobów jest struktura demograficzna, warunkująca możliwości rozwoju ekonomicznego.

Wschodnia część województwa lubelskiego jest obszarem słabo zaludnionym. W 2006 r. mieszkało tam 516,3 tys. osób, co stanowiło niespełna 25% liczby ludności województwa. Najmniej ludności ma – poza miastami na prawach powiatu – powiat włodawski, położony w środkowej części obszaru studiów i sąsiadujący z Białorusią i Ukrainą (tab. 2).

Niewielka liczba ludności na terenach przygranicznych jest konsekwencją długotrwałego i stałego wyludniania się tych obszarów. Tendencja ta utrzymuje się również współcześnie – czego dowodem jest spadek zaludnienia w regionie w latach 1995–2006 o około 27 tys. osób, tj. 5% ogółu mieszkańców.

Najgęściej zaludnione są ośrodki miejskie, zarówno powiatowe, jak i gminne. W przypadku powiatów, gęstość wzrasta z północy na południe i jest wyraźnie większa na terenach graniczących z Ukrainą. Wynika to z faktu, że powiaty hrubieszowski i tomaszowski posiadają dużo korzystniejsze warunki przyrodnicze dla rozwoju gospodarki rolnej aniżeli powiaty w północnej części województwa lubelskiego. Dzięki temu sieć osadnicza jest gęstsza.

Wyraźne zróżnicowanie gęstości zaludnienia można zaobserwować także na poziomie gmin. Obok gmin miejskich dużą gęstość zaludnienia mają gminy podmiejskie. Jest to wynik postępującego procesu suburbanizacji: przenoszenia się coraz większej grupy mieszkańców miast na tereny podmiejskie. Wśród

Tabela 2. Podstawowe wskaźniki demograficzne powiatów przygranicznych województwie lubelskiego w 2006 r.

Region	Liczba ludności [os.]	Gęstość zaludnienia [os./km ²]	Współczynnik urbanizacji [%]	Udział osób w wieku pow. 60 lat w ogóle ludności [%]	Współczynnik feminizacji	Stopa urodzeń [‰]	Stopa zgonów [‰]	Przyrost naturalny [‰]
Województwo lubelskie	2 172 766	86	46,6	18,6	106	9,9	10,4	-0,5
Powiaty:								
bialski	113 808	41	20,3	19,5	103	10,8	12,2	-1,4
włodawski	40 071	32	33,9	17,9	103	9,9	11,4	-1,5
chełmski	79 829	42	5,6	19,2	102	9,9	13,4	-3,5
hrubieszowski	68 398	54	27,1	20,4	104	9,1	11,2	-2,1
tomaszowski	88 199	59	22,9	19,5	103	9,3	10,5	-1,2
Miasta na prawach powiatu:								
Biała Podlaska	58 075	1 176	100,0	12,9	108	9,9	7,2	2,7
Chełm	67 887	1 924	100,0	15,9	112	9,0	8,7	0,3

Źródło: www.stat.gov.pl/bdr

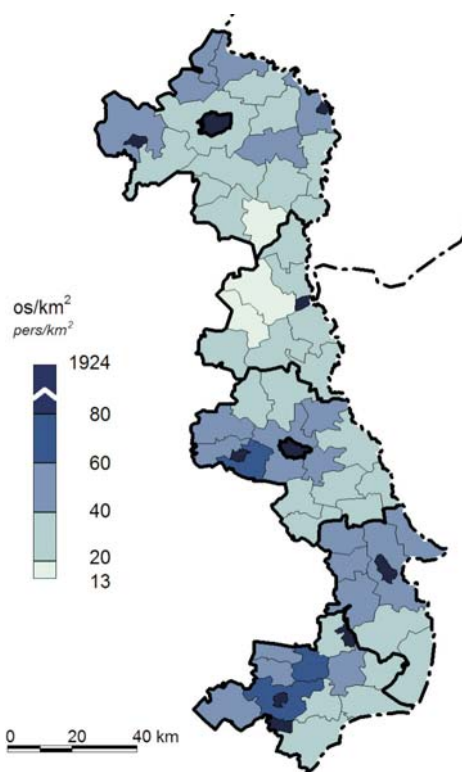
pozostałych gmin nieco wyższe wskaźniki gęstości zaludnienia mają gminy położone w pobliżu przejść granicznych, np. Terespol, Zalesie i Dorohusk (ryc. 5).

Obszar przygraniczny już od dawna charakteryzuje silna deformacja struktury płci i wieku ludności. Jest to wynik długotrwałej i intensywnej emigracji mieszkańców wsi, która ma w dodatku wyraźnie selektywny charakter. Wieś opuszczały głównie kobiety w wieku produkcyjnym, pozostawały zaś kobiety z najmłodszych i najstarszych grup wiekowych oraz mężczyźni. Z kolei miasta, szczególnie te największe, były obszarami napływu młodych ludzi obojga płci.

Rezultatem tych procesów jest znaczny odsetek osób starszych (powyżej 60 roku życia) w powiatach przygranicznych (ryc. 6, 7). Przeciętnie ich udział wyniósł około 18% w 2006 r., a w powiatach z wyłączeniem miast na prawach powiatu nawet 20%. Obszary te można zakwalifikować do starych demograficznie.

Szczególnie wysokim odsetkiem osób starszych wyróżnia się powiat hrubieszowski. Według danych Narodowego Spisu Powszechnego z 2002 r. we wszystkich gminach wiejskich tego powiatu ich udział przekraczał 20%, a w kilku (Horodło, Mircze, Uchanie) dochodził do 24%. Z kolei w powiecie bialskim,

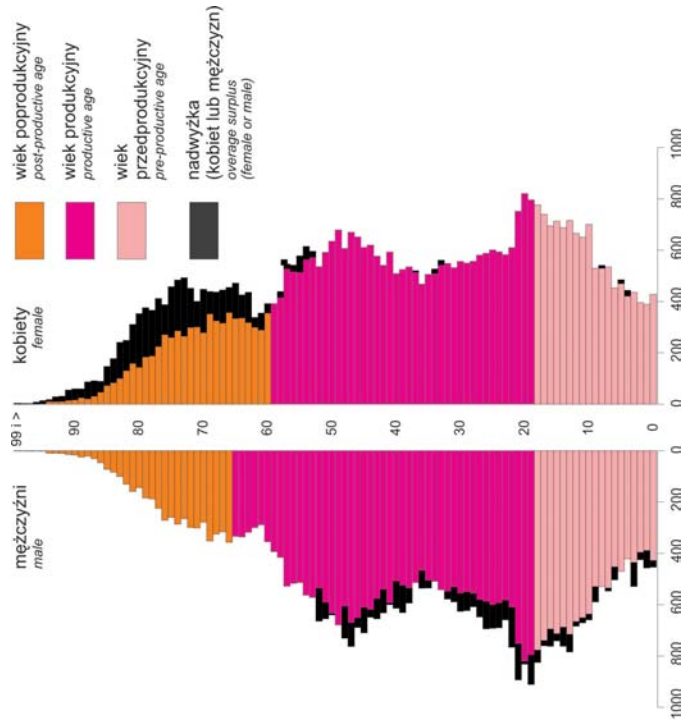
Ryc. 5. Gęstość zaludnienia w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r.
Na podstawie danych GUS.
Density of population in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006
On the basis of data from Central Statistical Office (CSO).

w gminach Sławatycze, Sosnówka i Rokitno, osoby starsze stanowiły ponad 25% ogółu mieszkańców, a w Tucznie nawet 30%.

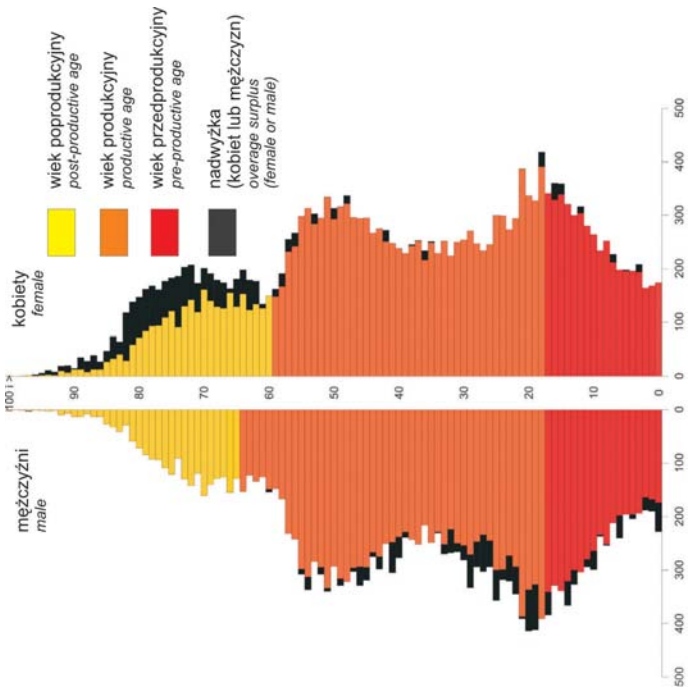
Na tle całego województwa, przygraniczne powiaty charakteryzują się niskim współczynnikiem feminizacji – w 2006 r. na 100 mężczyzn przypadały średnio 103 kobiety (tab. 2). Tylko w kilku miastach tego obszaru współczynnik feminizacji był wysoki i niekiedy przekraczał wartość 110 (np. Chełm, Hrubieszów, Tomaszów Lubelski). Potwierdza to tezę o selektywności migracji do miast pod względem płci.

Analiza struktury płci w skali gmin pozwala dostrzec znacznie większe zróżnicowanie przestrzenne pod tym względem. Wiele gmin wiejskich położonych w sąsiedztwie granicy ma wyraźne niedobory kobiet, tj. wskaźnik feminizacji poniżej 100: Zalesie w powiecie bialskim, Hanna i Hańsk – we włodawskim, Ruda-Huta – w chełmskim, Uchanie – w hrubieszowskim oraz Bełzec i Lubycza Królewska w tomaszowskim.

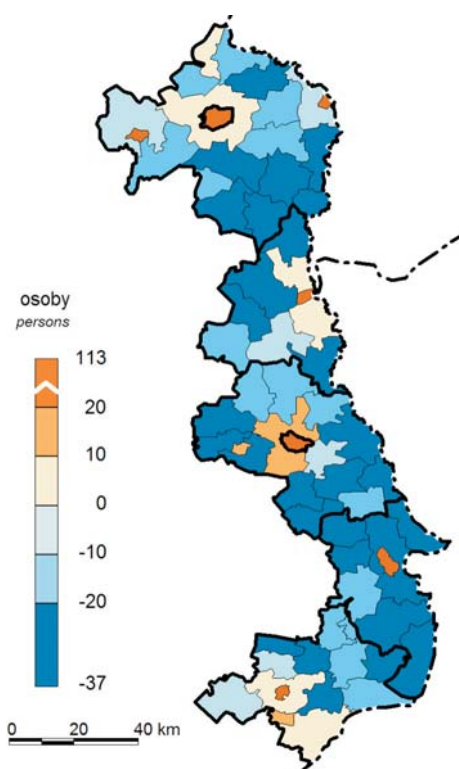

Ryc. 6. Piramida wieku w powiecie tomaszowskim w 2004 r. (Sokołowski 2007)
Age structure in Tomaszów district in 2004 (Sokołowski 2007)

Ryc. 7. Piramida wieku w powiecie włodawskim w 2002 r. (Dębowski 2007)
Age structure in Włodawa district in 2002 (Dębowski 2007)

W okresie 1970–2006 liczba mieszkańców w powiatach przygranicznych wzrosła o 4%, z 495 857 osób do 516 267 osób. Wzrost dotyczył przede wszystkim miast, natomiast na obszarach wiejskich nastąpił spadek liczby ludności, w niektórych gminach nawet o 30%. Ogółem ubytek liczby ludności w latach 1970–2006 wystąpił w aż 51 gminach, głównie wiejskich (ryc. 8).

Ryc. 8. Zmiany liczby ludności w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w okresie 1970–2006

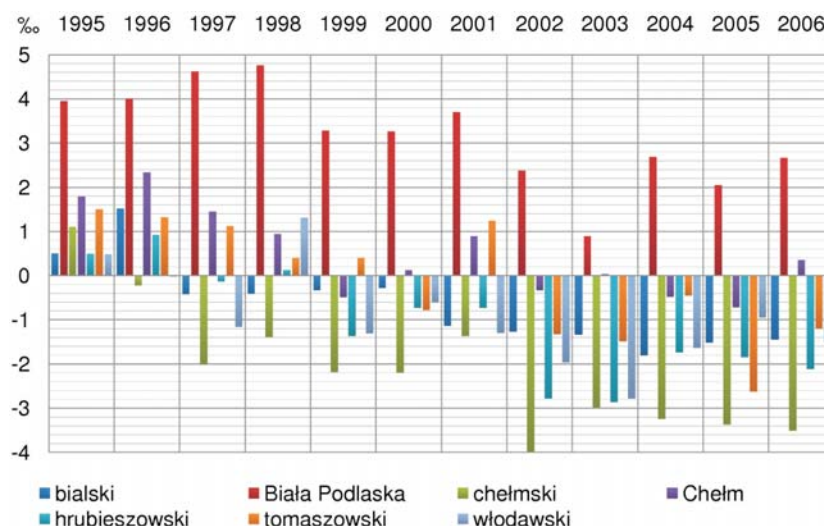
Na podstawie danych GUS.

Changes in the number of population in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in the period 1970–2006

On the basis of data from CSO.

2.1.2. Ruch naturalny

Jednym z głównych czynników kształtujących strukturę demograficzną jest przyrost naturalny. W okresie 1996–2006 na terenach przygranicznych następował stopniowy spadek przyrostu naturalnego aż do ubytku naturalnego. Jeszcze w 1995 r. przyrost naturalny w powiatach przygranicznych wynosił średnio

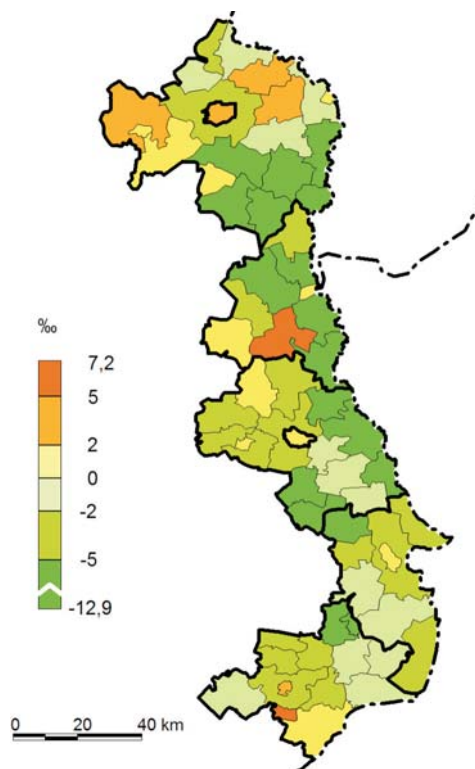
Ryc. 9. Przyrost naturalny w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego w latach 1995–2006
Na podstawie danych GUS.
Population growth in the districts of the border-adjacent area of Lublin province in the period 1995–2006
On the basis of data from CSO.

1,4‰, ale w kolejnych latach stopniowo malał, by w 1999 r. osiągnąć wartość ujemną (–0,3‰). Od tego momentu, z wyjątkiem roku 2001, miał miejsce ubytek naturalny ludności, który w 2006 r. wyniósł blisko 1‰ (tab. 2).

Naturalny przyrost ludności charakteryzuje przede wszystkim miasta, natomiast na terenach wiejskich obserwuje się ubytek naturalny (ryc. 9) – wyjątki to kilka gmin zlokalizowanych głównie w powiecie białskim. W 2006 r. największy ubytek naturalny, przekraczający nawet wartość 5‰, nastąpił w gminach przygranicznych powiatów chełmskiego i włodawskiego oraz w południowej części powiatu białskiego (ryc. 10).

Spadek przyrostu naturalnego, a następnie ubytek naturalny w powiatach przygranicznych był wynikiem przede wszystkim malejącej liczby urodzeń, gdyż liczba zgonów utrzymywała się na względnie stałym poziomie. W ostatnich kilku latach osłabła tendencja ubytku naturalnego, ale był to raczej rezultat zmniejszenia się ogólnej liczby ludności na terenie przygranicznym niż faktycznej poprawy sytuacji w ruchu naturalnym. Ogólnie w 2006 r. przeciętne wskaźniki urodzeń (9,7‰) i zgonów (10,7‰) dla powiatów przygranicznych były mniej korzystne w porównaniu z całym województwem lubelskim.

Urodzenia zależą od płodności kobiet i liczby zawieranych małżeństw. Na początku lat 1990. współczynnik ogólnej dzietności kobiet w województwie lubelskim wynosił około 2,3, ale potem systematycznie zmniejszał się i w 2006 r. osiągnął wartość tylko 1,3. W tym samym okresie liczba zawieranych

Ryc. 10. Przyrost naturalny w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r. Na podstawie danych GUS.
Population growth in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006
On the basis of data from CSO.

małżeństw utrzymywała się na podobnym poziomie z bardzo słabą tendencją wzrostową.

Z kolei zmiany liczby zgonów w województwie lubelskim były powiązane z przeciętną długością trwania życia, która od początku lat 1990. stale się zwiększa. W 2006 r. w województwie lubelskim średnia długość życia mężczyzn wynosiła 70,3 lat i była o około 3,5 roku większa niż w 1990 r. O podobną wartość wzrosło przeciętne trwanie życia kobiet i wynosiło ono 80,2 lat. Powyższe tendencje wpłynęły na wzrost odsetka ludzi starych i ustabilizowanie się współczynnika zgonów.

O przestrzennym zróżnicowaniu liczby urodzeń i zgonów w gminach przygranicznych decydowały przede wszystkim struktura płci i wieku ludności, ale nie bez znaczenia był również poziom ich rozwoju ekonomicznego. Generalnie, gminy stare demograficznie odznaczały się większą liczbą zgonów i ubytkiem naturalnym. Bodźce do rozwoju demograficznego występowały natomiast

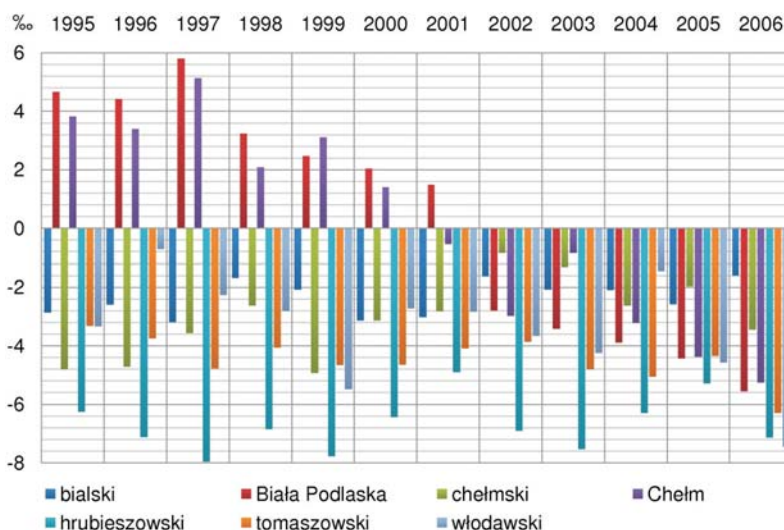

w gminach stosunkowo lepiej rozwiniętych i położonych w sąsiedztwie przejść granicznych lub dużych miast.

2.1.3. Migracje

Powiaty przygraniczne województwa lubelskiego należą do obszarów depopulacyjnych, co jest głównie wynikiem odpływu migracyjnego ludności wiejskiej. Migracje trwają z różnym nasileniem od kilkudziesięciu lat, a ich podłożem jest trudna sytuacja gospodarcza regionu. Województwo lubelskie, jako obszar nieuprzemysłowiony i słabo zurbanizowany, o dominującej funkcji rolniczej było i nadal jest mało atrakcyjnym miejscem do zamieszkania, szczególnie dla ludzi młodych. Zwłaszcza jego przygraniczna część nie ma atrybutów mogących „zwać” nowych mieszkańców lub choćby zatrzymać młodych ludzi. Dlatego odpływ migracyjny zdecydowanie przeważa nad napływem (ryc. 11 i 12). Od początku lat 2000. jest również typowy dla miast na prawach powiatu.

W 2006 r. saldo migracji na obszarze przygranicznym było ujemne (wyniosło –2473 osoby) w prawie wszystkich miastach i gminach wiejskich regionu. Największy odpływ migracyjny wystąpił w powiatach: tomaszowskim i hrubieszowskim, w których łącznie ponad 1000 osób. Z miast powiatowych: Biała Podlaska i Chełm, odpłynęło po około 300 osób, ale był to efekt typowego dla

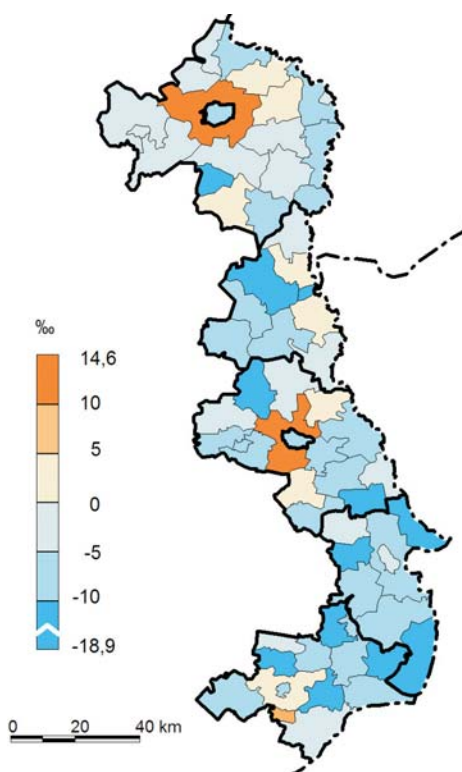

Ryc. 11. Saldo migracji na 1000 osób w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego w latach 1995–2006

Na podstawie danych GUS.

Balance of migration in the districts of the border-adjacent area of Lublin province in the period 1995–2006

On the basis of data from CSO.

Ryc. 12. Saldo migracji na 1000 osób w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r.

Na podstawie danych GUS.

Balance of migration in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006

On the basis of data from CSO.

całej Polski odpływu ludności z miast na tereny podmiejskie. Konsekwencją tego był dodatni bilans migracyjny w gminach sąsiadujących z większymi ośrodkami miejskimi. Jedynym miastem o dodatnim saldzie migracji był Terespol (ryc. 12).

Według oficjalnych statystyk, mieszkańcy obszarów przygranicznych uczestniczą głównie w migracjach wewnętrznych, obejmujących obszar Lubelszczyzny (przede wszystkim Lublin i jego najbliższe okolice) lub dobrze rozwiniętych regionów Polski. Migracje zagraniczne mają mniejsze znaczenie, a ich charakter jest na ogół czasowy. W 2006 r. z całego regionu przygranicznego za granicę wyjechało około 500 osób, zaś do regionów w kraju – ponad 7,5 tys. Można jednak zakładać, że liczba osób emigrujących z Polski jest faktycznie dużo większa, a szczególną rolę odgrywają nierejestrowane migracje czasowe, które ujaśniły się wyraźnie po wejściu Polski do Unii Europejskiej.

Migracje mają wyraźne konsekwencje społeczne i ekonomiczne. Wśród ludności emigrującej przeważają osoby młode, lepiej wykształcone i bardziej przedsiębiorcze. Proces ten pogłębia polaryzację społeczną pomiędzy regionami kraju oraz między miastami i obszarami wiejskimi w samym regionie przygranicznym. Miasta, a obecnie także strefy podmiejskie, charakteryzują mniejszy odsetek ludności w wieku poprodukcyjnym i stosunkowo dużym udział osób dobrze wykształconych. Z kolei obszary wiejskie cechuje duży udział ludności w wieku poprodukcyjnym i zdecydowanie niższy poziom wykształcenia ludności. Ponadto, odpływ ludności młodej i najbardziej aktywnej do innych regionów w kraju lub za granicę staje się poważną barierą dla ożywienia ekonomicznego obszarów przygranicznych. W rezultacie, dotychczasowa niekorzystna struktura społeczno-gospodarcza tych terenów nie tylko się utrwała, ale nawet może się pogłębiać.

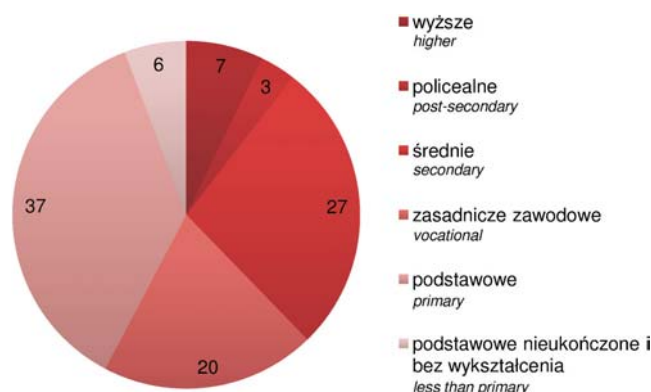

Fot. 2. Fragment porzuconego gospodarstwa w gminie Sławatycze (fot. J. Bański)
Fragment of abandoned farm in Sławatycze municipality (photo J. Bański)

2.1.4. Wykształcenie

Poziom wykształcenia mieszkańców regionu przygranicznego w ostatnim okresie stopniowo się poprawiał. Wprawdzie najliczniejszą grupę stanowią wciąż osoby z wykształceniem podstawowym oraz zasadniczym zawodowym (ryc. 13), ale z roku na rok rośnie udział mieszkańców z wykształceniem średnim i wyższym. Wykształcenie podstawowe mają prawie wyłącznie osoby w podeszłym

Ryc. 13. Odsetek mieszkańców powiatów przygranicznych województwa lubelskiego według wykształcenia w 2002 r.

Na podstawie danych GUS.

Percentage of inhabitants of different education levels in the districts of the border-adjacent area of Lublin province in 2002

On the basis of data from CSO.

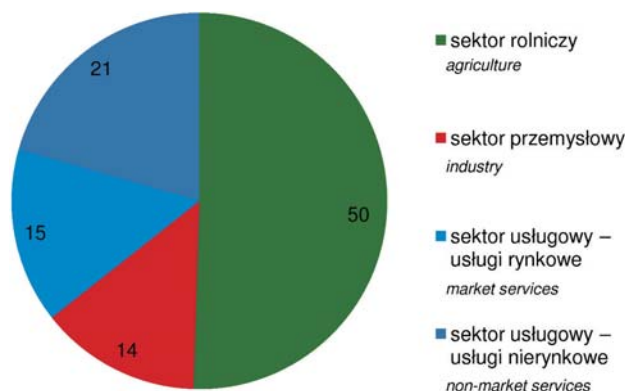
wieku, natomiast wśród młodzieży przeważają osoby z co najmniej średnim wykształceniem. Wykształcenie mieszkańców regionu przygranicznego jest niższe niż przeciętnie w województwie lubelskim, co może wynikać z mniejszego stopnia urbanizacji, w tym również z gorszego poziomu wyposażenia tego obszaru w infrastrukturę oświatową i szkolnictwo wyższe.

Znaczące różnice są widoczne w poziomie edukacji pomiędzy mieszkańcami miast i terenów wiejskich na samym pograniczu. O ile wśród ludności miejskiej przeciętny odsetek osób z wykształceniem wyższym wynosił prawie 11% w 2002 r., o tyle na wsi tylko 3,6%. Z kolei w gminach wiejskich wysoki był udział osób z wykształceniem podstawowym – 44,1%, podczas gdy w miastach wynosił on zaledwie 3,2%.

Tak silna polaryzacja struktury wykształcenia ma kilka przyczyn. Ubóstwo i trudny dostęp do szkół ponadpodstawowych, a zwłaszcza wyższych, dzieci z biedniejszych rodzin wiejskich powoduje bardzo często, że kończą one edukację na najniższym poziomie i z konieczności podejmują pracę w gospodarstwie. Poza tym, w małych miasteczkach i wsiach zapotrzebowanie na wysoko wykwalifikowanych pracowników jest niewielkie.

2.1.5. Aktywność zawodowa i struktura zatrudnienia

W 2006 r. na terenie powiatów przygranicznych pracowało 139,9 tys. osób, z tego prawie 75% stanowili mężczyźni. Pomimo wyraźnego wzrostu liczby pracujących w usługach (o 33% w stosunku do 2000 r.), szczególnie nierynkowych, nadal najwięcej osób utrzymywało się z pracy w rolnictwie (ryc. 14).

Ryc. 14. Procentowa struktura zatrudnionych w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego według sektorów w 2006 r.

Na podstawie danych GUS.

Percentage structure of employment in the districts of the border-adjacent area of Lublin province according to sectors in 2006

On the basis of data from CSO.

Wynika to z faktu, iż badany region jest typowym obszarem rolniczym, z bardzo słabo rozwiniętymi funkcjami pozarolniczymi.

Wyraźna dominacja sektora rolniczego na terenach przygranicznych miała też wpływ na poziom bezrobocia. W 2006 r. liczba zarejestrowanych bezrobotnych przekraczała 42 tys., z tego około 60% stanowili mieszkańcy wsi. Należy jednak założyć, że faktyczne bezrobocie w regionie było dużo wyższe, ze względu na znaczne rozmiary bezrobocia ukrytego w rolnictwie. Przeciętna stopa bezrobocia rejestrowanego w regionie przygranicznym wyniosła 20,1% w 2006 r., jednak w dwóch powiatach: chełmskim i włodawskim oraz w mieście Chełmie przekroczyła 23%.

Bezrobocie dotyczyło przede wszystkim ludzi młodych – około 56% wszystkich bezrobotnych stanowiły osoby w wieku do 34 lat. Bezrobotni cechowali się zazwyczaj niskim poziomem wykształcenia. Najliczniejszą grupę wśród nich stanowiły osoby z wykształceniem podstawowym, gimnazjalnym i zasadniczym zawodowym – łącznie 57% ogółu wszystkich zarejestrowanych bezrobotnych. Z niskimi kwalifikacjami wiązały się trudności ze znalezieniem pracy – około 71% osób bezrobotnych pozostawało bez pracy ponad 12 miesięcy, przy czym udział tej grupy w ostatnich latach systematycznie wzrasta.

2.2. System osadniczy

Powiaty przygraniczne województwa lubelskiego, podobnie jak cały region, są obszarem słabo zaludnionym i nisko zurbanizowanym, w porównaniu do in-

nych regionów kraju. Średnia gęstość zaludnienia na obszarach wiejskich w badanych powiatach w 2006 r. była ponad 2-krotnie niższa niż ogólna w województwie (średnio 37 osób na 1 km², wobec 86 w województwie). Współczynnik urbanizacji regionu wynosi 40,9%; w badanych powiatach waha się on od 5,6% w powiecie chełmskim do 33,9% we włodawskim.

W strukturze osadniczej regionu wyróżnia się 9 miast, zamieszkałych łącznie przez 211,2 tys. osób (2006 r.), oraz 1306 miejscowości wiejskich. Zdecydowanie największymi miastami są były miasta wojewódzkie: Chełm (68,9 tys. mieszkańców) i Biała Podlaska (58,3 tys.), pozostałe to Tomaszów Lubelski (20,5 tys.), Hrubieszów (19 tys.), Międzyrzec Podlaski (17,4 tys.), Włodawa (14 tys.), Terespol (6 tys.), Rejowiec Fabryczny (4,7 tys.) i Tyszowce (2,4 tys.).

W przypadku trzech największych miast regionu ujawnił się typowy współcześnie proces odpływu ludności z miasta na tereny podmiejskie. Wraz z upływem czasu coraz wyraźniej widać, że zjawisko „rozlewania się miast” ma charakter żywiołowy, niepodporządkowany regułom ładu przestrzennego (Wesołowska i Polski 2006). Powstająca zabudowa ma charakter willowy, co znacząco zmienia dotychczasowy, zagrodowy charakter wsi.

Współczesny kształt sieci osadniczej regionu jest wypadkową wielu czynników. W ujęciu historycznym najważniejszym wydaje się być środowisko przyrodnicze, a w szczególności dostęp do zasobów wodnych. Zdecydowana więk-

Fot. 3. Typowy krajobraz wiejski w gminie Dorohusk (fot. J. Bański)
Typical rural landscape in Dorohusk municipality (photo J. Bański)

szość osad (miast i wsi) zlokalizowana jest nad rzekami. Rzeki pełniły w przeszłości funkcję transportową i komunikacyjną, stanowiły źródło zaopatrzenia w wodę i pożywienie, były wykorzystywane do produkcji energii, a także jako odbiornik ścieków.

Drugim ważnym czynnikiem naturalnym, określającym charakter sieci osadniczej, była jakość gleb. Na obszarach o słabych jakościowo glebach powstawały wsie stosunkowo duże. Takie warunki są na północy (Polesie) i południu (Roztocze) obszaru badań. W części środkowej (Wyżyna Lubelska), gdzie jakość gleb jest znacznie lepsza, rozmiary wsi są wyraźnie mniejsze, ale jest ich więcej. Współczesne przemiany zachodzące na obszarach wiejskich wiążą się z postępującą zabudową pasmową wzdłuż szlaków komunikacyjnych. Takie przekształcenia są niekorzystne ze względów krajobrazowych.

Osadnictwo wiejskie obszarów w okolicach miast rządzi się innymi prawami. Procesy niekontrolowanego rozrastania się miast są kształtowane przede wszystkim przez czynniki społeczno-ekonomiczne. Ceny gruntów przeznaczonych pod zabudowę jednorodzinną w miastach są wielokrotnie wyższe niż ceny na obszarach bezpośrednio przylegających do miast. Obszary wiejskie dysponują sporym zasobem gruntów przeznaczonych pod zabudowę jednorodzinną lub zagrodową, a także znaczącymi możliwościami powiększenia tego zasobu w przyszłości (Wesołowska i Polski 2006). W badanym regionie najwięcej nowych domów powstało na obszarach podmiejskich Chełma i Tomaszowa Lubelskiego.

Przenoszenie się mieszkańców miast na wieś niesie ze sobą cały szereg konsekwencji. Zmienia się charakter zabudowy wsi, wynikający z rozwoju alternatywnych dla rolnictwa funkcji gospodarczych. Na wsi podmiejskiej coraz częściej wiodącą staje się funkcja mieszkaniowa. Towarzyszy temu poprawa wyposażenia w infrastrukturę społeczną i techniczną. Dzięki temu wzrasta atrakcyjność wsi i zainteresowanie nią wśród kolejnych inwestorów.

Konsekwencją tych procesów są społeczne zmiany na wsi, w tym przejmowanie wzorców życia miejskiego przez rdzennych mieszkańców wsi. Jest bardzo prawdopodobne, że wsie podmiejskie przekształcą się w przyszłości całkowicie w osady o charakterze mieszkaniowym, określane przez Z. Kamińskiego (1995) mianem osiedlowych monokultur.

Obecnie na obszarach podmiejskich często dochodzi do konfliktów pomiędzy funkcją rolniczą a mieszkaniową (Bański 1999, Gałczyńska, 2002, Wesołowska 2006). Ponadto, pojawiają się napięcia społeczne pomiędzy mieszkańcami obszarów podmiejskich a ludnością napływową. Powstają one na tle różnic w postrzeganiu i waloryzowaniu różnych aspektów otaczającej rzeczywistości. Na przykład, znaczący odsetek ludności autochtonicznej nie korzysta z usług firm asenizacyjnych i wypompowuje nieczystości ze zbiorników podziemnych bezpośrednio na pola otaczające ich zagrody, traktując to jako sposób na

ograniczenie wydatków oraz jednocześnie jako darmowy nawóz. Na działania te krytycznie patrzy ludność napływowa, której przeszkadza taki sposób pozbywania się nieczystości, z powodów estetycznych i ekologicznych. Z drugiej strony, rdzenni mieszkańcy wsi często jako świętokradztwo postrzegają podjęcie przez ludność napływową jakiegokolwiek pracy fizycznej w niedzielę, choćby nie miała ona charakteru zarobkowego, lecz relaksacyjny. Obszary, na których pojawiają się takie i podobne konflikty, stale się powiększają, za sprawą ciągłego rozrastania się stref podmiejskich, rozwoju sieci komunikacyjnej na obszarach wiejskich i wzrostu atrakcyjności podmiejskich wsi jako miejsc zamieszkania.

W analizowanym regionie można zauważyć istnienie prawidłowości przestrzennego rozmieszczenia określonych form morfogenetycznych wsi. W północnej części regionu występuje równowaga pomiędzy wsiami o charakterze regularnym, reprezentowanym przede wszystkim przez rzędówki, a wsiami nieregularnymi, głównie drogowymi, ślepyimi drogowymi, owalnicami i okolnicami (Szulc 2002). Na południe od Białej Podlaskiej w krajobrazie wiejskim dominują wsie samotnicze, przeplatające się z szeregówkami. Południowa część regionu, szczególnie powiaty hrubieszowski i tomaszowski, są zdominowane przez wsie nieregularne (Wesołowska 2006). Wzdłuż szlaków komunikacyjnych rozbudowują się łańcuchówki.

Sieć osadnicza regionu podlega ciągłym przemianom. Tempo tych zmian jest w znacznej mierze funkcją atrakcyjności obszaru i poziomu zamożności inwestorów. Najszybciej rozwijają się największe miasta oraz podmiejskie wsie, a także miejscowości położone na obszarach szczególnie atrakcyjnych przyrodniczo, najwolniej natomiast wsie położone peryferyjnie względem szlaków komunikacyjnych lub większych ośrodków miejskich (Bański i Wesołowska 2006). Na obszarach peryferyjnych w budownictwie mieszkaniowym obserwuje się wręcz regres. Najmniej nowych budynków mieszkalnych powstaje w południowej części regionu, w wyludniającym się powiecie hrubieszowskim (Bański i Wesołowska 2006).

2.3. Działalność gospodarcza

2.3.1. Rolnictwo

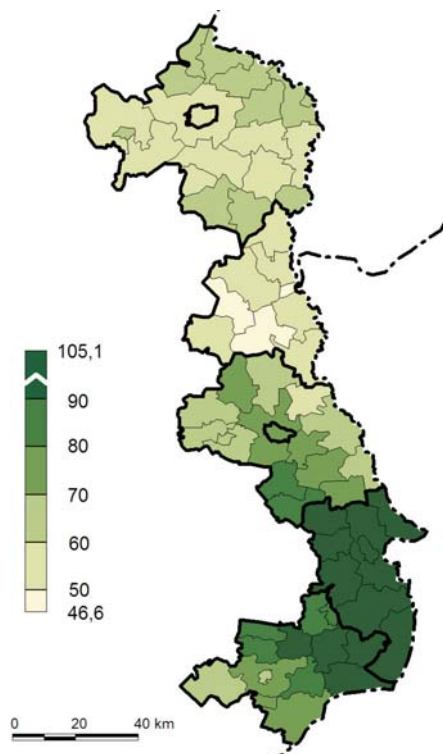
Rolnictwo stanowi ważny dział gospodarki województwa lubelskiego. Świadczy o tym wysoki udział ludności zatrudnionej w sektorze pierwszym, znacząca w skali kraju produkcja rolnicza, a także wysoki odsetek użytków rolnych w użytkowaniu gruntów. W powiatach przygranicznych rolnictwo także jest dominującym działem gospodarki. Wynika to nie tylko z dogodnych warunków agroklimatycznych (średni wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej

IUNG wynosi 72 pkt., wobec 66,6 pkt. średnio w Polsce), ale także z peryferyjnego położenia obszaru. Położenie na rubieżach kraju nie sprzyjało lokalizacji przemysłu i innych przedsięwzięć gospodarczych.

Najlepsze warunki przyrodnicze do produkcji rolniczej są w powiatach tomaszowskim i hrubieszowskim (ryc. 15), głównie za sprawą wysokiej jakości gleb – przeważają gleby brunatne wylugowane i płowe wytworzone z lessów. Tamtejsze rolnictwo nie wykorzystuje jednak w pełni swojego potencjału produkcyjnego, dlatego południową część obszaru studiów można nazwać obszarem rezerw produkcyjnych w rolnictwie (Bański 1999).

Niskie efekty produkcyjne w stosunku do jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej wynikają z przyczyn technicznych i społeczno-ekonomicznych, w tym głównie niekorzystnej struktury agrarnej (niewielkie gospodarstwa z rozdrobnionymi użytkami), małych nakładów technicznych, niskich kwalifikacji zawodowych i niekorzystnej struktury wiekowej rolników. Na obniżenie produktywności

Ryc. 15. Wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego wg IUNG

Na podstawie danych IUNG.

Index of the quality of agricultural productive space in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province according to IUNG (Institute of Soil Science and Plant Cultivation)

On the basis of data from CSO.

ści rolnictwa wpływa także zakwaszenie gleb – efekt niezrównoważonego nawożenia mineralnego. Ocenia się, że w skali całego województwa odsetek gleb silnie zakwaszonych i wymagających wapnowania sięga 55% (Kielbińska-Ryń 2005). Atutem rolnictwa tego regionu z kolei jest struktura własnościowa: w 2003 r. w rękach prywatnych na Lubelszczyźnie było 94,8% ogółu użytków rolnych, wobec średniej dla Polski 86,7%.

W kierunku północnym warunki uprawy ziemi pogarszają się. W niektórych gminach powiatu włodawskiego wskaźnik jakości rolniczej przestrzeni produkcyjnej ma wartość mniejszą niż 50 pkt. Na Polesiu Lubelskim oraz w dolinie Krzny wytworzyły się duże kompleksy gleb torfowych, na których niemożliwe jest uzyskanie wysokich efektów produkcyjnych.

Ważnym czynnikiem pozaprzrodniczym kształtującym sytuację społeczno-gospodarczą rolnictwa jest struktura wielkości gospodarstw rolnych. Do niedawna w regionie przygranicznym działały Państwowe Gospodarstwa Rolne. Przemiany własnościowe, polegające na sprzedaży lub dzierżawie państwowych gruntów zróżnicowały strukturę własnościową w rolnictwie (Jedut 1990). Tam, gdzie działały PGR-y łatwiej było o ziemię, dzięki czemu gospodarstwa mogły powiększać swoją powierzchnię. Największe gospodarstwa, przekraczające 10 ha, znajdują się w powiecie bialskim.

Według danych ze Spisu Rolnego z 2002 r., na terenie powiatów przygranicznych województwa lubelskiego było 80 932 gospodarstw rolnych, z tego 99% to gospodarstwa indywidualne. Średnia powierzchnia gospodarstwa rolnego

Fot. 4. Krajobraz rolniczy w gminie Terespol (fot. J. Bański)
Typical agricultural landscape in Terespol municipality (photo J. Bański)

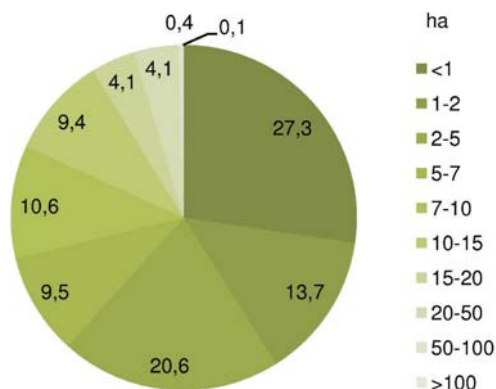
wynosiła 7,2 hektara. Liczbowo przeważają małe gospodarstwa (stanowią 60% wszystkich gospodarstw rolnych), o powierzchni użytków rolnych do 5 ha. Gospodarstwa duże, o powierzchni przekraczającej 20 ha, stanowią niecałe 5% gospodarstw rolnych (ryc. 16). Bardzo duże, ponad 100-hektarowe gospodarstwa, znajdują się głównie w powiatach tomaszowskim i hrubieszowskim. Najwięcej (12) jest ich w gminie Lubycza Królewska.

Większość gospodarstw rolnych regionu charakteryzuje wielokierunkowa produkcja, typowa dla niewielkich gospodarstw. Stosowane są tradycyjne metody gospodarowania, z dużymi nakładami pracy żywej i niskim wykorzystaniem środków trwałych. Ostatnie lata przynoszą poprawę w tym zakresie. Rolnicy sięgają po środki pomocowe Unii Europejskiej, dzięki którym możliwe jest unowocześnienie metod produkcji.

Na badanym obszarze użytki rolne zajmowały w 2006 r. 585 364 ha, co stanowiło 67% ogólnej jego powierzchni. Największy udział użytków rolnych, ponad 85%, charakteryzuje gminy powiatu tomaszowskiego (Ulhówek, Łaszczów i Telatyn) i chełmskiego (Siedliszcze) (ryc. 17).

W strukturze użytków rolnych przeważają grunty orne. Ich udział w poszczególnych gminach waha się od 47% (Bełżec) do 91% (Wyryki). Użytki zielone koncentrują się w północnej części obszaru badań, gdzie występują gorsze gleby i więcej jest terenów podmokłych. Obszar nie ma tradycji sadowniczych, dlatego uprawy trwale zajmują nieduże powierzchnie. Miejscami występują przydomowe sady, których produkcja wykorzystywana jest na potrzeby własne.

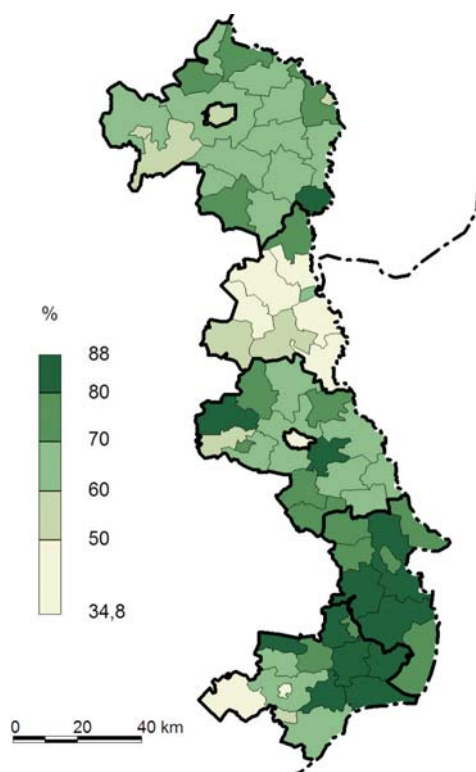
W strukturze zasiewów przeważają zboża, których łączny udział wynosi 77,4%, a wśród nich największą rolę odgrywa pszenica (31% powierzchni zasiewów). Poza nią uprawia się: jęczmień, żyto i mieszanki zbożowe. Ważną pozycję

Ryc. 16. Procentowa struktura wielkości gospodarstw rolnych w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego w 2002 r.
Na podstawie danych GUS.

*Percentage size structure of farms in the districts of the border-adjacent area of Lublin province in 2002
On the basis of data from CSO.*

Ryc. 17. Udział użytków rolnych w powierzchni ogólnej gmin obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r.

Na podstawie danych GUS.

Share of agricultural land in the total area of municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006

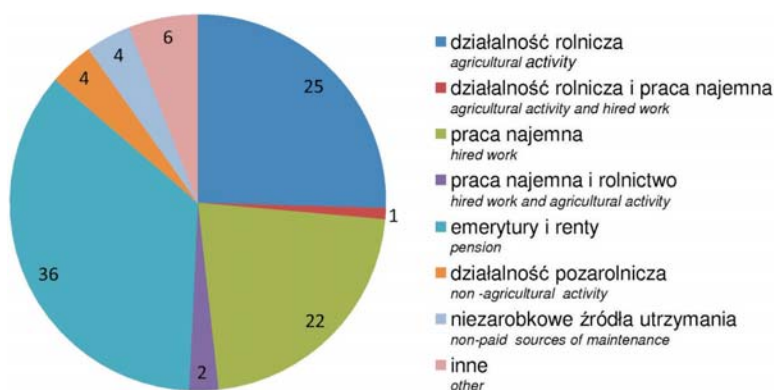
On the basis of data from CSO.

zajmują także ziemniaki – 5,7% ogólnej powierzchni zasiewów. Ziemniaki są, po zbożach, najważniejszym składnikiem pokarmowym w diecie mieszkańców regionu, ponadto są nadal wykorzystywane do tuczu trzody chlewnej. Podobny areal zajmują buraki cukrowe (5,3% powierzchni zasiewów). Pozostałe uprawy, takie jak rzepak i rzepik, rośliny okopowe czy warzywa, zajmują mniejsze powierzchnie. Ostatnio obserwuje się wzrost powierzchni uprawy rzepaku, co jest efektem większego zainteresowania produkcją biodiesla. Rośnie też powierzchnia uprawy kukurydzy jako rośliny paszowej. Miejscami ważną rolę odgrywa uprawa tytoniu i chmielu.

Średnia lesistość regionu jest nieduża i wynosi 24%. W niektórych gminach (np. Włodawa, Susiec i Wiryki) udział lasów jednak osiąga 50%. Są to obszary o funkcjach turystycznych i rekreacyjnych, odwiedzane głównie przez mieszkańców Lubelszczyzny.

W produkcji zwierzęcej najważniejszym kierunkiem jest chów trzody chlewnej i bydła mlecznego. Największym pogłowiem zwierząt gospodarskich cechują się gminy powiatu bialskiego. Od roku 1988 obserwuje się znaczący spadek pogłowia bydła i trzody chlewnej. Taka sytuacja wynika ze spadku opłacalności chowu, a także ze wzrostu spożycia mięsa drobiowego i zaostrzenia przepisów dotyczących chowu zwierząt. Aby uzyskać produkty o wymaganych parametrach należy zmienić sposób żywienia zwierząt oraz doinwestować infrastrukturę techniczną, w tym budynki inwentarskie. Wielu rolników ze względu na brak środków finansowych nie może sobie na to pozwolić.

Według danych Powszechnego Spisu Rolnego (2002 r.) zdecydowana większość gospodarstw rolnych (77%) prowadzi wyłącznie działalność rolniczą. Tymczasem tylko dla około 25% gospodarstw domowych działalność rolnicza jest jedynym źródłem dochodu. Największą grupę (35% ogółu), tworzą gospodarstwa domowe utrzymujące się wyłącznie ze świadczeń społecznych (emerytur i rent). W kolejnych 22% gospodarstw podstawowym źródłem utrzymania jest praca najemna (ryc. 18).

Ryc. 18. Procentowa struktura dochodów gospodarstw w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego w 2002 r.

Na podstawie danych GUS.

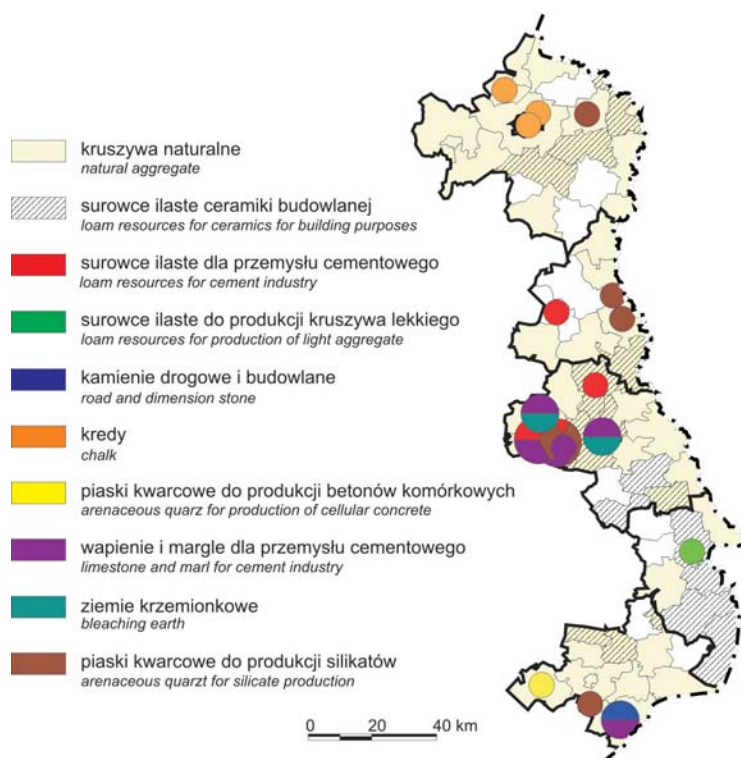
Percentage structure of households income in the districts of the border-adjacent area of Lublin province in 2002

On the basis of data from CSO.

2.3.2. Przemysł

Znaczenie przemysłu w gospodarce regionu jest stosunkowo niewielkie. Opiera się on przede wszystkim na miejscowych surowcach naturalnych, wśród których znaczenie ponadregionalne mają tylko złoża wapieni i margli w rejonie Chełma i Rejowca, wykorzystywane do produkcji cementu (ryc. 19). Południowa część

Ryc. 19. Surowce naturalne w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego
 Na podstawie *Bilansu zasobów kopalin i wód podziemnych w Polsce*
Natural sources in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province
 On the basis of *Bilans zasobów kopalin i wód podziemnych w Polsce*.

regionu znajduje się w rozciągającej się od okolic Parczewa po Ukrainę, strefie karbońskich złóż Lubelskiego Zagłębia Węglowego, węgiel nie jest tu jednak eksploatowany. W całym regionie znajdują się liczne złoża surowców wykorzystywanych w budownictwie, tj. piasków, pospółek, żwirów, glin i iłów. W północnej, poleskiej części regionu są także złoża torfu i kredy jeziornej (*Raport...* 2001).

Największe zakłady przemysłowe skoncentrowane są w powiecie chełmskim i reprezentują przemysł mineralny. W Rejowcu Fabrycznym działa cementownia „Rejowiec” SA, zatrudniająca około 250 osób. Zakład powstał w 1924 r. jako firma prywatna, w 1951 r. został znacjonalizowany, a po przejściu szeregu przemian własnościowych od 1998 r. jest w rękach irlandzkiego koncernu CRH (*Cement Roadstone Holding Plc.*). Cementownia wytwarza z lokalnych surowców cement portlandzki, a także mieszanki gotowych zapraw cementowych.

W regionie działa też cementownia „Chełm” SA, wybudowana w latach 1956–1960 – od połowy bieżącej dekady własność firmy Cemex Polska, części

Fot. 5. Cementownia w Chełmie (fot. J. Bański)
Cement mill in Chełm (photo J. Bański)

międzynarodowego koncernu budowlanego o meksykańskich korzeniach. Zakład zatrudnia około 300 osób. Cementownie „Rejowiec” i „Chełm” wytwarzają łącznie 10,5% krajowej produkcji cementu.

Wśród pozostałych zakładów przemysłu mineralnego są: Huta Szkła „Marta II” w Chełmie, a także liczne nieduże zakłady produkcji materiałów budowlanych, takich jak: wyroby z betonu, płyty stropowe, elementy ściennne, cegły, pustaki, itp.

Ważną rolę w regionie odgrywa przemysł spożywczy reprezentowany przez dużą liczbę drobnych zakładów zatrudniających zwykle kilkunastu-kilkudziesięciu pracowników. Do największych należą cukrownie zlokalizowane w południowej części regionu. Cukrownia w Werbkowicach została założona w 1963 r., a od 2003 r. należy do holdingu Krajowa Spółka Cukrowa „Polski Cukier” SA, podobnie jak nieczynne już zakłady w Rejowcu i Wózuczynie. Czwartą cukrownią regionu jest należący do firmy „Südzucker Polska” zakład w Strzyżowie, istniejący od 1900 r.

Licznie reprezentowane są w regionie zakłady przemysłu mięsnego, między innymi w Tomaszowie Lubelskim, Międzyrzecu Podlaskim, Małaszewiczach i Rossoszu. Spośród spółdzielni mleczarskich należy wymienić znaną w całym regionie spółdzielnię „Biomlek” w Chełmie, Tomaszowską Spółdzielnię Mleczarską w Tomaszowie Lubelskim, a także zakłady w Łaszczowie i Międzyrzecu Podlaskim. Przetwórstwem owoców zajmują się m.in. należące do kapitału austriackiego zakłady koncentratów owocowych „Ybbstaler” w Chełmie (wcześ-

Fot. 6. Cukrownia w Werbkowicach (fot. J. Bański)
Sugar factory in Werbkowice (photo J. Bański)

niej „Frutimex”) oraz zakład w Janowie Podlaskim wchodzący w skład firmy „Agros – Fortuna”. W Pokrówce k. Chełma działa jedyny w regionie, niewielki browar „Jagiello”, wytwarzający piwo tradycyjnymi metodami. Lokalnie podejmuje się produkcję oleju rzepakowego (m.in. w Nosowie). Inne gałęzie przemysłu spożywczego są reprezentowane przez zakłady produkcji pasz „Wipasz” w Międzyrzecu Podlaskim, Zakłady Produkcji Spożywczej „Obst” w Chełmie, kilkadziesiąt niedużych młynów, zakłady produkcji makaronu (m.in. w Łomazach), zakłady cukiernicze i gorzelnie.

Największym zakładem reprezentującym przemysł lekki jest powstały w drugiej połowie lat 1970. w Białej Podlaskiej zakład przemysłu włókienniczego „Biawena” – jeden z największych w Polsce producentów tkanin wełnianych i lnianych. Pozostałe zakłady tej branży to: chełmskie Zakłady Obuwnicze „Escott” i zlokalizowana w Wysokiem k. Międzyrzecza Podlaskiego firma „Ipaco”, specjalizująca się w produkcji konfekcji męskiej i damskiej.

Przemysł elektromaszynowy reprezentowany jest przez: zakład przemysłu metalowego „Techma-Robot” w Białej Podlaskiej wytwarzający konstrukcje metalowe oraz podzespoły maszyn i urządzeń przemysłowych, filię niemieckiej firmy „AluTeam Fahrzeugtechnik” w Białej Podlaskiej zajmującą się produkcją elementów i systemów aluminiowych zabudów do samochodów dostawczych oraz Przedsiębiorstwo Mechanizacji Budownictwa „Zremb Poland” w Międzyrzecu Podlaskim produkujące metalowe elementy i konstrukcje dla budownictwa. Są to stosunkowo duże zakłady zatrudniające ponad 100 osób.

W przemyśle drzewno-papierniczym najliczniej reprezentowane są zakłady przemysłu drzewnego. Znajdują się one m.in. w Janowie Podlaskim, Zalesiu, Międzyrzecu Podlaskim, Włodawie, Wojsławicach, Tomaszowie Lubelskim i Krynicy. Z pozostałych obiektów na uwagę zasługują położone w Chełmie Zakłady Meblarskie „Meblotap”, a także niewielkie, lecz liczne zakłady produkujące stolarkę budowlaną.

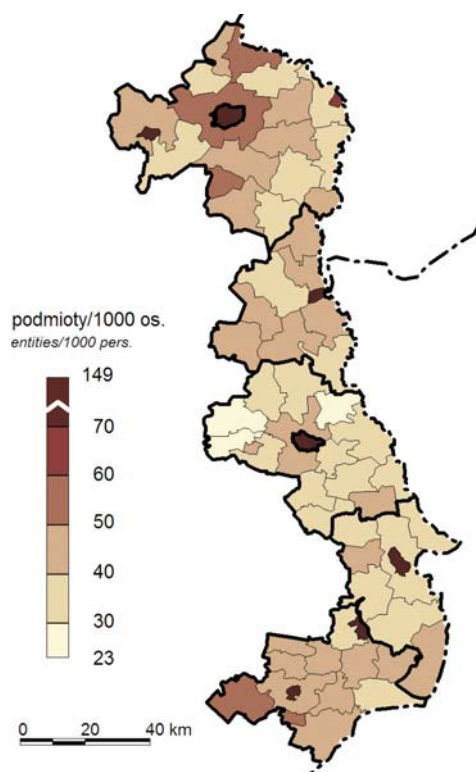
Po 1989 r. znaczna część zakładów przemysłowych została zamknięta ze względu na niedostosowanie do nowych realiów rynkowych, zbyt niską jakość produkcji lub wysokie koszty produkcji. Początkowo problem ten dotyczył głównie zakładów małych (np. garbarnia w Orchówku k. Włodawy), ale z upływem lat objął też większe podmioty. Do grupy zakładów likwidowanych należała cukrownie przejęte przez grupę kapitałową „Polski Cukier”. Wdraża ona od 2003 r. koncepcję restrukturyzacji sektora cukrowniczego, zmierzającą do poprawy jego rentowności poprzez koncentrację produkcji w największych i najsilniejszych zakładach w kraju¹. Prowadzi to w konsekwencji do zamykania zakładów w regionie lubelskim, na przykład cukrownia w Rejowcu już w sezonie 2002/2003 była wyłączona z produkcji, a cukrownię w Woźuczynie wyłączono w roku 2005. Pośrednio wynika to z przyznanych Polsce przez Unię Europejską limitów wielkości produkcji cukru.

Wiele zakładów przemysłowych zostało przejętych i zmodernizowanych przez kapitał zagraniczny, w tym dwa największe – cementownie w Rejowcu Fabrycznym i Chełmie. W niektórych kapitał zagraniczny pozwolił zmodernizować linię produkcyjną i zwiększyć udział w rynku dzięki aktywniejszej niż dotychczasowa polityce promocji firmy i jej produktów. Przykładem takiego zakładu jest spółka „Sedar” SA z Międzyrzecza Podlaskiego, zajmująca się produkcją tuszek drobiowych. Inne zakłady dzięki programowi restrukturyzacji zmieniły profil produkcji. Na przykład w byłej cukrowni w Rejowcu od 2004 r. produkuje się europalety. Liczba zatrudnionych spadła tam wprawdzie ze 176 osób w 2002 r. do 45 w 2007, ale zakład utrzymał się na rynku. Powstają też zakłady nowe, dostosowujące swoją ofertę do potrzeb rynku lokalnego. W 2006 r. utworzono w Międzyrzeczu Podlaskim zakład „Wipasz” produkujący pasze dla zwierząt hodowlanych i zatrudniający około 40 osób.

Przemiany zapoczątkowane w 1989 r. doprowadziły do znaczących zmian w gospodarce regionu. Upadek części zakładów należących do Skarbu Państwa i widmo bezrobocia skłoniło mieszkańców regionu do podjęcia inicjatyw ekonomicznych. W okresie 1996–2006 liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON zwiększyła się dwukrotnie. Jednak zdecydowana większość nowo rejestrowanych firm prowadzi małoskalową działalność usługową i handlową; przeważają jednoosobowe firmy (78%), a duże zakłady stanowią zaledwie 0,6% wszystkich zarejestrowanych podmiotów gospodarczych.

¹ W okresie 1995–2006 liczba działających w Polsce cukrowni zmniejszyła się z 76 do 32.

Ryc. 20. Liczba podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON na 1000 osób w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r.

Na podstawie danych GUS.

Number of economic entities registered in the REGON system per 1000 persons in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006

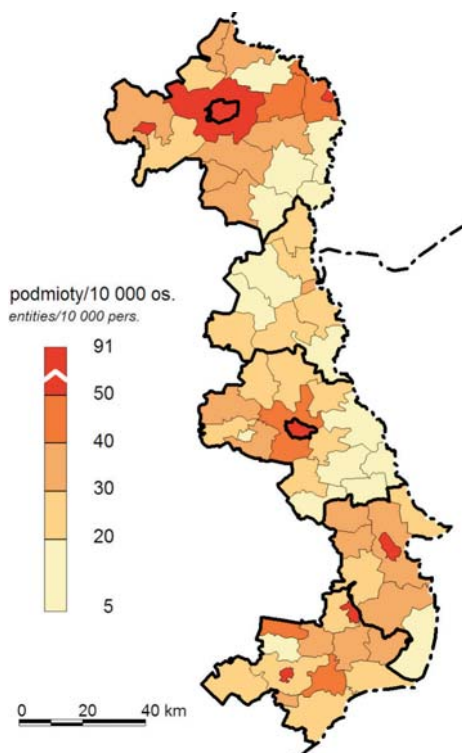
On the basis of data from CSO.

Wśród przyczyn małego zainteresowania regionem wśród inwestorów należy wymienić brak skoordynowanej na poziomie gmin lub powiatów akcji promocyjnej. Niektóre gminy nie posiadają nawet aktualnej strony internetowej z informacjami zachęcającymi do inwestycji. Nie istnieje również spójny i przemyślany system zachęt inwestycyjnych, polegających na tworzeniu ułatwień techniczno-infrastrukturalnych (np. przygotowanie i uzbrojenie terenu pod inwestycję), zwolnieniach z części opłat podatkowych itp. W regionie nie ma inkubatora przedsiębiorczości, nie ma też koncepcji powołania go do życia. Tymczasem wyzwolenie potencjału przedsiębiorczości mieszkańców regionu z pęt ograniczeń formalnych i braku umiejętności poruszania się w złożonym polskim systemie prawno-podatkowym mogłoby skutecznie zachęcić do podjęcia własnej inicjatywy.

2.3.3. Usługi

Transport, gospodarka magazynowa i łączność na terenie powiatów przygranicznych rozwijają się wolniej niż przeciętnie w kraju. W Polsce na 10 tys. mieszkańców przypada około 70 podmiotów z zakresu usług, natomiast na badanym obszarze jest ich tylko 46. Rozkład przestrzenny jest wyraźnie zróżnicowany (ryc. 21). Najwięcej podmiotów o charakterze usługowym jest w miastach (głównie Chełm i Biała Podlaska), gdzie istnieje duży popyt na tego typu działalność. Ponadto firmy, których siedziby zlokalizowane są w miastach obsługują obszary wiejskie, również te położone peryferyjnie.

Zmiany liczby podmiotów świadczących usługi transportowe na obszarze powiatów przygranicznych w okresie 1995–2007 były zbieżne z tendencjami ogólnopolskimi. Stymulował je przede wszystkim ruch i handel przygraniczny. Ograniczenia w ruchu bezwizowym obywateli Białorusi i Ukrainy po wstąpie-

Ryc. 21. Liczba podmiotów świadczących usługi transportowe i pokrewne na 10 tys. mieszkańców w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2007 r.

Na podstawie GUS BDR 2007.

Number of businesses providing transport and associated service per 10,000 inhabitants in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2007.

On the basis of data from CSO.

niu Polski do Unii Europejskiej doprowadziły do spadku liczby podmiotów świadczących usługi transportowe i magazynowe. W powiatach, które znajdują się z dala od głównych szlaków komunikacyjnych oraz posiadają niski potencjał ludnościowy (włodawski i chełmski) ubyłło ponad 20% tego typu podmiotów.

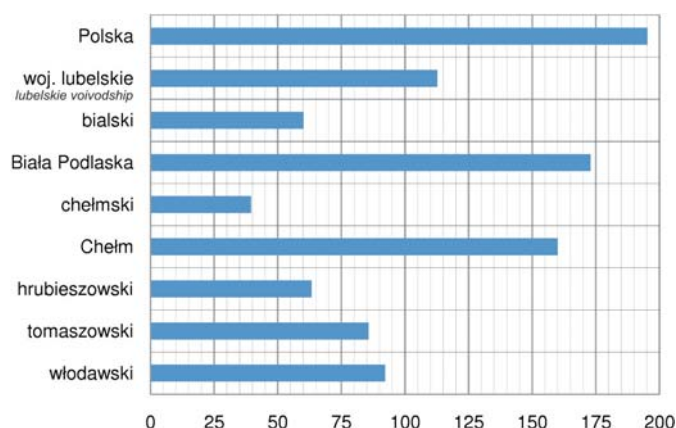
Cechą charakterystyczną usług transportowych we wschodniej części województwa jest brak transportu lotniczego, spadek znaczenia ruchu kolejowego oraz przekształcenia w obrębie przewozów samochodowych. Tradycyjni przewoźnicy, tacy jak PKP oraz PKS napotykają dużą konkurencję ze strony prywatnych firm oferujących przewozy pasażerskie po niskich cenach. PKP zmniejsza ruch na trasach mniej opłacalnych lub nawet zupełnie zamyka niektóre z nich (np. Chełm–Włodawa w 2002 r.), starając się jednocześnie podejmować walkę o klienta na kierunkach łączących obszary przygraniczne z Lublinem i Warszawą. Oddziały PKS Wschód (Włodawa, Hrubieszów i Tomaszów Lubelski) z siedzibą w Lublinie, a także PKS w Białej Podlaskiej i Chełmie poddano intensywnym przekształceniom ekonomicznym. Wyprzedawany jest zbędny majątek trwały, np. części biurowca PKS Chełm lub powierzchnie biurowe, magazyny i place PKS Włodawa. Następuje także racjonalizacja wykorzystania pozostałego majątku. Oprócz tradycyjnych przewozów osobowych i towarowych działają stacje paliw oraz zakłady obsługi i kontroli pojazdów. Przewoźnicy prywatni skutecznie konkurują z PKS i PKP, oferując na najbardziej obleganych trasach niskie ceny biletów, wysoki komfort przejazdów, mniejsze przerwy pomiędzy kursami i krótszy czas przejazdu.

Tabela 3. Liczba dobowych połączeń komunikacyjnych głównych miast obszaru badań wg przewoźników w okresie 2008–2009

		Lublin	Warszawa	Terespol	Chełm	Zamość
Biała Podlaska	PKS	22	15	34	2	1
	PKP	5	11	15	3	3
	BUS	36	18	25	-	-
Włodawa	PKS	16	5	-	17	1
	BUS	14	7	-	6	-
Chełm	PKS	34	5	-	-	3
	PKP	17	11	-	-	2
	BUS	47	11	-	-	10
Hrubieszów	PKS	20	7	-	18	17
	BUS	14	4	-	4	26
Tomaszów Lubelski	PKS	9	2	-	-	14
	BUS	23	24	-	-	41

Źródło: opracowanie własne na podstawie strony internetowych.

Podmioty zaliczane do otoczenia biznesu koncentrują się w miastach na prawach powiatu (Chełm i Biała Podlaska) oraz ośrodkach miejskich powiatów: włodawskiego, tomaszowskiego i hrubieszowskiego. W Białej Podlaskiej wskaźnik liczby podmiotów otoczenia biznesu na 10 tys. mieszkańców osiąga 90% średniej krajowej, a w Chełmie przekracza 80% (ryc. 22).

Ryc. 22. Liczba podmiotów otoczenia biznesu na 10 tys. mieszkańców w powiatach przygranicznych na tle województwa lubelskiego i Polski w 2007 r.

Na podstawie GUS.

Number of businesses providing business services per 10,000 inhabitants in the districts of the border-adjacent area of Lublin province in 2007

On the basis of data from CSO.

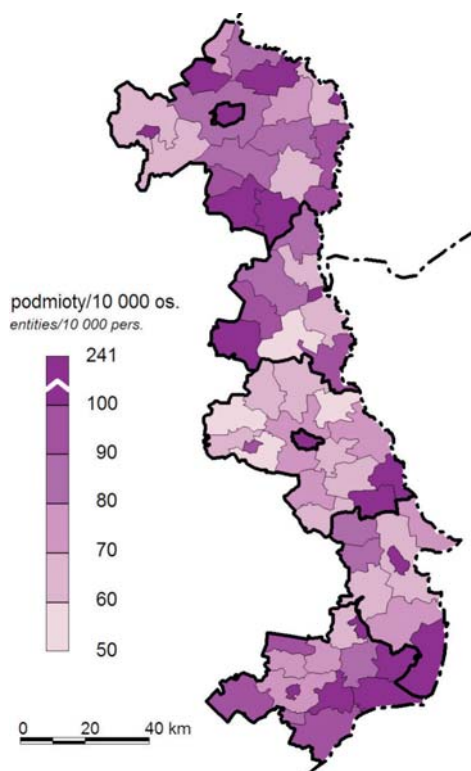
Spśród wszystkich typów przedsiębiorstw zaliczanych do otoczenia biznesu najistotniejsze są banki. W ich przestrzennym rozkładzie dostrzec można pewne prawidłowości. W miastach znajdują się placówki największych i najbardziej znanych banków, takich jak: PKO BP (12 oddziałów) i PeKaO SA (8 oddziałów). Swoją obecność bardzo wyraźnie zaznacza w ostatnim okresie Kredyt Bank (7 oddziałów). Pozostałe banki posiadają po 3 oddziały (Bank Polskiej Spółdzielczości, BGŻ, Dominet Bank, GetIn Bank) lub mniej (AIG Bank, Bank BPH, Euro Bank, Lukas Bank, BOŚ, BZ WBK, Citybank Handlowy, Dominet Bank, ING Bank Śląski, Polbank EFG, Raiffeisen Bank).

Na obszarach wiejskich zdecydowanie przeważają Banki Spółdzielcze, które swoje główne siedziby mają w miastach, ale dzięki oddziałom i filiom prowadzą działalność na obszarach niedocenianych przez największe komercyjne instytucje. Kilka oddziałów² na terenie powiatów przygranicznych posiada Bank Spółdzielczy w Białej Podlaskiej, Łomazach, Tomaszowie Lubelskim, Chełmie,

² Siedziba główna liczona była jako jeden z oddziałów.

Łaszczowie, Dołhobyczowie i Parczewie. Pozostałe w liczbie 15 posiadają siedzibę główną i jeden oddział bądź tylko siedzibę główną.

Grupa instytucji zajmujących się usługami nierynkowymi i koncentrująca się przede wszystkim na terenie miast jest dobrze rozbudowana (ryc. 23). Dynamika przyrostu liczby podmiotów od 1995 do 2007 była na poziomie zbliżonym do przeciętnej w kraju.

Ryc. 23. Liczba podmiotów świadczących usługi nierynkowe na 10 tys. mieszkańców w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2007 r.

Na podstawie GUS.

Number of businesses providing business services per 10,000 inhabitants in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2007.

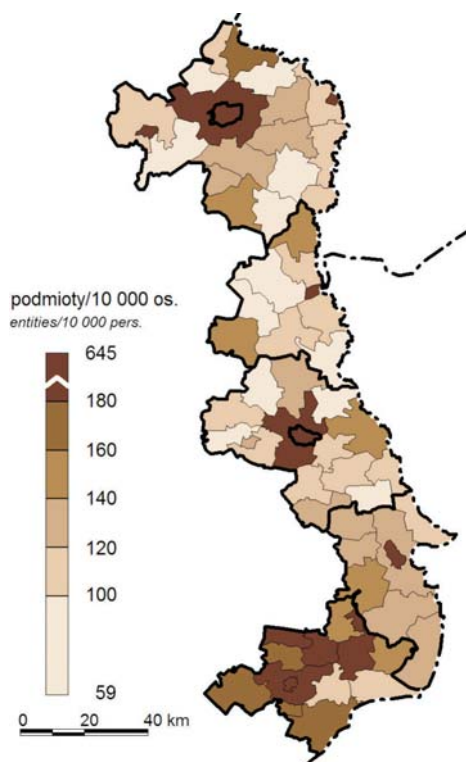
On the basis of data from CSO.

2.3.4. Handel

Niskie koszty inwestycji oraz dostępność niewykwalifikowanej siły roboczej sprzyja rozwojowi handlu. Na obszarze powiatów przygranicznych przeszło 35% podmiotów gospodarczych zarejestrowanych w systemie REGON zajmuje się handlem i naprawami. W miastach, w tym głównie w Białej Podlaskiej

i Chełmie jest ich jeszcze więcej, co wynika z funkcji gospodarczych, jakie pełnią one na rzecz obszarów otaczających (ryc. 24).

Współcześnie obserwować można zmiany w handlu (zwłaszcza produktami spożywczymi) polegające na wzroście znaczenia i liczby obiektów wielkopowierzchniowych. W największych miastach (Chełm, Biała Podlaska i Włodawa) działają obiekty wielkopowierzchniowe należące do dużych sieci handlowych takich jak: Tesco (2), Carrefour (2), Lidl (6) i Biedronka (6). Pojawiają się one także w średniej wielkości miastach – Międzyrzec Podlaski, Terespol, Włodawa, Tomaszów Lubelski i Hrubieszów. Dużą aktywność w największych miejscowościach gmin wykazuje pochodząca z Lubelszczyzny grupa Emperia Holding ze swoimi sklepami Stokrotka (8) oraz Grupa Eurocash SA³ i Żabka Polska SA.

Ryc. 24. Liczba podmiotów świadczących usługi z zakresu handlu i napraw na 10 tys. mieszkańców w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2007 r.

Na podstawie GUS.

Number of businesses providing service in trade and repair per 10,000 inhabitants in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2007

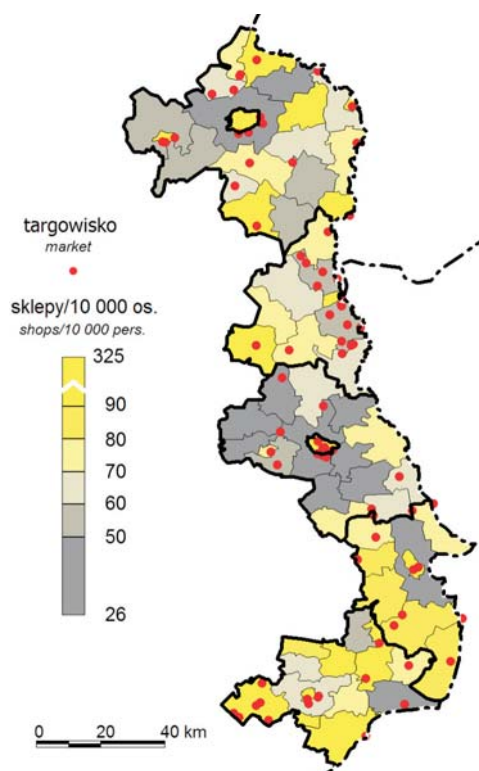
On the basis of data from CSO.

³ Emperia Holding i Eurocash SA są spółkami notowanymi na Giełdzie Papierów Wartościowych w Warszawie.

W 2002 r. w obliczu ekspansji „hiper-” i „supermarketów” kupcy z okolic Chełma założyli Stowarzyszenie „Razem”, które wspomaga podmioty gospodarcze (w większości sklepy spożywcze). Inicjatywa ta obecnie skupia w powiatach przygranicznych ponad 70 podmiotów.

Rosnąca konkurencja wywarła wpływ także na lokalnie działające spółdzielnie spożywców PSS Spółem. Obecnie w posiadaniu kilku spółdzielni zlokalizowanych głównie w większych miastach powiatów przygranicznych jest ponad 50 sklepów z różnych branż.

Ważnym ogniwem handlu na terenie powiatów przygranicznych są targowiska stałe i sezonowe. W Polsce na 10 tys. mieszkańców przypada 0,6 takich obiektów, zaś w powiatach badanego obszaru ponad 1,0, a w białskim nawet nieco ponad 1,3 (ryc. 25).

Ryc. 25. Rozmieszczenie targowisk (2007) oraz liczba sklepów na 10 tys. osób w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2003 r.

Na podstawie GUS.

Arrangement of market places (2007) and shops per 10,000 inhabitants in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2007

On the basis of data from CSO.

2.3.5. Budownictwo mieszkaniowe i wyposażenie mieszkań

W latach 1995–2008 na terenach powiatów przygranicznych województwa lubelskiego oddano do użytku ponad 14,5 tysiąca mieszkań. Stanowiło to 20% ogółu mieszkań wybudowanych w tym czasie na terenie województwa. Interesujących wniosków dostarcza analiza rozmieszczenia inwestycji na poziomie miejscowości. Głównym czynnikiem koncentracji nowego budownictwa jest bliskość ośrodka miejskiego oraz jego wielkość. Szczególnie silny jest wpływ Chełma i Białej Podlaskiej, wyraźny na obszarach wiejskich położonych w strefie o szerokości około 15–20 km. Koncentracja ruchu budowlanego jest też widoczna w sąsiedztwie niektórych mniejszych miast. Na obszarach podmiejskich w okresie 1995–2001 wydano przeciętnie ponad 20 pozwoleń budowlanych na 1000 mieszkańców. Obszarami najintensywniejszych inwestycji budowlanych były gminy cechujące się młodą strukturą wieku ludności oraz wyższym niż przeciętny poziomem rozwoju gospodarczego (Wesołowska 2006).

Ruch budowlany koncentrował się też wzdłuż ważniejszych szlaków komunikacyjnych, a także w miejscowościach gminnych. Więcej pozwoleń na budowę wydano w ośrodkach gminnych położonych przy ważniejszych szlakach komunikacyjnych niż w ośrodkach położonych peryferyjnie. Czynnikiem mającym wpływ na liczbę inwestycji budowlanych była również lokalizacja – w pobliżu zakładu produkcyjnego (np. w Werbkowicach, gdzie znajduje się cukrownia, wydano 48 pozwoleń na budowę) lub na obszarze o funkcjach usługowych (np. sąsiedztwo przejść granicznych; Dorohusk 37, Sławatycze – 19 pozwoleń).

W przyszłości można oczekiwać rozwoju funkcji związanych z obsługą transportu Zachód-Wschód. Konsekwencją tego powinien być też rozwój budownictwa mieszkaniowego w sąsiedztwie dróg o znaczeniu międzynarodowym. Proces ten będzie obserwowany przede wszystkim w gminach położonych wzdłuż projektowanej autostrady transeuropejskiej A-2 z Warszawy do Mińska i Moskwy, wzdłuż szlaku „Via Intermare” z Gdańska przez Warszawę, Lublin, Zamość, Hrebenne do Lwowa oraz wzdłuż szlaku kijowskiego z Warszawy przez Lublin, Chełm, Dorohusk do Kijowa (*Plan...* 2002).

Obszarem „pustki budowlanej” jest wschodnia część powiatów tomaszowskiego i hrubieszowskiego. Jest to teren cechujący się dużym ubytkiem ludności (naturalnym i migracyjnym) oraz wysokim wskaźnikiem starości demograficznej. W wielu gminach, w których ludność utrzymuje się niemal wyłącznie z rolnictwa, liczba zezwoleń na budowę domów mieszkalnych nie przekraczała 10 na 1000 mieszkańców.

Z przeprowadzonych badań terenowych wynika, że współcześnie na obszary podmiejskie przenosi się głównie zamożna ludność miejska. Odsetek indywidualnych inwestorów budowlanych pochodzących z miasta jest jednak wyraźnie zróżnicowany przestrzennie.

W 2007 r. na obszarach powiatów przygranicznych województwa lubelskiego znajdowało się blisko 170 tys. mieszkań. Przeciętne mieszkanie miało powierzchnię 74,5 m² i składało się z 3,8 izby. Na 1000 mieszkańców przypadało 330 mieszkań. Najlepiej wyposażona pod tym względem jest ludność w rejonie Hrubieszowa. Jest to rezultat nie tyle ruchu budowlanego i przyrostu nowych zasobów mieszkaniowych, ile długotrwałego procesu wyludniania się tych terenów, przede wszystkim w wyniku ujemnego bilansu migracji, utrzymującego się przez cały okres powojenny (Eberhardt 1989, Flaga 2002). Starzejąca się ludność ogranicza inwestycje do renowacji istniejących już budynków, zdecydowanie rzadziej decyduje się na budowę nowych domów.

Powiaty przygraniczne województwa lubelskiego wyróżniają się szczególnie niskim poziomem wyposażenia mieszkań w urządzenia techniczne. W 2007 r. udział mieszkań z wodociągami wynosił w miastach tego regionu 95,2%, zaś na obszarach wiejskich tylko 77,2%. Podobnie źle przedstawiała się sytuacja pod względem wyposażenia mieszkań wiejskich w łazienkę (61,4%) i centralne ogrzewanie (53,9%).

Omawiany obszar wykazuje duże zróżnicowanie przestrzenne w zakresie wyposażenia w infrastrukturę. Najgorzej jest w południowej części powiatu bialskiego i w niektórych gminach powiatu hrubieszowskiego i chełmskiego, gdzie udział mieszkań wyposażonych w sieć wodociągową nie przekracza 60%. Wyposażenie mieszkań w sieć wodociągową wykazuje dużą zbieżność z poziomem rozwoju gospodarczego gmin. Najmniej zwodociągowane są gminy ubogie, wybitnie rolnicze, w których brakuje środków nawet na najbardziej pilne inwestycje.

Wraz z rozbudową sieci wodociągowej powinna rozwijać się sieć kanalizacyjna. Tempo jej budowy jest jednak bardzo powolne, co wynika przede wszystkim z wysokiej kapitałochłonności takich inwestycji. Z sieci kanalizacyjnej korzysta niewielu mieszkańców powiatów przygranicznych. W najlepszej sytuacji są mieszkańcy wschodniej części powiatu włodawskiego oraz okolic Terespoła. Zdecydowanie bardziej popularna jest kanalizacja przyzagrodowa, powszechna w gminach podmiejskich.

2.3.6. Turystyka

Wschodnie powiaty województwa lubelskiego są niezbyt atrakcyjne turystycznie. Niemniej pewne walory kulturowe i przyrodnicze mogą przyciągać turystów, głównie z regionu Lubelszczyzny. Do najważniejszych atrakcji należą: przełom Bugu, Poleski Park Narodowy, stadnina koni w Janowie Podlaskim i Park Krajobrazowy Puszczy Solskiej. Ponadto znajduje się tu wiele zabytków architektury sakralnej i materialnej (tab. 4, ryc. 26).

Zróżnicowanie atrakcyjności turystycznej obszaru odzwierciedla infrastruktura noclegowa i gastronomiczna. Najsłabiej jest ona rozwinięta w typowo rol-

Tabela 4. Wybrane atrakcje turystyczne w powiatach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego

Lokalizacja	Typ atrakcji turystycznej	Nazwa, informacje dodatkowe
Powiat bialski		
gminy Konstantynów, Janów Podlaski, Rokitno, Zalesie i Terespol	Park Krajobrazowy	PK Podlaski Przełom Bugu – lewobrzeżna dolina Bugu z charakterystyczną roślinnością
Wygoda – gmina Janów Podlaski	stadnina koni aukcja koni	Stadnina Koni w Janowie Podlaskim Aukcja koni w Janowie Podlaskim (sierpień)
Leśna Podlaska	zabytek architektury sakralnej	sanktuarium Matki Boskiej Leśniańskiej – barokowy kościół z I poł. XVIII w.
Kodeń	zabytki architektury sakralnej	sanktuarium Matki Boskiej Kodeńskiej – późnorenansowy kościół z XVII w. (przebudowany); kościół pw. św. Ducha (dawna cerkiew zamkowa) z I poł. XVI w.
Kostomłoty – gmina Kodeń	zabytek architektury sakralnej	drewniana cerkiew neounicka św. Nikity Męczennika z I poł. XVII w. (przebudowana)
Jableczna – gmina Ślawatycze	zabytek architektury sakralnej	monaster św. Onufrego z I poł. XIX w. (pierwotnie z XV w.) – jeden z czterech męskich klasztorów prawosławnych w Polsce
Romanów – gmina Sosnówka	muzeum	muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego we dworze z I poł. XIX w. należącym do pisarza
Miasto na prawach powiatu Biała Podlaska		
Biała Podlaska	zabytki architektury materialnej	zespół zamkowy Radziwiłłów z XVII w. z bramą i wieżą wjazdową, trzema oficynami, wieżyczką wschodnią, kaplicą zamkową i zespołem szpitalnym; budynek dawnej Akademii Bialskiej pierwotnie z I poł. XVII wieku
Biała Podlaska	zabytek architektury sakralnej	renesansowo-barokowy kościół pw. św. Anny z przełomu XVI i XVII w.
Biała Podlaska	imprezy kulturalne	Mistrzostwa Tańców Polskich w Formie Towarzyskiej „Tańczące trzewiczki” (kwiecień); Międzynarodowy Podlaski Jarmark Folkloru (lipiec); Podlaskie Jazz Festiwal (październik);
Powiat włodawski		
Włodawa	zabytki architektury sakralnej	barokowy kościół pw. św. Ludwika i klasztor Paulinów z I poł. XVIII w.; cerkiew prawosławna pw. Narodzenia NMP z końca XIX w.; Wielka Synagoga Włodawska z II poł. XVIII w. z Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego

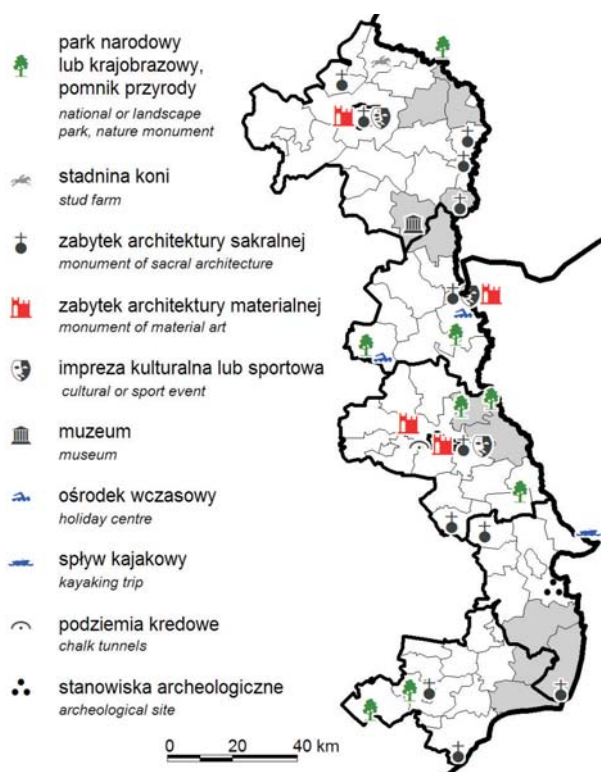

Włodawa	zabytek architektury materialnej	„Czworobok włodawski” – kamienice z poł. XVIII zbudowane na planie kwadratu na środku rynku
Włodawa	imprezy kulturalne	Międzynarodowe Poleskie Lato z Folklorem we Włodawie (lipiec); Festiwal Trzech Kultur (wrzesień) – impreza przedstawiająca wielokulturowość miasta i regionu
Okuninka – gmina Włodawa	ośrodek wypoczynkowy	skupisko przeszło 50 noclegowych obiektów turystycznych
gminy Włodawa, Hańsk i Wola Uhurska	Park Krajobrazowy	Sobiborski PK – równiny porośnięte lasami (głównie sosnowymi), ze śródleśnymi jeziorami i torfowiskami
gminy Urszulín, Hańsk i Stary Brus	Park Narodowy; Park Krajobrazowy	Poleski PN – ekosystemy wodno-torfowiskowe – bagna, torfowiska, jeziora krasowe; Poleski PK – podmokłe równiny z łąkami i torfowiskami,
Grabniak – gmina Urszulín	ośrodek wypoczynkowy	baza noclegowa zlokalizowana nad jeziorem Rotcze i Sumin, bliskie położenie jeziora Uściwierz
Powiat chełmski		
Hniszów – gmina Ruda-Huta	pomnik przyrody	dąb Bolko o obwodzie 8,5 m oceniany na ponad 500 lat, pozostałości parku pałacowego, aleja lipowa, zespół dębów szypułkowych
gminy Chełm, Dorohusk, Sawin i Ruda-Huta	Park Krajobrazowy	Chełmski PK – kompleksy leśne z łąkami i torfowiskami, zbiorowiska świetlistych dębów i bagiennych lasów brzoźowo-olchowych
Stolpie – gmina Chełm	zabytek architektury materialnej	romańska wieża mieszkalno-obronna z X-XI w.
gminy Dubienka, Białopole, Horodło i Hrubieszów	Park Krajobrazowy	Strzelecki PK – kompleks Lasów Strzeleckich wraz z fragmentem doliny Bugu
Wojsławice	zabytki architektury sakralnej	późnorenesansowy kościół pw. św. Michała Archanioła z przełomu XVI i XVII w.;
Miasto na prawach powiatu Chełm		
Chełm	podziemia kredowe	zabytkowa kopalnia kredy piszącej z wielopoziomym kompleksem korytarzy i komór
Chełm	zabytki architektury materialnej	grodzisko wczesnośredniowieczne Górkę Chełmską związane ze stolicą Grodów Czerwieńskich
Chełm	zabytki architektury sakralnej	kompleks Górkę Katedralną między innymi z barokową bazyliką mniejszą pw. Narodzenia NMP z I poł. XVIII w.;
		bogato zdobiony późnobarokowy kościół pw. Rozestania św. Apostołów z II poł. XVIII w.
Chełm	impreza kulturalna	Międzynarodowe Spotkania Chóralne (kwiecień)
Chełm	impreza sportowa	Międzynarodowy Bieg Uliczny o Puchar Prezydenta Miasta Chełma (czerwiec)

Powiat hrubieszowski			
Uchanie	zabytek architektury sakralnej	renesansowy kościół pw. Wniebowzięcia NMP z I poł. XVII w.	
Hrubieszów/Ukraina	spływ kajakowy	spływ kajakowy Bugiem w części ukraińskiej i polskiej	
Hrubieszów (gmina wiejska)	stanowiska archeologiczne	grodziska wchodzące w skład Grodów Czerwieńskich; omentarzyska Gotów z II-IV w.; obiekty przypisywane kulturze pucharów lejkowatych sprzed ponad 2,5 tys. lat p.n.e.	
Chłopiatyn – gmina Dolhobyczów	zabytek architektury sakralnej	drewniana cerkiew grekokatolicka z II poł. XIX w. pod wezwaniem Zesłania Ducha Świętego (obecnie kościół)	
Powiat tomaszowski			
Tomaszów Lubelski	zabytek architektury sakralnej	drewniany barokowy kościół pw. Zwiastowania NMP z I poł. XVII w. (przebudowany)	
gminy Susiec i Tomaszów Lubelski	Park Krajobrazowy	Krasnobrodzki PK – kompleksy lasów mieszanych z dużą domieszką jodły;	
gmina Susiec	Park Krajobrazowy	PK Puszczy Solskiej – kompleksy leśne o charakterze puszczańskim oraz doliny rzek tworzących przełomy (szumy) w strefie krawędziowej Roztocza i Kotliny Sandomierskiej	
Hrebenne	zabytek architektury sakralnej	drewniana cerkiew pw. św. Mikołaja z XVII w. (przebudowana)	

Źródła: strony internetowe województwa, powiatów i gmin; Glinka T., Kamiński M., Piasecki M., Przygoda K., Walenciak A., 1997, *Przewodnik: Podlasie*, Sport i Turystyka MUZA SA, Warszawa; Glinka T., Walenciak A., Walenciak P., 2000, *Przewodnik: Małopolska północno-wschodnia*, Sport i Turystyka, Muza SA, Warszawa.

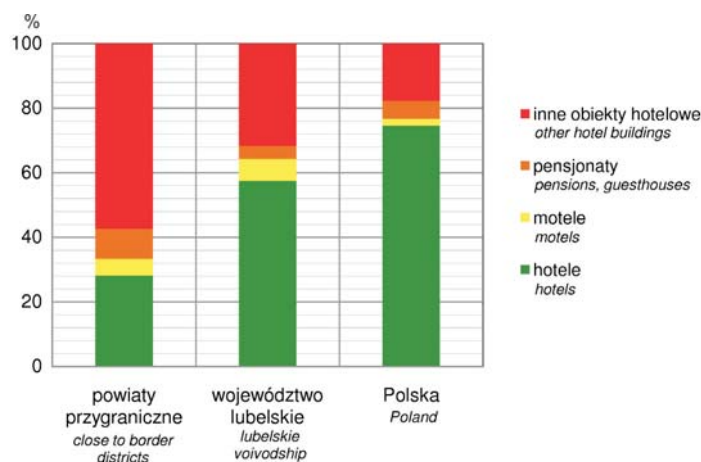
Ryc. 26. Lokalizacja atrakcji turystycznych w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego
 Źródła: strony internetowe województwa, powiatów i gmin; Glinka T., Kamiński M., Piasecki M., Przygoda K., Walenciak A., 1997, *Przewodnik: Podlasie, Sport i Turystyka* MUZA SA, Warszawa; Glinka T., Walenciak A., Walenciak P., 2000, *Przewodnik: Małopolska północno-wschodnia, Sport i Turystyka*, Muza SA, Warszawa.

The location of tourist attractions in the districts of the border-adjacent area of Lublin province
 Sources: web pages, Glinka T., Kamiński M., Piasecki M., Przygoda K., Walenciak A., 1997, *Przewodnik: Podlasie, Sport i Turystyka* MUZA SA, Warszawa; Glinka T., Walenciak A., Walenciak P., 2000, *Przewodnik: Małopolska północno-wschodnia, Sport i Turystyka*, Muza SA, Warszawa.

czym powiecie hrubieszowskim, natomiast najlepiej w najatrakcyjniejszym turystycznie powiecie włodawskim. W usługach noclegowych najważniejszą rolę odgrywają obiekty niesklasyfikowane, głównie sezonowe (szkolne schroniska młodzieżowe, ośrodki wczasowe i zespoły ogólnodostępnych domków turystycznych, ośrodki kolonijne i pola biwakowe, ośrodki szkoleniowo-wypoczynkowe), co świadczy o nastawieniu na lokalnego klienta z mniej zasobnym portfelem (ryc. 27).

Hotele znajdują się na terenie Białej Podlaskiej („Kapitol” – 25 miejsc, „Delfin” 118, „Dukat” 60 i „Merkury” 50), Chełma („Kamena” – 120) oraz powiatu bialskiego. Motele i pensjonaty są tylko w powiecie bialskim (np.

Ryc. 27. Udział poszczególnych typów obiektów zbiorowego zakwaterowania w powiatach przygranicznych na tle województwa oraz Polski w 2007 r.

Na podstawie GUS.

Shares of individual types of facilities of hospitality industry in the border counties against the background of the province and Poland as a whole in 2007

On the basis of data from CSO.

„Relax” w Nowym Sławaciunku – 25 miejsc oraz motel „Pod Dębami” w Kobylanach) i włodawskim.

2.4. Infrastruktura techniczna

Rozwinięta infrastruktura techniczna, a zwłaszcza transportowa, stanowi warunek konieczny rozwoju gospodarczego. Od poziomu wyposażenia w poszczególne elementy infrastruktury technicznej w dużym stopniu zależy atrakcyjność inwestycyjna obszaru i poziom życia mieszkańców.

2.4.1. Infrastruktura drogowa

Uwarunkowania historyczne spowodowały, że w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego asymetria w gęstości linii kolejowych i dróg jest większa niż na pozostałych obszarach kraju. W skali całego województwa długość dróg o nawierzchni twardej jest prawie 17 razy większa niż tras kolejowych (w Polsce – 12,5). Głównym środkiem transportu jest więc samochód.

Przez region przebiegają ważne transkontynentalne szlaki komunikacyjne łączące Europę Zachodnią i Wschodnią (ryc. 28). Nie należy jednak przeceniać dotychczasowej roli tych szlaków dla rozwoju regionu przygranicznego. Raporty przygotowywane w ramach programu ESPON wskazują na peryferyjne położenie

nie wschodniej części kraju oraz wyraźne braki jej wyposażenia w infrastrukturę transportową (Węclawowicz i in. 2006).

W ramach sieci drogowej powiatów przygranicznych zasadnicze znaczenie mają szlaki krajowe:

- nr 2 (E30) – Berlin–Warszawa–Terespol–Moskwa,
- nr 12 (E373) – Berlin–Lublin–Dorohusk–Kijów,
- nr 17 (E372) – Warszawa–Lublin–Hrebenne–Lwów–Odessa,
- nr 19 – Białystok–Lublin–Rzeszów.

Droga krajowa nr 2 tworzy fragment paneuropejskiego korytarza transportowego. Jest to najważniejszy szlak na terenie powiatów przygranicznych województwa lubelskiego. Stanowi on oś rozwoju powiatu bialskiego, co jest odzwierciedlone w parametrach ekonomicznych gmin, przez które przebiega. Zgodnie z *Planem zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego* (2002) w przyszłości droga ta ma zostać zastąpiona autostradą A2.

Droga krajowa nr 12 z Lublina do przejścia granicznego w Dorohusku, stanowiąca fragment magistrali Berlin–Kijów, ma zostać przebudowana do parametrów drogi ekspresowej (podobnie jak drogi nr 17 i 19). Ze względu na wielkość ruchu towarowego oraz osobowego stanowi ona ważny stymulator rozwoju gmin powiatu chełmskiego. Droga krajowa nr 17, będąca główną osią rozwoju dla powiatu tomaszowskiego, biegnie od Warszawy poprzez Lublin, Tomaszów Lubelski do Lwowa. Wraz z trasą nr 7 droga nr 17 tworzy szlak łączący Morze Bałtyckie z Morzem Czarnym tzw. „Via Intermare”. Działania Polski i Ukrainy zmierzają do nadania jej rangi szlaku międzynarodowego.

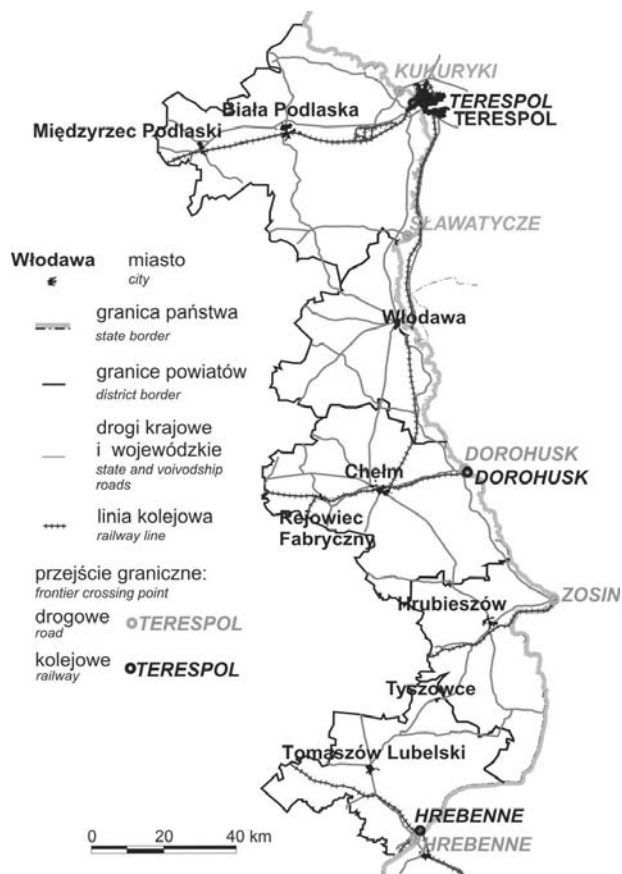
Droga krajowa nr 19 z Białegostoku, przez Międzyrzec Podlaski i Lublin, do Rzeszowa przebiega przez zachodnią część powiatu bialskiego. Jej znaczenie polega głównie na spajaniu północno-wschodniej Polski z pozostałymi obszarami tzw. „Ściany Wschodniej”. Podpisana przez ministrów transportu Litwy, Polski, Słowacji i Węgier „Deklaracja Łańcucka” i związane z nią działania mogą w niedalekiej przyszłości zwiększyć znaczenie tej trasy (Friedberg 2006).

Drugorzędne znaczenie dla rozwoju powiatów przygranicznych województwa lubelskiego mają pozostałe drogi krajowe:

- nr 63 – północna granica państwa–Węgorzewo–Giżycko–Siedlce–Radzyń Podlaski–Sławatycze,
- nr 68 – odgałęzienie drogi nr 2 do drogowego przejścia granicznego dla ruchu towarowego w Kukurykach,
- nr 74 – Sulejów–Kielce–Hrubieszów–Zosin,
- nr 82 – Lublin–Włodawa.

Przybliżona długość poszczególnych odcinków dróg krajowych znajdujących się na terenie powiatów przygranicznych województwa lubelskiego to: nr 2 – 75 km, nr 12 – 55 km, nr 17 – 45 km, nr 19 – 20 km, nr 63 – 40 km, nr 74 – 40 km, nr 82 – 35 km.

Ryc. 28. Sieć komunikacyjna powiatów przygranicznych województwa lubelskiego
Opracowanie własne.
Communication network in the districts of the border-adjacent area of Lublin province
Own elaboration.

Gęstość sieci dróg krajowych regionu można uznać za wystarczającą z perspektywy jego wewnętrznych potrzeb komunikacyjnych i połączenia z innymi regionami, chociaż na tle województwa lubelskiego oraz kraju wskaźniki gęstości są wyraźnie niższe. Podstawowym problemem są pozostałe kategorie dróg i jakość ich nawierzchni. Gęstość dróg gminnych i powiatowych w badanych siedmiu powiatach stanowi nieco ponad 75% przeciętnej dla kraju. Ich dalsza rozbudowa, modernizacja i dostosowanie do standardu nośności nawierzchni 11,5 t/oś pozostają jednak w większości przypadków kwestią nieokreślonej przyszłości (Friedberg 2006). Szybkiej poprawy można oczekiwać tylko w przypadku tych dróg, które w planach rozbudowy infrastruktury drogowej kraju mają stać się elementami sieci autostrad i dróg ekspresowych.

Dowodem zapóźnienia rozwoju infrastruktury drogowej w powiatach przygranicznych jest wyższy od wojewódzkiego i krajowego wskaźnik gęstości dróg o nawierzchni gruntowej. Aby uzyskać pełny obraz sytuacji, oprócz gęstości sieci oraz jakości nawierzchni należy także wskazać na obciążenie ruchem osobowym i towarowym, które w tej części Polski jest niższe niż przeciętne dla kraju (Friedberg 2006).

Tabela 5. Gęstość dróg gminnych i powiatowych w powiatach przygranicznych województwa lubelskiego w porównaniu do województwa i Polski [km/100 km²].

Obszar	Drogi o nawierzchni twardej	Drogi o nawierzchni twardej ulepszonej	Drogi o nawierzchni gruntowej
Powiaty przygraniczne woj. lubelskiego	51,2	49,6	48,7
Województwo lubelskie	59,7	56,2	44,9
Polska	66,7	58,3	40,6

Źródło: BDR 2006.

Stan techniczny szlaków komunikacyjnych na obszarze powiatów przygranicznych, podobnie jak w całym kraju, pozostawia wiele do życzenia. Relatywnie najlepszą jakością odznaczają się drogi krajowe i wojewódzkie, które dzięki środkom z budżetu państwa oraz wsparciu finansowemu z UE są systematycznie modernizowane. Jednostki administracyjne szczebla powiatowego i gminnego posiadają znacznie mniejsze możliwości inwestycyjne w tym zakresie, w związku z tym remonty lub przebudowy dróg niższej rangi są rzadkie i często tylko doraźne. Wiele dróg lokalnych jest w stanie, który uniemożliwia ich właściwe użytkowanie. Dotyczy to głównie łączących małe miejscowości dróg o niskim natężeniu ruchu kołowego. Stan techniczny dróg, zwłaszcza krajowych i wojewódzkich, na terenie powiatów przygranicznych zależy głównie od intensywności międzynarodowego ruchu towarowego i osobowego. Przewaga korzyści wynikających z rosnących przewozów w stosunku do kosztów napraw i modernizacji szlaków transportowych jest jednak bezdyskusyjna.

Jeśli infrastruktura drogowa ma sprostać narastającemu ruchowi kołowemu, prace związane z modernizacją szlaków transportowych muszą zostać przyspieszone. W przypadku dalszego spadku jakości nawierzchni marginalizacja analizowanego obszaru będzie się pogłębiać ze względu na obniżającą się jego dostępność komunikacyjną. Już teraz przedstawiciele samorządów lokalnych wskazują na ten problem, jako największą przeszkodę w pozyskiwaniu inwestorów z branży przetwórstwa rolno-spożywczego, dla których kwestia sprawności transportu oraz kosztów z nim związanych stanowi jeden z najważniejszych czynników lokalizacji nowych inwestycji.

2.4.2. Infrastruktura kolejowa

W okresie powojennym przekształcenia sieci kolejowej we wschodniej części kraju zostały w znacznym stopniu podporządkowane wymogom handlu z byłym ZSRR oraz doktrynie obronnej Układu Warszawskiego. Inwestycje w sieć kolejową były niewystarczające i koncentrowały się tylko na wybranych obszarach. W efekcie gęstość sieci kolejowej na Lubelszczyźnie jest niższa od przeciętnej w kraju, niewystarczająca w układzie południkowym, a istniejące odcinki o takim przebiegu są niezelektryfikowane i bardziej dostosowane do transportu tranzytowego niż lokalnego. Linie kolejowe przebiegają przez obszary przygraniczne województwa lubelskiego na ogół równoleżnikowo, wprost do przejść granicznych (ryc. 28).

Główne szlaki kolejowe to:

- E20 – łączy przejście graniczne w Kunowicach z przejściem w Terespolu (Kunowice–Poznań–Warszawa–Terespol),
- nr 7 – z Warszawy do przejścia granicznego w Dorohusku (Warszawa–Lublin–Chełm),
- nr 65 – ze Sławkowa do przejścia granicznego w Hrubieszowie, tzw. Linia Hutnicza Szerokotorowa (wcześniej zwana Linia Hutniczo-Siarkową),
- nr 69 – z Rejowca Fabrycznego do przejścia granicznego w Hrebennem,
- nr 72 – z Zawady do przejścia granicznego Hrubieszów.

E20 jest linią kolejową o znaczeniu międzynarodowym, uznawaną za najważniejszy szlak kolejowy na trasie z Europy Zachodniej do Moskwy. Linia szerokotorowa została doprowadzona z Białorusi przez granicę państwową do terminalu w Małaszewiczach, gdzie dokonuje się przeładunku towarów na wagony przystosowane do tzw. normalnego rozstawu torów. Szlak nr 7 także ma międzynarodowe znaczenie, gdyż stanowi najkrótsze połączenie Warszawy z Kijowem. Szeroki tor na tej trasie został doprowadzony od granicy w Dorohusku do Zawadówki. Linia Hutnicza Szerokotorowa łączy Górny Śląsk z Ukrainą, zapewniając przewóz ładunków ze wschodniej Ukrainy do Huty „Katowice” bez konieczności dokonywania przeładunków.

Sieć kolejowa wymaga istotnej modernizacji, zarówno torowisk, jak i infrastruktury towarzyszącej. Największe dotychczas podjęte inwestycje w tym zakresie dotyczą linii nr 2, z racji jej położenia w II korytarzu TEN-T⁴. Przebudowa odcinka leżącego na obszarze powiatu bialskiego ma się zakończyć w 2009. Spośród pozostałych tras plany modernizacji obejmują tylko linię nr 7, i to po 2014 r. Odległa perspektywa unowocześnienia infrastruktury kolejowej, w obliczu wzrostu konkurencji transportu kołowego oraz liczby samochodów osobowych i ciężarowych, w najbliższym czasie doprowadzi do dalszej marginalizacji transportu kolejowego.

⁴ Trans-European Network-Transport.

2.4.3. Sieci przesyłowe

Ochrona zasobów naturalnych połączona z ekonomicznym rozwojem regionu wymaga inwestycji w infrastrukturę niwelującą niekorzystny wpływ człowieka na środowisko naturalne. Po latach zastoju, gminy powiatów przygranicznych bardzo dynamicznie nadrabiają zapóźnienia w wyposażeniu w infrastrukturę techniczną. Proces ten polegał w początkowym okresie na wyraźnej poprawie dostępności do bieżącej wody, przy znacznie mniejszych inwestycjach w kanalizację. Obecnie jednak zwraca się uwagę na potrzebę jednoczesnego rozwijania sieci wodociągowej i kanalizacyjnej, a tam gdzie w wystarczającym stopniu rozwinięto sieć wodociągową, inwestycje koncentrują się na kanalizacji.

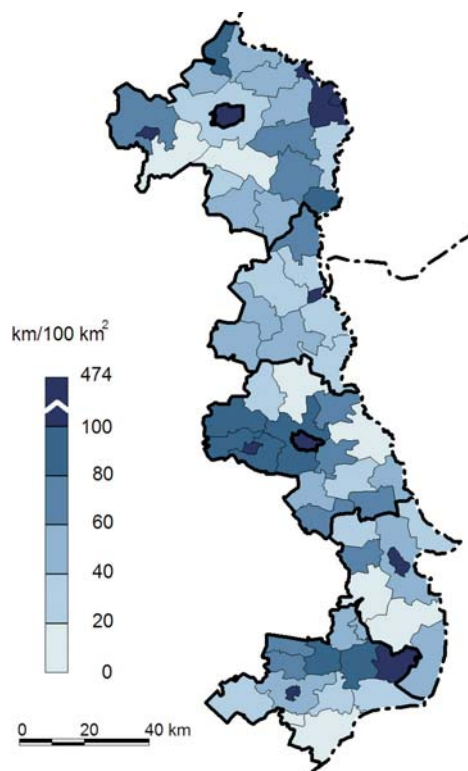
Według danych GUS (2006), w badanych powiatach łączna długość rozdzielczej sieci wodociągowej wynosi 4607 km, czyli jej średnia gęstość wynosi około 52,7 km/100 km². Dla porównania, w całym województwie lubelskim gęstość sieci wodociągowej wynosiła 71,4 km/100 km², a w Polsce 80,4 km/100 km². Wskaźnik gęstości sieci rozdzielczej zależy w dużym stopniu od gęstości zaludnienia danego obszaru, dlatego obraz dostępności do wody bieżącej lepiej oddaje wskaźnik udziału ludności korzystającej z sieci wodociągowej. W siedmiu powiatach przygranicznych wskaźnik ten kształtował się na poziomie 71%, podczas gdy w regionie lubelskim wynosił około 79%, a w kraju 86%.

Fot. 7. Stacja wodociągowa w Strzyżewicach (fot. J. Bański)
The water-supply station in Strzyżewice (photo J. Bański)

Najgęstsza sieć wodociągową dysponują gminy miejskie, natomiast naj słabiej wyposażone (poniżej 20 km/100 km²) to Bełżec, Werbkowice, Lubycza Królewska, Łomazy, Drelów, Mircze, Sawin i Dorohusk (ryc. 29).

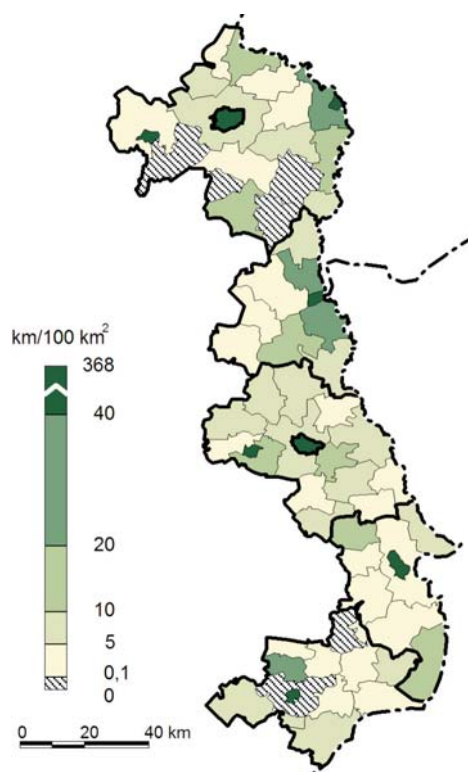
Ryc. 29. Gęstość sieci wodociągowej w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r.

Na podstawie danych GUS

Density of the water supply network in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006

On the basis of data from CSO.

Pod względem wyposażenia w sieć kanalizacyjną badany obszar ma znacznie większe braki. Łączna długość rozdzielczej sieci kanalizacyjnej była ponad 4 razy mniejsza niż sieci wodociągowej i w 2006 r. wynosiła 1075 km, a jej gęstość (12,3 km/100 km²) była dwukrotnie mniejsza niż przeciętna w kraju (27,1 km/100 km²). Z sieci kanalizacyjnej korzystało w 2006 r. około 43% mieszkańców powiatów przygranicznych, ale aż 78% z nich mieszkało w miastach. W gminach wiejskich Drelów, Roskosz, Sosnówka, Tuczn, Tomaszów Lubelski i Tyszowce sieci kanalizacyjnej nie ma w ogóle (ryc. 30). Należy jednak dodać, że w wielu gminach rozwój sieci kanalizacyjnej jest z ekonomicznego

Ryc. 30. Sieć kanalizacyjna w gminach obszaru przygranicznego województwa lubelskiego w 2006 r.
Na podstawie danych GUS.
Sewage network in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province in 2006
On the basis of data from GUS.

i technicznego punktu widzenia nieuzasadniony. Duże rozproszenie zabudowy i niska gęstość zaludnienia sprawiają, że dużo lepszym rozwiązaniem jest budowa przydomowych oczyszczalni ścieków lub szamb.

Na całym analizowanym obszarze w 2006 funkcjonowało 112 różnego typu oczyszczalni ścieków, które obsługiwały 260 tys. mieszkańców (50% ogółu). Tylko 10% oczyszczalni cechowało się podwyższonym usuwaniem biogenów. Pod względem odsetka mieszkańców obsługiwanych przez oczyszczalnie ścieków obszar badań nie różni się zasadniczo od całego województwa (52%).

Odrębnym problemem jest gospodarka odpadami. Niewielka świadomość ekologiczna i wysokie koszty związane z wywozem i składowaniem śmieci powodują, że mieszkańcy powiatów przygranicznych powszechnie korzystają z nielegalnych, dzikich wysypisk, lokalizowanych najczęściej w lasach, przy drogach i w dolinach rzek. Odpady dostarczane na wysypiska komunalne są z reguły nieposortowane – powoduje to stosunkowo szybki przyrost ich ilości i przyspieszo-

Fot. 8. Nowa oczyszczalnia ścieków w Zalesiu w powiecie białopodlaskim (fot. J. Bański)
New wastewater treatment plant in Zalesie in the district of Biała Podlaska (photo J. Bański)

ne wyczerpywanie się miejsca na wysypiskach śmieci. Lokalizowanie następnych obiektów tego typu z reguły skutkuje konfliktami społecznymi, spowodowanymi niechęcią lokalnych społeczności do przyjęcia na swój teren obiektu o wysokiej uciążliwości dla otoczenia.

Badany obszar jest w niewielkim stopniu zgazyfikowany. W 2006 r. całkowita długość sieci gazowej wynosiła zaledwie 762 km. Gazociąg obsługuje prawie wyłącznie mieszkańców miast oraz niektórych gmin wiejskich położonych w sąsiedztwie miast w trzech powiatach: bialskim, chełmskim i hrubieszowskim (łącznie 17 gmin). Pozostała część badanego obszaru nie posiada gazu sieciowego.

W 2006 r. odbiorcami energii elektrycznej były 182 102 podmioty, z tego około 42% zlokalizowanych było w miastach. Zużycie energii w gospodarstwach domowych wyniosło łącznie 332 060 MWh, co w przeliczeniu na 1 mieszkańca daje zużycie około 636 kWh. Jest to wskaźnik minimalnie wyższy od średniego zużycia w województwie lubelskim (630 kWh/mieszk.) oraz zauważalnie niższy od średniego zużycia krajowego (722 kWh/mieszk.).

Przez obszar powiatów przygranicznych przebiega linia krajowego systemu elektroenergetycznego Zamość–Chełm o napięciu 220 kV należąca do Polskich Sieci Elektroenergetycznych oraz linia Zamość–Dobrotwór (Ukraina), łącząca krajowy system elektroenergetyczny z ukraińskim. W chwili obecnej maksymalna możliwość dostawy mocy z elektrowni Dobrotwór wynosi 215 MW.

2.5. Infrastruktura społeczna

W analizowanych powiatach przygranicznych działają wszystkie szczeble systemu oświaty, od przedszkola po uczelnie wyższe. Do 64 przedszkoli uczęszczało łącznie 6419 dzieci. W latach 1995–2006, w związku z wchodzeniem w okres przedszkolny dzieci z niżu demograficznego oraz problemami natury finansowej, nastąpił spadek liczby placówek przedszkolnych (o około 24%) i liczby wychowanków (o około 18%). Zamykano przede wszystkim mniejsze placówki, w których koszt utrzymania jednego miejsca był najwyższy.

Sieć szkolnictwa podstawowego i gimnazjalnego jest dobrze rozwinięta, natomiast szkolnictwo średnie jest reprezentowane tylko w 24 gminach. Głównymi ośrodkami szkolnictwa średniego są miasta, gdzie skupia się 70% wszystkich szkół średnich. W roku szkolnym 2005/06 działało łącznie 526 szkół, w tym 307 szkół podstawowych, 119 gimnazjów, 30 szkół zasadniczych zawodowych i 70 szkół średnich. Ogółem w szkołach kształciło się 72 142 uczniów.

Możliwości kształcenia na poziomie magisterskim i wyższym zawodowym zapewniają szkoły wyższe, które kształcą w systemie stacjonarnym, wieczorowym i zaocznym. W Białej Podlaskiej mają swoją siedzibę Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa oraz wydziały zamiejscowe Akademii Wychowania Fizycznego w Warszawie, Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie i Politechniki Radomskiej. Ponadto młodzież ma możliwość kształcenia się w zamiejscowych Ośrodkach Dydaktycznych wyższych uczelni w Leśnej Podlaskiej (filia Szkoły Głównej Gospodarstwa Wiejskiego w Warszawie) i w Międzyrzeczu Podlaskim (filia Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego). W Chełmie działają trzy uczelnie publiczne: Państwowa Wyższa Szkoła Zawodowa (6 kierunków kształcenia: rolnictwo, filologia polska, historia, mechanika i budowa maszyn, budownictwo i elektrotechnika), filia Akademii Medycznej w Lublinie – Medyczne Studium Zawodowe, Nauczycielskie Kolegium Języków Obcych (kształcenie w 2 sekcjach: języka angielskiego i niemieckiego) oraz dwie uczelnie niepubliczne: Wyższa Szkoła Stosunków Międzynarodowych i Komunikacji Społecznej (kierunek: politologia) oraz Wydział Zamiejscowy Wyższej Szkoły Zarządzania i Przedsiębiorczości im. B. Jańskiego w Warszawie (3 kierunki kształcenia: zarządzanie i marketing, gospodarka przestrzenna i socjologia). W Tomaszowie Lubelskim działa Wydział Zamiejscowy Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL.

Badany region posiada bogatą tradycję kulturową, ukształtowaną przez mozaikę narodowości i grup wyznaniowych, które zamieszkiwały ten obszar w przeszłości. Współcześnie działalność placówek kulturalnych w znacznym stopniu nawiązuje do spuścizny przeszłych pokoleń. Zaspokajaniem kulturalnych potrzeb mieszkańców, rozwijaniem zainteresowań dzieci i młodzieży, zagospodarowaniem czasu wolnego i kształtowaniem form kulturalnego wypoczynku

zajmują się różnego rodzaju instytucje, ośrodki kultury, twórcy ludowi. Jednostką administracyjną odpowiedzialną z ramienia samorządu za realizację zadań kulturalnych jest gmina. Niestety, w ostatnich latach obserwuje się tendencję do zmniejszania liczby placówek kulturalnych, szczególnie w małych miastach i na terenach wiejskich. Sytuacja taka jest odzwierciedleniem niewystarczających nakładów na cele kulturalne

W 2006 r. w powiatach przygranicznych prowadziło działalność 150 placówek bibliotecznych oraz 31 punktów bibliotecznych, które odwiedziło łącznie ponad 100 tys. czytelników. Zanotowano 18 wypożyczeń na 1 czytelnika. Pod względem liczby ludności przypadającej na jedną placówkę biblioteczną oraz statystyki czytelnictwa, powiaty przygraniczne wypadają nieznacznie gorzej od przeciętnej dla całego województwa. W ostatnich latach zmniejsza się liczba czytelników korzystających z punktów bibliotecznych, ale wzrasta liczba wypożyczeń na jednego czytelnika.

Fot. 9. Zespół muzyczny podczas koncertu ulicznego w trakcie Festiwalu Trzech Kultur, Włodawa 2007 (fot. W. Janicki)

Musical team during street concert on the Three Cultures Festival, Włodawa 2007 (photo W. Janicki)

Na obszarze badań działa 6 muzeów i 2 oddziały muzealne. Największe jest Muzeum Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Placówka została udostępniona zwiedzającym w lipcu 1983 r., mieści się w zespole synagogałnym we Włodawie, zaś jej filia – muzeum byłego hitlerowskiego obozu zagłady – w Sobiborze.

Oprócz stałej prezentacji dorobku kultury ludowej Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego, muzeum organizuje doroczny „Festiwal Trzech Kultur”. Podczas trzech dni trwania Festiwalu, prezentowany jest dorobek trzech obecnych w regionie grup religijno-kulturowych: katolickiej, prawosławnej oraz żydowskiej.

Na terenie powiatu bialskiego w Romanowie działa muzeum Józefa Ignacego Kraszewskiego, w którym zgromadzone są przedmioty związane z życiem i twórczością pisarza. W Białej Podlaskiej ma swoją siedzibę Muzeum Południowego Podlasia. Placówka ta posiada największą w Polsce kolekcję ikon i bogate zbiory materialnej kultury ludowej regionu.

Fot. 10. Siedziba muzeum J. I. Kraszewskiego w Romanowie (fot. J. Bański)
Museum of J.I. Kraszewski in Romanów (photo J. Bański)

Największym, najstarszym i najciekawszym obiektem muzealnym powiatu chełmskiego jest muzeum w Chełmie. Zbiory pogrupowane w sześciu działach tematycznych obejmują ponad 220 tysięcy eksponatów, a dotyczą między innymi historii miasta, osobliwości przyrodniczych regionu oraz tradycji kulturowych ziemi chełmskiej.

W południowej części badanego obszaru znajdują się dwa muzea: w Hrubieszowie znajduje się Muzeum Regionalne im. dr. Janusza Petera, a w Tomaszowie Lubelskim – Muzeum im. ks. Stanisława Staszica oraz oddział Muzeum na Majdanku.

W 2006 r. w powiatach przygranicznych działało tylko 6 stałych kin, zlokalizowanych w większych ośrodkach miejskich. Łącznie posiadały 1674 miejsca siedzące. Statystycznie 23 osoby na 100 mieszkańców były widzami kinowymi,

podczas gdy w województwie lubelskim było to przeciętnie 38, a w Polsce prawie 85 osób. Oprócz muzeów i kin krzewieniem kultury zajmują się 63 ośrodki kultury. Obszar znany jest też z działalności twórców ludowych w dziedzinie hafciarstwa, rzeźby, koronkarstwa i tradycyjnych wypieków.

Najwięcej imprez kulturalnych odbywa się w Chełmie i Białej Podlaskiej. Chełm jest miejscem spotkań miłośników muzyki akordeonowej oraz pieśni sakralnej z kraju i z zagranicy. Plenery plastyczne przyciągają zarówno plastyków amatorów, jak i artystów profesjonalnych z całej Europy.

Sieć placówek służby zdrowia jest dość równomiernie rozmieszczona, a ważniejsze placówki zlokalizowane są wyłącznie w miastach. W ramach polityki przestrzennego zagospodarowania kraju ustalono kilkustopniowy układ organizacyjny i kompetencyjny (referencyjny) dla stacjonarnej opieki zdrowotnej. Wyróżniono trzy poziomy kompetencyjne: powiatowy, wojewódzki oraz regionalny i krajowy. W Chełmie funkcjonuje szpital II poziomu referencyjnego (o promieniu obsługi 75 km) – Samodzielny Publiczny Wojewódzki Szpital Specjalistyczny. Rocznie leczy się w nim prawie 20 tys. pacjentów. W powiecie chełmskim (gmina Siedliszcze) funkcjonuje oddział dla przewlekle chorych, który stanowi część jednostki z Chełma. Obok szpitala w Chełmie kolejny Szpital Specjalistyczny II poziomu referencyjnego znajduje się w Białej Podlaskiej.

We Włodawie, Międzyrzeczu Podlaskim, Tomaszowie Lubelskim, Hrubieszowie znajdują się placówki I (najniższego) poziomu referencyjności. Specjalistyczna opieka zdrowotna prowadzona jest w Samodzielnym Publicznym Zakładzie Opieki Zdrowotnej Gruźlicy i Chorób Płuc w Adampolu k. Włodawy. Poza wymienionymi miejscowościami mieszkańcy mają możliwość uzyskania pomocy w Niepublicznych Zakładach Opieki Zdrowotnej, rozmieszczonych głównie w centralnych miejscowościach gminnych oraz w ośrodkach zdrowia rozlokowanych punktowo na terenie gmin.

Świadczenia z zakresu podstawowej opieki zdrowotnej w 2006 r. udzielane były przez 181 ośrodki ZOZ oraz 79 praktyk lekarskich w miastach i 43 na obszarach wiejskich. Łącznie w 2006 r. udzielono ponad 2 mln porad, co w przeliczeniu na jednego mieszkańca dało ilość o 12% wyższą niż przeciętna w kraju. W służbie zdrowia było zatrudnionych 740 lekarzy, 148 lekarzy dentyków, 2412 pielęgniarek oraz 309 położnych. Spośród wymienionych zawodów największe niedobory w przeliczeniu na jednego mieszkańca w porównaniu z przeciętną dla kraju są w przypadku lekarzy i dentyków – wskaźniki w regionie wynoszą odpowiednio 70 i 89% średniej krajowej. Obsada pielęgniarek i położnych jest porównywalna z innymi częściami Polski. W ostatnich latach znacząco zmniejszyła się liczba pracowników medycznych, szczególnie pielęgniarek (ich liczba spadła o ponad połowę).

Do obiektów związanych z ochroną zdrowia obok szpitali i innych zakładów opieki zdrowotnej należy zaliczyć sieć 168 aptek oraz 11 punktów aptecznych.

W 2006 r. na 1 aptekę przypadało ponad 3 tysiące osób – znacznie mniej niż przeciętnie w Polsce, ale więcej niż w całym województwie.

Głównym problemem służby zdrowia jest niedoinwestowanie. Mimo dostatecznej liczby placówek medycznych brakuje jednostek specjalistycznych wyposażonych w nowoczesny sprzęt medyczny. W ponad 30% gmin brak jest punktów opieki stomatologicznej. Odczuwalny jest brak takich placówek, jak domy opieki społecznej czy hospicja, gdzie opiekę mogłyby znaleźć osoby starsze, niepełne i obłożnie chore. A takich osób przybywa, bo proces starzenia się ludności na obszarach przygranicznych wciąż pogłębia się. Coraz większa liczba osób wymaga opieki. W powiatach przygranicznych województwa lubelskiego znajduje się 17 placówek pomocy społecznej oraz 8 domów i 3 filie pobytu stałego, w których przebywało w 2006 r. 1370 osób wymagających całodobowej opieki. Domy Pomocy Społecznej znajdują się w Nowinach, Kaniach, Chojnie Nowym, Kozuli, Konstantynowie, Kostomłotach, Tyszowcach i Różance.

2.6. Granica państwowa i przejścia graniczne

Odcinek granicy państwowej na obszarze województwa lubelskiego wynosi 467 km, z czego 399 km stanowi rzeka Bug. Odcinek granicy polsko-ukraińskiej ma długość 296 km, zaś polsko-białoruskiej 171 km. Cała polska granica wschodnia jest częścią zewnętrznej granicy Unii Europejskiej. Wymaga ona szczególnego zabezpieczenia z powodu wysokiego stopnia zagrożenia nielegalnym jej przekraczaniem oraz przemytu towarów. Obecnie granicę chroni 12 strażnic Nadbużańskiego Oddziału Straży Granicznej, co zdaniem strażników jest liczbą niewystarczającą do zapewnienia wysokiej skuteczności ochrony granicy. Średnia długość odcinka granicy ochranianego przez 1 strażnicę wynosi tutaj 27 km, natomiast według norm Unii Europejskiej powinna wynosić 15 km, a w żadnym wypadku nie powinna przekraczać 20 km.

Na „lubelskim” odcinku granicy państwowej funkcjonuje 6 drogowych przejść granicznych, 4 przejścia kolejowe oraz 1 drogowy punkt kontroli granicznej. Na granicy z Ukrainą działają następujące przejścia: Dorohusk (drogowe i kolejowe), Hrebenne (drogowe i kolejowe), Zosin (drogowe) i punkt graniczny Uśmierz-Waręż (uproszczony pieszy ruch graniczny dla obywateli Polski i Ukrainy). Na granicy z Białorusią funkcjonują przejścia w następujących miejscowościach: Terespol (drogowe i kolejowe), Sławatycze (drogowe) i Kukuryki (drogowe przejście towarowe).

Liczba przejść granicznych jest mała, co sprawia, że odległość między nimi jest nadmierna. Na granicy z Białorusią średnia odległość między przejściami granicznymi wynosi około 40 km, natomiast na granicy z Ukrainą – około 38 km. Są to odległości około trzykrotnie większe niż analogiczne na zachodniej

Fot. 11. Fragment granicy polsko-ukraińskiej na Bugu (fot. J. Bański)
The fragment of the Polish-Ukrainian border on the Bug river (photo J. Bański)

granicy Polski – średnia odległość pomiędzy przejściami granicznymi wynosi tam około 14 km.

Na granicy polsko-białoruskiej najważniejsze jest przejście drogowe w Kukurykach/Terespolu, ulokowane na międzynarodowej arterii komunikacyjnej Berlin–Warszawa–Moskwa. Drogowe przejście w Terespolu przeznaczone jest dla ruchu osobowego. Jego historia sięga 1946 r., kiedy to utworzono punkt kontrolny dla wojsk radzieckich powracających do kraju. Przejście przekazano do cywilnej eksploatacji w 1970 r. W latach 1992–1993 zostało rozbudowane i dostosowane do wzmożonego natężenia ruchu. W Kukurykach zlokalizowane jest drogowe przejście towarowe. Powstało w 1984 r. z inicjatywy Białorusi, w celu skierowania tam ciężkiego ruchu samochodowego, dotychczas prowadzonego przez Brześć.

W Terespolu zlokalizowane jest też przejście kolejowe. Po Medyce-Żurawicy, przejście Terespol-Małaszewicze jest drugim co do wielkości zespołem granicznych stacji kolejowych w Polsce. Mieści się tam szereg ramp przeładunkowych, z których korzysta kilkanaście wyspecjalizowanych przedsiębiorstw spedycyjnych.

W 1992 r. Białoruś i Polska zawarły umowę o utworzeniu przejścia granicznego w Sławatyczach.

Przejście graniczne w Dorohusku zlokalizowane jest około 600 m od granicznej rzeki Bug na drodze krajowej nr 82. Do 1990 wykorzystywane było jako drogowy punkt graniczny o uproszczonym ruchu granicznym. Na mocy poro-

Fot. 12. Nowoczesna strażnica Straży Granicznej w Sławatyczach (fot. J. Bański)
Modern guard house of the Border Guard in Sławatyczze (photo J. Bański)

Fot. 13. Kolejka TIR-ów na przejściu granicznym w Dorohusku (fot. J. Bański)
Trucks waiting at the border crossing in Dorohusk (photo J. Bański)

zumień z 31 sierpnia 1990 r. udostępnione zostało do ruchu osobowo-towarowego dla obywateli Polski i byłego ZSRR. Od 1992 r. przejście Dorohusk-Jagodzina udostępniono dla międzynarodowego ruchu osobowo-towarowego.

Oprócz przejścia drogowego, w Dorohusku funkcjonuje przejście kolejowe, usytuowane na szlaku Warszawa–Kijów. Linia kolejowa jest dwutorowa i w pełni zelektryfikowana. Do 1989 r. przejście kolejowe wykorzystywane było przede wszystkim do wymiany towarowej pomiędzy Polską i byłymi republikami radzieckimi. Obecnie odprawia się tu pociągi pasażerskie i towarowe.

Drugie polsko-ukraińskie przejście graniczne znajduje się w Zosinie. Do 1995 r. był to drogowy punkt graniczny o uproszczonym ruchu granicznym. Na mocy dwustronnego porozumienia stało się ono całodobowym drogowym przejściem granicznym dla obywateli Polski i Ukrainy.

Fot. 14. Przejście graniczne w Zosinie (fot. J. Bański)
Border crossing in Zosin (photo J. Bański)

Na południe od Zosina znajduje się kolejowe przejście graniczne w Hrubieszowie. Powstało w latach 1979–1980 w związku z budową szerokotorowej magistrali hutniczo-siarkowej łączącej Hutę Katowice i Tarnobrzeg z kopalniami rudy żelaza w byłym ZSRR. Stacja graniczna usytuowana jest w południowo-wschodniej części Hrubieszowa. Ruch towarowo-osobowy odbywa się przez całą dobę.

Na południowo-wschodnim krańcu województwa lubelskiego znajduje się kolejowe i drogowo przejście graniczne w Hrebennem na trasie Warszawa–Zamość–Lwów. Do 1990 r. wykorzystywane było w ramach przepisów o uproszczonym ruchu granicznym. Później przez krótki okres było zamknięte, ale od 1993 r. wprowadzono tu pełny ruch międzynarodowy przez całą dobę. Przejście zostało rozbudowane i obecnie pełni podobne funkcje jak przejście gra-

niczne w Dorohusku, z dużym ruchem samochodów ciężarowych o dużej ładowności. W 1996 r. otwarto w Hrebennem przejście kolejowe dla międzynarodowego ruchu osobowego.

2.7. Współpraca przygraniczna

Istotą każdej współpracy transgranicznej są przedsięwzięcia podejmowane wspólnie przez mieszkańców terenów położonych po dwóch stronach granicy, a głównym celem takich inicjatyw jest nawiązywanie i rozwój przyjaznych stosunków społeczno-ekonomicznych. Zamierzenie to jest realizowane poprzez wielorakie ustalenia i umowy, zawierane na różnych szczeblach władzy i pomiędzy jednostkami administracyjnymi (euroregiony, międzypaństwowe porozumienia transgraniczne, porozumienia dwustronne województw i obwodów, porozumienia samorządów miast i gmin), jak również pomiędzy organizacjami i instytucjami o różnym charakterze. Równorzędną formą współpracy są bezpośrednie kontakty sąsiadujących społeczności i pojedynczych osób, które mogą mieć formę umów gospodarczych lub tzw. współpracy „wolnej” (Kawałko 2006, Proniewski i Proniewski 2006).

Kooperacja na terenach przygranicznych odbywa się na różnych płaszczyznach. W sferze gospodarczej obejmuje inicjatywy przemysłowo-handlowe, doradztwo i pośrednictwo gospodarcze oraz promocję obszarów. W dziedzinie infrastruktury współpraca dotyczy poprawy stanu sieci komunikacyjnej, infrastruktury komunalnej, przejść granicznych i małego ruchu granicznego. W odniesieniu do środowiska naturalnego, wspólne działania mają na celu zmniejszenie degradacji elementów przyrody i ich ochronę. Z kolei uwzględniając aspekty społeczne, na pograniczu są organizowane międzynarodowe przedsięwzięcia medialne, wspólne imprezy kulturalne, edukacyjne i sportowe, które dotyczą przede wszystkim dzieci i młodzieży (Proniewski i Proniewski 2006).

Współpraca transgraniczna jest podejmowana na obszarach, przez które przebiega granica państwowa. Obszary te mają podobne cechy przyrodnicze oraz wspólną przeszłość historyczną i dziedzictwo kulturowe. Na takich terenach, dzięki wspólnym działaniom, zostaje osłabiona negatywna, rozdzielająca funkcja granicy, zacierają się ewentualne różnice poziomu rozwoju społeczno-gospodarczego, natomiast powstają sprzyjające warunki dla dalszego, jednolitego rozwoju obszarów w sąsiadujących krajach. W tym kontekście można stwierdzić, że szczególnie silne przesłanki do prowadzenia współpracy transgranicznej występują na wschodnim pograniczu Polski, a zwłaszcza na badanym obszarze województwa lubelskiego.

Rozwój współpracy transgranicznej zależy od szeregu czynników zewnętrznych oraz aktualnego potencjału społeczno-ekonomicznego terenów przygrani-

cznych. Do pierwszej grupy należą uwarunkowania formalno-prawne, wynikające z aktualnej sytuacji geopolitycznej Polski, Białorusi i Ukrainy, prowadzonej przez te kraje polityki zagranicznej i podpisanych umów międzynarodowych oraz sposobu funkcjonowania władzy państwowej i samorządowej. Wydarzeniem, które w ostatnich latach wywarło najistotniejszy wpływ na współpracę międzynarodową na wschodnich terenach przygranicznych, było przystąpienie Polski do Unii Europejskiej, a następnie dołączenie do strefy Schengen (22 grudnia 2007 r.). Członkostwo Polski w Unii spowodowało między innymi przyjęcie określonych kierunków aktywności i współpracy transgranicznej.

Fakt, że wschodnia granica Polski stała się zewnętrzną granicą Unii, pociągnął za sobą konieczność nałożenia na obywateli Białorusi i Ukrainy obowiązku posiadania wiz przy jej przekraczaniu. Jednocześnie zostały wprowadzone wizy dla Polaków udających się na Białoruś. Obowiązek wizowy dla mieszkańców zza wschodniej granicy spowodował pewne ograniczenia formalne w dotychczasowej swobodnej wymianie transgranicznej i okresowe spadki przepływu ludzi i towarów. Ostatecznie jednak, ruch przez granicę nie uległ znacznemu zmniejszeniu, a jedynie nastąpiło wyrównanie proporcji pomiędzy liczbą obywateli Polski i Białorusi oraz Ukrainy, przekraczających wschodnią granicę. Wyraźnie wzrósł udział i aktywność Polaków w podróżowaniu i podejmowaniu gospodarczych inicjatyw transgranicznych (Miszczuk 2006).

Jedną z korzyści integracji Polski z UE, bezpośrednio związaną z obszarami przygranicznymi, była możliwość uzyskania środków pomocowych (również przedakcesyjnych) na rozwój wschodnich obszarów przygranicznych, w tym na współpracę transgraniczną. Fundusze celowe Unii w tym zakresie były przydzielane przede wszystkim na usprawnienie funkcjonowania granicy, czyli na poprawę infrastruktury przejść granicznych, stanu dróg dojazdowych oraz pomoc dla Straży Granicznej (Proniewski i Proniewski 2006). Pojawiły się też środki na pobudzenie aktywności lokalnych społeczności.

Unijne wsparcie rozwoju współpracy transgranicznej kierowane jest również na Białoruś i Ukrainę, jako bezpośrednich sąsiadów Wspólnoty Europejskiej. Kategorie zadań, których realizacja może być wspierana z tych środków, zostały przedstawione w Europejskim Instrumencie Sąsiedztwa i Partnerstwa. Trzeba jednak zaznaczyć, że istnieją bardzo duże dysproporcje pomiędzy wielkością funduszy unijnych otrzymywanych przez Polskę oraz jej wschodnich sąsiadów, na korzyść Polski. Biorąc dodatkowo pod uwagę obecny niski poziom rozwoju obszarów przygranicznych na Białorusi i Ukrainie, można mówić o wyraźnym ich upośledzeniu. W rezultacie, państwa te mają znacznie mniejsze możliwości partnerstwa w międzynarodowych projektach unijnych lub innych formach współpracy transgranicznej (Kawałko 2006).

Ograniczenia w pozyskiwaniu funduszy europejskich przez Białoruś i Ukrainę wynikają z ich niejednoznacznego stanowiska wobec Unii Europejskiej.

Ponadto, u obu wschodnich sąsiadów nadal utrzymują się bardzo silne wpływy rosyjskie i dążenia do gospodarczej integracji z Rosją. Rzutuje to na szanse rozwoju współpracy transgranicznej, gdyż przekłada się negatywnie na różnorodne procedury z nią związane oraz na politykę gospodarczą i celną wobec Polski. Jak podają Proniewscy (2006, s. 728–729), „...największe trudności dla prowadzenia wymiany handlowej i inwestowania na Białorusi wynikają m. in. z: relatywnie wysokich celi, wprowadzanych celi sezonowych i okresowego podnoszenia stawek celnych; czasowego wstrzymywania importu, ograniczenia importu rolno-spożywczego; skomplikowanych i drogich procedur certyfikacyjnych, w tym na towary rolno-spożywcze; systemu licencjonowania działalności; częstych zmian w prawie gospodarczym, podatkowym i celnym, powodujących nierówne traktowanie podmiotów gospodarczych i organów państwa”.

Podobne przeszkody urzędowe i biurokratyczne, związane przede wszystkim z polityką celną występują na Ukrainie, gdzie to właśnie polscy eksporterzy pokrywają koszty certyfikacji wysyłanych tam produktów. Bariery formalne, takie jak: zniesienie ulg celnych i zwolnień z podatku VAT w specjalnych strefach ekonomicznych, wydłużenie czasu zwrotu VAT-u w przypadku eksportu towarów wytworzonych na Ukrainie oraz niechętny stosunek władz ukraińskich do firm z obcym kapitałem, zrażają polskich przedsiębiorców do bezpośrednich inwestycji na Ukrainie. Z drugiej zaś strony, kraj ten pozostaje wciąż atrakcyjny, ze względu na tańszą w porównaniu do polskiej siłę roboczą, surowce produkcyjne i ich przetwórstwo (*Wspólna polsko-ukraińska...* 2005).

Nie mniej istotna dla sprawnego funkcjonowania wymiany transgranicznej jest polityka władz polskich, zarówno zagraniczna, jak i wewnętrzna, a jednym z jej celów powinno być kształtowanie warunków sprzyjających rozwojowi współpracy na obszarze przygranicznym. Cele i zadania z tego zakresu są sformułowane w następujących dokumentach i umowach:

- Koncepcja Przestrzennego Zagospodarowania Kraju (na etapie projektu eksperckiego),
- Długookresowa Strategia Trwałego i Zrównoważonego Rozwoju Polski do 2025,
- Narodowa Strategia Rozwoju Regionalnego na lata 2007–2013,
- Narodowy Plan Rozwoju na lata 2007–2013,
- Strategia Rozwoju Województwa Lubelskiego na lata 2006–2020
- Wojewódzki Plan Zagospodarowania Przestrzennego dla Województwa Lubelskiego,
- Strategia Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do Roku 2020,
- Priorytety współpracy zagranicznej województwa lubelskiego,
- Umowy województwa lubelskiego z regionami przygranicznymi Ukrainy i Białorusi.

Wprawdzie podstawowe ustalenia i przepisy prawne dotyczące współpracy powstają na szczeblu rządowym, jednak wiele umów jest podpisywanych na poziomie władz regionalnych i lokalnych. Władze samorządowe w Polsce posiadają bowiem dość duże kompetencje do realizacji działań z zakresu współpracy transgranicznej, ponadto, są silnie wspierane w tego typu inicjatywach przez organa europejskie.

Niestety polski samorząd lokalny nie ma w pełni swojego odpowiednika na Ukrainie i Białorusi. Wprawdzie we wszystkich trzech krajach istnieją podobne struktury administracyjne, ale faktyczne kompetencje i uprawnienia władz samorządowych po wschodniej stronie granicy są ograniczone i silnie podporządkowane władzom centralnym. Dlatego wiele decyzji jest podejmowanych na szczeblu centralnym, co niepotrzebnie wydłuża i komplikuje procedury nawiązywania współpracy.

Drugą grupą uwarunkowań stanowiących barierę dla rozwoju polsko-białoruskiej i polsko-ukraińskiej współpracy transgranicznej są czynniki lokalne związane ze specyfiką wschodniej granicy państwowej. Do 1991 r. była ona granicą nieprzenikalną i wyraźnie ograniczającą kontakty międzynarodowe. W konsekwencji znacznie osłabły, a praktycznie zanikły wcześniejsze powiązania gospodarcze i kontakty międzyludzkie po obu stronach granicy, nie było tradycji współpracy na terenach przygranicznych, które charakteryzowało ubóstwo ekonomiczne, słaba dostępność komunikacyjna oraz niewielka liczba przejść granicznych (Kawalko 2006, Miszczuk 2006). Skutki tego są widoczne do dziś.

Po rozpadzie Związku Radzieckiego w 1991 r. granica na wschodzie Polski w znacznym stopniu zmieniła swój charakter i stała się bardziej otwarta dla przepływu ludzi i inwestycji. Dzięki odnawianiu dawnych relacji rodzinnych i sąsiedzkich, stopniowo nasilają się nieformalne kontakty mieszkańców po obu stronach granicy, stwarzając podstawy do różnorodnych form współpracy transgranicznej.

Podstawowym czynnikiem hamującym rozwój współpracy jest niski potencjał ekonomiczny obszarów przygranicznych. Peryferyjność i niedoinwestowanie jest widoczne w postaci niewielkiej liczby podmiotów gospodarczych, słabo rozwiniętej sieci komunikacyjnej i przede wszystkim niewystarczającej liczby przejść granicznych oraz stanu ich infrastruktury. Problemy te dotyczą obszarów położonych po obu stronach granicy.

Oprócz ograniczeń w kontaktach transgranicznych wynikających z samej dostępności komunikacyjnej, dodatkowe utrudnienia wiążą się ze sposobem odpraw osób i towarów. Sprawność odpraw na ukraińskim i białoruskim odcinku granicy jest niska. Dowodem na to są częste przypadki powstawania wielokilometrowych kolejek samochodów ciężarowych oczekujących na odprawę celną, szczególnie na granicy z Ukrainą. Przyczynami takiej sytuacji są przede wszystkim niska przepustowość terminali odprawy celnej i brak działań zmierza-

jących do poprawy tej sytuacji, szczególnie po stronie ukraińskiej, brak porozumienia w sprawie wspólnych kontroli i wynikająca z tego konieczność dokonywania dwóch odpraw po obu stronach granicy, a także wysoki poziom korupcji wśród pracowników ukraińskiej służby granicznej (Miszczuk 2006). Podobne bariery proceduralne i zwyczajowe odpraw występują na granicy białoruskiej.

Główną formą współpracy na badanym obszarze jest Związek Transgraniczny Euroregion Bug, powołany do życia we wrześniu 1995 r. na pograniczu polsko-ukraińskim, a w 1998 r. na pograniczu polsko-białoruskim. Pod względem administracyjnym, Euroregion Bug tworzy pięć jednostek regionalnych: województwo lubelskie w Polsce, obwód brzeski na Białorusi, obwód wołyński na Ukrainie oraz dwa rejony z obwodu lwowskiego. Euroregion jest przykładem rządowo-samorządowego porozumienia międzypaństwowego, gdyż jego powstanie zostało zatwierdzone przez wojewodów, natomiast w obecną działalność są zaangażowane głównie władze samorządowe.

Głównym celem Euroregionu jest prowadzenie trójstronnej współpracy na obszarach przygranicznych. Zdaniem osób zaangażowanych w działalność Euroregionu, współpraca ta powinna dotyczyć przede wszystkim „...zagospodarowania przestrzennego, komunikacji, transportu i łączności, oświaty, ochrony zdrowia, kultury, sportu i turystyki, ochrony i poprawy stanu środowiska naturalnego, likwidacji zagrożeń i skutków klęsk żywiołowych, rozwijania kontaktów między mieszkańcami obszarów przygranicznych oraz współpracy instytucjonalnej, a także współpracy podmiotów gospodarczych” (*Związek...* 2008).

Po stronie polskiej koordynacją i rozwojem współpracy oraz finansowaniem działań w ramach Euroregionu Bug zajmuje się Stowarzyszenie Samorządów Euroregionu Bug, zawiązane w 2000 r. Jego członkami są samorządy z terenu województwa lubelskiego (obecnie ok. 80 podmiotów). Podstawowym źródłem dochodów Stowarzyszenia są składki członkowskie oraz wpływy z jego majątku i prowadzonej działalności gospodarczej. Natomiast fundusze na realizację wspólnych polsko-ukraińsko-białoruskich projektów transgranicznych pochodzą ze środków Unii Europejskiej. Początkowo, były one uzyskiwane z Funduszu Małych Projektów PHARE, a następnie z Programu Sąsiedztwa Polska–Białoruś–Ukraina INTERREG IIIA/TACIS CBC, realizowanego w latach 2004–2006. W ramach tego programu od marca 2007 r. do lutego 2008 r. został wykonany projekt „Promocja współpracy transgranicznej w Euroregionie Bug”. Jego celem było wzmocnienie współdziałania pomiędzy samorządami i organizacjami w Euroregionie. Odbyły się między innymi cztery wspólne konferencje, w których uczestniczyli przedstawiciele samorządów oraz instytucji z Polski, Ukrainy i Białorusi. Ich tematyka była następująca: „Horyzonty współpracy transgranicznej”, „Perspektywy rozwoju turystyki w Euroregionie Bug”, „Współpraca gospodarcza w Euroregionie Bug” oraz „Wspólne bezpieczeństwo jako cel współpracy transgranicznej” (*Promocja...* 2008, *Związek...* 2008).

W ramach Euroregionu i przy finansowym wsparciu UE realizowane są także przedsięwzięcia kulturalne, edukacyjne i sportowe, przy czym niektóre z nich nabierają charakteru spotkań cyklicznych. Spośród licznych imprez można wymienić (*Związek...* 2008):

- „Międzynarodowy Festiwal Kolęd Wschodniosłowiańskich” w Terespolu,
- „Rzeka Przyjaźni – Nadbużańskie Spotkania z Folklorem” w Białej Podlaskiej,
- „Smaki pogranicza – promocja walorów kulinarnych regionu” w Białej Podlaskiej,
- „Włodawskie Spotkania Transgraniczne >Dialog Bez Granic<”,
- „Festiwal Międzynarodowe Poleskie Lato z Folklorem” we Włodawie,
- „Międzynarodowe Konfrontacje Tańca >Tanecznym krokiem przez BUG<” w Chełmie,
- „Transgraniczne Lato Artystyczne na Kresach” w Tomaszowie Lubelskim,
- „Międzynarodowy Festiwal Folkloru ROZTOCZE” w Tomaszowie Lubelskim

Na okres 2007–2013 jest przewidywana dalsza współpraca trójstronna w ramach Euroregionu, która podzielono na cztery sfery działań (*Interreg...* 2008):

- wzrost konkurencyjności obszarów przygranicznych poprzez rozwój przedsiębiorczości i turystyki oraz poprawę dostępności komunikacyjnej,
- poprawa jakości życia obejmująca zagadnienia ochrony środowiska oraz bezpiecznych i sprawnie funkcjonujących granic,
- współpraca sieciowa i inicjatywy społeczności lokalnych wspierające tworzenie potencjału współpracy na poziomie regionalnym i lokalnym oraz inicjatywy miejscowych społeczności,
- pomoc techniczna.

Współpraca polsko-ukraińska w ramach Euroregionu Bug będzie także wspierana przez oddzielny program operacyjny unijnej polityki spójności – Europejska Współpraca Terytorialna (EWT) – Europa Środkowa. Jego celem jest „wzmocnienie spójności terytorialnej, promowanie wewnętrznej integracji oraz poprawa konkurencyjności obszaru Europy Środkowej” poprzez „wzmacnianie struktur innowacyjności i dostępności, poprawę równomiernego i zrównoważonego terytorialnego rozwoju, podniesienie jakości środowiska oraz rozwój atrakcyjnych miast i regionów w obszarze Europy Środkowej” (*Interreg...* 2008).

Pod patronatem Euroregionu od 2002 r. działa także Porozumienie Młodych Euroregionu Bug. Grupa ta (wcześniej „Młodzież Euroregionu Bug”) skupia organizacje młodzieżowe i obywatelskie głównie z Lubelszczyzny i Wołynia oraz z Brześcia. Jednym z jej inspiratorów był Europejski Dom Spotkań – Fundacja Nowy Staw. Jest to organizacja należąca do Forum Lubelskich Organizacji Pozarządowych, która wśród celów swojej działalności wymienia m.in.: „wspie-

ranie państw Europy Wschodniej w ich wysiłkach ku demokracji i budowie państwa obywatelskiego oraz mobilizowanie obywateli, szczególnie młodego pokolenia do aktywności społecznej, do odpowiedzialności za własne wspólnoty” (*Europejski...* 2008). Rezultatem takiej działalności było zapoczątkowanie współpracy z ukraińskim Centrum Obywatelskich Młodzieżowych Organizacji Wołynia „Nasza Sprawa”, a w dalszej kolejności powołanie do życia instytucji łączącej młodzież z obszarów przygranicznych Polski, Białorusi i Ukrainy. Intencją Porozumienia Młodych jest rozwijanie współpracy i tworzenie wspólnoty młodego pokolenia z terenów przygranicznych, jak również promowanie partnerskich relacji między organizacjami pozarządowymi z tego obszaru. Za wiodące cele swojej działalności Porozumienie uznało: „rozwój społeczności lokalnych; oświatę i wychowanie młodego pokolenia w duchu wzajemnego szacunku i tolerancji; wymianę doświadczeń w dziedzinie przemian demokratycznych; poznanie dziedzictwa kulturowego” (*Euromixbug* 2008).

Powszechną formą kooperacji samorządowej na terenach przygranicznych są także partnerskie porozumienia pomiędzy władzami powiatów, gmin i miast. Tego typu umowy dotyczą zagadnień pozostających w kompetencjach podpisujących je jednostek, a więc przede wszystkim kultury, edukacji, sportu, zdrowia i rzadziej działalności gospodarczej. Współpraca przygraniczna istnieje pomiędzy powiatem bialskim a regionem brzeskim na Białorusi. Jedną z jej form są spotkania polskich i białoruskich przedsiębiorców, pozwalające na wymianę doświadczeń i nawiązywanie nowych kontaktów handlowych (*Starostwo...* 2008). Partnerami powiatu włodawskiego są rejony szacki i lubomelski na Wołyniu, a ich wspólne działania ukierunkowane są głównie na ochronę zasobów przyrodniczych Polesia. Powiat chełmski posiada porozumienie o współpracy regionalnej z rejonem kowelskim na Ukrainie, z którym w 2006 r. został przygotowany projekt unijny „Nadbużański wypoczynek letni – Wakacje ze Starostą Chełmskim i Kowelskim”. Z kolei powiat tomaszowski współpracuje z rejonem sokalskim i żółkiewskim obwodu lwowskiego (*Powiat Chełmski* 2008, *Powiat Tomaszowski* 2008). W oparciu o zasady obowiązujące w Euroregionie Bug zostały podpisane umowy pomiędzy powiatem hrubieszowskim a kilkoma jednostkami na Ukrainie. Są to rejony: włodzimiersko-wołyński, kiwerciwski i sokalski oraz miasta: Nowowołyńsk i Czerwonograd. Odnoszą się one do działań na różnych płaszczyznach życia społecznego i ekonomicznego, m.in.: rozwoju turystyki, wymiany kulturowej, ochrony środowiska, wymiany informacji, wspierania działalności podmiotów gospodarczych (*Powiat Hrubieszowski* 2008).

Odrębne porozumienia o współpracy transgranicznej z partnerami zza wschodniej granicy mają także gminy i miasta obszaru przygranicznego. Stosunki takie są obecnie nawiązywane coraz częściej, gdyż w wielu przypadkach stanowią niezbędny warunek pozyskania funduszy pomocowych z UE na inwestycje i rozwój lokalny.

Zagraniczna, w tym i transgraniczna aktywność samorządów województwa lubelskiego jest wspierana przez Stowarzyszenie Europejskie Centrum Integracji i Współpracy Samorządowej „Dom Europy”. Powstało ono w Lublinie w 2001 r. z inspiracji Urzędu Marszałkowskiego, przy współudziale holenderskiej prowincji Gelderland oraz kilku samorządów z obszaru Lubelszczyzny. Organizację tworzy obecnie 57 lokalnych samorządów z terenu województwa (*Stowarzyszenie...* 2008). Jak podaje statut Stowarzyszenia, jego głównym zadaniem, obok promowania Lubelszczyzny w Polsce i za granicą, jest propagowanie rozwoju współpracy międzynarodowej wśród samorządów, organizacji pozarządowych oraz miejscowych społeczności, a także bezpośrednia pomoc w nawiązywaniu i prowadzeniu tej współpracy z innymi krajami europejskimi. Ponadto, Stowarzyszenie udziela tym państwom informacji i umożliwia zapoczątkowanie stosunków z zainteresowanymi podmiotami po stronie polskiej. W ramach działalności informacyjno-promocyjnej „Dom Europy” wydaje książki, broszury, prasę oraz inne materiały multimedialne. Biorąc pod uwagę bieżące zapotrzebowanie, przygotowuje szkolenia i kursy dokształcające, prowadzi konsultacje i doradztwo m.in. gospodarcze, z zakresu zarządzania i organizacji współpracy zagranicznej. Prowadząc stały monitoring aktualnych funduszy pomocowych Unii Europejskiej, grantów instytucji zagranicznych oraz innych sposobów finansowania zewnętrznego dla samorządów, jest ważnym źródłem informacji o tych środkach (*Stowarzyszenie...* 2008).

Przez siedem lat swojego istnienia „Dom Europy” przygotował około 60 projektów, z których 40 doczekało się realizacji. Przykładami już zakończonych inicjatyw są (*Stowarzyszenie...* 2008):

- Wspieranie utworzenia Ukraińsko-Polskiej Agencji Współpracy Transgranicznej na rzecz ekonomicznego i społecznego rozwoju regionalnego,
- Kultura lokalna Lubelszczyzny jako płaszczyzna współpracy zagranicznej samorządów,
- Transgraniczna strategia przeciwpowodziowa w dolinie Bugu,
- Polsko-Ukraińska Agencja Transgraniczna – razem ku przyszłości.

Jednym z rezultatów ostatniego z wymienionych programów było przygotowanie „Wspólnej polsko-ukraińskiej strategii współpracy transgranicznej”. Strategia obejmuje lata 2005–2015 i dotyczy czterech regionów z obszarów przygranicznych: województw lubelskiego i podkarpackiego po stronie polskiej oraz obwodów wołyńskiego i lwowskiego na Ukrainie. Opracowano ją na podstawie badań i analiz wykonanych przez zespół realizujący projekt, a także korzystając ze strategii cząstkowych poszczególnych regionów, udostępnionych przez partnerów programu: Urzędy Marszałkowskie, ukraińskie Obwodowe Administracje Państwowe oraz Agencję Rozwoju Regionalnego i Integracji Europejskiej we Lwowie (*Wspólna polsko-ukraińska...* 2005).

Strategia nie jest typowym dokumentem planistycznym, przedstawiającym działania rozwojowe. Jej założeniem było wyznaczenie i zaprezentowanie potencjalnych płaszczyzn, na jakich może dokonywać się współpraca transgraniczna pomiędzy Polską i Ukrainą w nowej sytuacji geopolitycznej. Dokument może służyć jako pomoc dla władz regionalnych przy projektowaniu działań transgranicznych w dalszej perspektywie czasowej. Ponadto, Strategia była jednym z dokumentów bazowych do opracowania programu kooperacji w regionach przygranicznych Polski i Ukrainy w ramach Europejskiego Instrumentu Partnerstwa i Sąsiedztwa na lata 2007–2013 (*Wspólna polsko-ukraińska...* 2005).

Duże znaczenie dla rozwoju obszarów przygranicznych ma transgraniczna współpraca gospodarcza. W ostatnich latach obserwuje się zwiększenie wymiany towarów i usług, a inicjatywy gospodarcze na wschodnich obszarach przygranicznych znajdują odzwierciedlenie w oficjalnym handlu zagranicznym oraz wielkości inwestycji Polski na Białorusi i Ukrainie. Z uwagi na bezpośrednie sąsiedztwo, państwa te stały się po 1990 r. ważnymi partnerami Polski w wymianie gospodarczej, a szczególną rolę pod tym względem odgrywają w województwie lubelskim (Miszczyk 2006).

Eksporterami na rynek wschodni są ze strony polskiej przede wszystkim małe i średnie przedsiębiorstwa, z których znaczna część działa od krótkiego czasu i dopiero zdobywa doświadczenie w handlu zagranicznym. Dlatego struktura towarowa polskiego eksportu jest zmienna i zróżnicowana. Jego odbiorcami, co jest szczególnie dobrze widoczne po stronie ukraińskiej, są zazwyczaj liczni, ale także niewielcy przedsiębiorcy oraz pojedyncze osoby fizyczne, którzy sprowadzają i dystrybuują polskie towary. Jeśli chodzi natomiast o bezpośrednie inwestycje w produkcję na Białorusi i Ukrainie, są one wciąż małe i w nieznacznym stopniu pochodzą z przedsiębiorstw działających na terenach przygranicznych. Jest to kapitał przede wszystkim dużych firm o zasięgu ogólnopolskim (Miszczyk 2006, *Wspólna polsko-ukraińska...* 2005).

Zarówno wymiana handlowa, jak i polska działalność inwestycyjna w naturalny sposób koncentrują się głównie na terenach położonych blisko granicy. Na Białorusi są to przygraniczne obwody brzeski i grodzieński, zaś na Ukrainie obwody wołyński i lwowski. Obok samego sąsiedztwa tych jednostek, takiej strukturze przestrzennej inwestycji sprzyja funkcjonowanie specjalnych stref ekonomicznych: WSE „Brześć” i WSE „Grodnoinvest” na Białorusi oraz SSE „Jaworów”, SSE „Interport Kowel” i SSE „Truskawiec” na Ukrainie.

Obok różnych oficjalnych form współpracy transgranicznej istnieje też tzw. współpraca „wolna”. Polega ona przede wszystkim na wymianie przygranicznej i handlu bazarowym, które dokonują się w szarej strefie gospodarki, a więc są trudne do skwantyfikowania. Drobną działalność handlową w sąsiedztwie granicy odbywała się od 1990 r. z różnym natężeniem, w zależności od obowiązujących przepisów granicznych i dotyczyła zmieniającego się asortymentu produ-

któw. Obecnie zmniejsza się ilość towarów nabywanych po stronie polskiej, wśród których przeważały artykuły żywnościowe, odzież, meble i materiały budowlane. Natomiast ponownie wzrasta ilość towarów przywożonych zza wschodniej granicy, ale w dużej mierze ograniczają się one do produktów podlegających na obszarze Polski akcyzie (alkohol, papierosy, paliwa).

Handel bazarowy zaczął obejmować nie tylko gminy z przejściem granicznym, które dotychczas miały z tego największe korzyści, ale także obszary położone znacznie dalej od granicy. Oprócz handlu rozwinęły się usługi, z których chętnie korzystają osoby przyjeżdżające zza wschodniej granicy. Poza bazą gastronomiczną i noclegową, powstały liczne zakłady obsługi i naprawy samochodów (Kawałko 2006, Miszczuk 2006).

Pomimo rozszerzenia się przestrzeni handlu transgranicznego istnieją obszary koncentracji tej działalności. Na pograniczu polsko-białoruskim są to gminy: Terespol, Zalesie, Sławatycze oraz miasto Biała Podlaska, natomiast na pograniczu polsko-ukraińskim gminy: Dorohusk, Lubycza Królewska oraz miasta: Chełm i Tomaszów Lubelski.

2.8. Dynamika rozwoju obszarów przygranicznych w województwie lubelskim

Dynamikę rozwoju obszarów przygranicznych w województwie lubelskim oceniono na podstawie pięciu mierników diagnostycznych, które analizowano w skali gmin dla okresu 1995–2005⁵. Wśród nich znalazły się: liczba ludności w gminie, powierzchnia użytkowa mieszkań, długość rozdzielczej sieci wodociągowej, liczba podmiotów gospodarki narodowej w sektorze prywatnym oraz dochody własne gminy.

Przyjęto założenie, że zmiana wartości wymienionych mierników w kolejnych latach, korzystniejsza od przeciętnej krajowej, jest znakiem pozytywnych zjawisk społeczno-ekonomicznych. W każdej gminie porównano zmiany wartości mierników w 10 przedziałach czasowych (1995–1996, 1996–1997,... 2004–2005). Powstałe różnice – wskaźnik $A_{ij}(t_k)$ – wyrażone w wartościach względnych, obliczono wg następującego wzoru:

$$A_{ij}(t) = \frac{100R_{ij}(t)}{a_{ij}(t_n)}, \text{ gdzie}$$

$$R_{ij}(t) = a_{ij}(t_{n+1}) - a_{ij}(t_n)$$

$a_{ij}(t)$ – wartość miernika i (1, 2 ..., 5) w jednostce j dla okresu t (1, 2, ..., 10)

t_n – rok początkowy, t_{n+1} – rok następny

⁵ Szczegółowy opis metody i uzyskanych wyników dla wszystkich gmin w Polsce zawarto w opracowaniu *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego – koncepcja i diagnoza* (Bański 2008).

n – kolejne lata (1995, 1996..., 2005)

Wartości wszystkich wskaźników $A_{ij}(t_k)$ znormalizowano według założenia, że jeżeli wartość wskaźnika $A_{ij}(t_k)$ jest wyższa od uśrednionej wartości wskaźnika $A_i(t_k)$ dla całego kraju, uzyskuje on rangę 1, w przeciwnym wypadku wskaźnik uzyskuje rangę 0. Wyraża to funkcja logiczna:

jeżeli $A_{ij}(t_k) > A_i(t_k)$ to $Z_{ij}(t_k) = 1$,
jeżeli $A_{ij}(t_k) = A_i(t_k)$ to $Z_{ij}(t_k) = 0$, gdzie

$Z_{ij}(t_k)$ – znormalizowana wartość wskaźnika $A_{ij}(t_k)$.

Ostatnim krokiem było wyznaczenie sumy rang S_i w poszczególnych jednostkach, tj. zsumowanie przyznanych rang dla wszystkich 5 wskaźników w 10 przedziałach czasowych. Wyraża to następujący wzór:

Suma S może przybierać wartość od 0 (w 10 przedziałach czasowych żaden ze wskaźników nie osiągnął wartości wyższych niż średnia krajowa) do 50 (wszystkie wskaźniki we wszystkich okresach powyżej średniej krajowej).

Gminy wiejskie podzielono na pięć grup:

A – tendencje zmian stale negatywne – wskaźnik $Z_{ij}(t)$ w zakresie 0–2 lub S – 0–10;

B – tendencje zmian z przewagą negatywnych – wskaźnik $Z_{ij}(t)$ w zakresie 2–4 lub S – 10–20;

C – tendencje zmian mieszane – wskaźnik $Z_{ij}(t)$ w zakresie 4–6 lub S – 20–30;

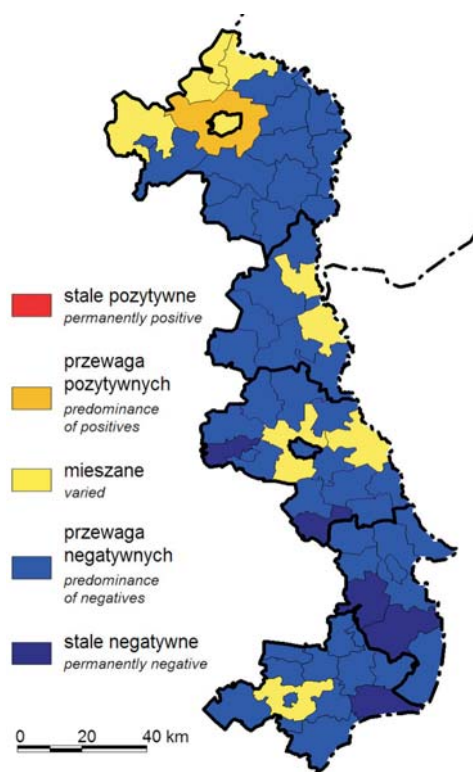
D – tendencje zmian z przewagą pozytywnych – wskaźnik $Z_{ij}(t)$ w zakresie 6–8 lub S – 30–40;

E – tendencje zmian stale pozytywne – wskaźnik $Z_{ij}(t)$ w zakresie 8–10 lub S – 40–50.

Uzyskany wynik potwierdza wcześniejsze wnioski o niekorzystnych procesach społeczno-gospodarczych na obszarach przygranicznych województwa lubelskiego. W większości gmin przygranicznych przeważały negatywne tendencje (ryc. 31). Pewne nadzieje można wiązać z gminami położonymi w sąsiedztwie miast i przejść granicznych. Chodzi tu przede wszystkim o północną część powiatu bialskiego, gminę Włodawa, gminy Chełm i Dorohusk (przy drodze krajowej 12 i przejściu granicznym) oraz gminę Tomaszów Lubelski.

Największy niepokój budzą współczesne procesy ludnościowe, prowadzące do degradacji struktury demograficznej. W okresie 1995–2005 zdecydowaną większość gmin charakteryzował ubytek liczby ludności wynikający z jej ubytku naturalnego i odpływu migracyjnego. Można przypuszczać, że w związku z tymi zjawiskami wzrasta liczba ludności starej oraz mniej aktywnej społecznie i gospodarczo. Tylko w miastach i ich sąsiedztwie obserwuje się stały wzrost liczby ludności. Korzystniej na tle innych analizowanych cech wypada rozwój podmio-

Ryc. 31. Tendencje zmian pięciu elementów (liczba ludności, długość sieci wodociągowej, liczba podmiotów gospodarczych, powierzchnia użytkowa mieszkań, poziom dochodów własnych budżetów gmin) w stosunku do średniej krajowej w okresie 1995–2005 w gminach przygranicznych województwa lubelskiego

Opracowanie własne.

The tendencies of changes of five elements (the number of the population, the length of the water-supply network, the number of economic entities, the usable surface of flats, the level of the own earnings of the budgets of municipalities) in the relation to national averages in the period 1995–2005 in the municipalities of the border-adjacent area of Lublin province

Own study.

tów gospodarczych – w 20 gminach przeważały tendencje pozytywne. Trzeba przy tym jednak uwzględnić niski poziom odniesienia (w 1995 r. liczba podmiotów gospodarczych na badanym obszarze była niewielka, dlatego każdy jej wzrost daje wysoki współczynnik wzrostu).

Do podobnych wniosków prowadziła badania P. Swianiewicza (2006), który analizował dynamikę zmian społeczno-ekonomicznych w gminach Polski. W opracowaniu chodziło o zestawienie samorządów gminnych pod względem postępu osiągniętego w różnych dziedzinach działalności w latach 2002–2006. Na odległych miejscach w przygotowanym rankingu znalazły się liczne gminy województwa lubelskiego, także z obszaru położonego w sąsiedztwie granicy.

3.

Sytuacja społeczno-gospodarcza obszarów przygranicznych Białorusi i Ukrainy

Województwo lubelskie sąsiaduje od wschodu z trzema jednostkami administracyjnymi tej samej rangi – obwodem brzeskim na Białorusi oraz obwodami: wołyńskim i lwowskim na Ukrainie. W skład obwodów wchodzi rejony, które odpowiadają polskim powiatom. Z badanym po stronie polskiej obszarem graniczy łącznie 8 rejonów: na Białorusi – kamieniecki i brzeski, w obwodzie wołyńskim – szacki, lubomlski, włodzimiersko-wołyński i iwanicki oraz w obwodzie lwowskim – sokalski i żółkiewski. Ponadto, na terenie rejonów znajdują się tzw. miasta podporządkowania obwodowego, które mają ten sam status administracyjny co rejony, a w statystykach ujmowane są jako odrębne jednostki. Po stronie białoruskiej do takich miast zalicza się Brześć, zaś po ukraińskiej – Włodzimierz Wołyński, Nowowołyński i Czerwonograd.

Badany region przygraniczny znajduje się w granicach trzech państw, jednak w przeszłości tereny te przez długi czas stanowiły jeden organizm państwowy. Dlatego też, pomimo odrębności politycznej oraz braku bliskich związków w okresie powojennym, współcześnie wykazują one wiele cech wspólnych, głównie na płaszczyźnie społecznej.

3.1. Rozmieszczenie ludności i sieć osadnicza

Cechą charakterystyczną przygranicznych rejonów Białorusi i Ukrainy jest mała gęstość zaludnienia, niski poziom zurbanizowania oraz, podobnie jak w części polskiej, wyraźna polaryzacja sieci osadniczej (Dams-Lepiarz 2003). Polega ona na ilościowej dywersyfikacji ośrodków miejskich według liczby ludności, z dominacją osiedli małych (Flaga 2006).

Zarówno gęstość zaludnienia, jak i charakter sieci osadniczej są odzwierciedleniem sytuacji ekonomicznej. Najgęściej zaludnione są tereny o największej

koncentracji działalności gospodarczej, skupiające zarazem największy potencjał demograficzny, natomiast na obszarach o stosunkowo niskim poziomie rozwoju ekonomicznego i społecznego gęstość zaludnienia jest niewielka.

Większość analizowanych rejonów to tereny wybitnie rolnicze, z dominacją ludności wiejskiej. Gęstość zaludnienia nie przekracza tam 30 os/km² (tab. 6). Tylko rejon iwanicki Wołynia oraz rejony obwodu lwowskiego, dzięki lepiej rozwiniętemu przemysłowi, mają większą liczbę ludności oraz gęstość zaludnienia powyżej 50 os/km².

Głównymi obszarami koncentracji ludności miejskiej na pograniczu są miasta podporządkowania obwodowego, które niekiedy, jak w przypadku Czerwonograda, formują regiony zurbanizowane, obejmujące wpływami najbliższe obszary.

Tabela 6. Dane ludnościowe o rejonach i miastach podporządkowania obwodowego zachodniego pogranicza Białorusi i Ukrainy (2008 r.)

Rejon	Pow. [km ²]	Liczba ludności [tys. os.]	Gęstość zaludnienia [os/ km ²]	Liczba ośrodków miejskich	% ludności miejskiej	Liczba wsi
Białoruś – obwód brzeski						
Kamieniecki	1687	39,9	24	2	34,1	234
Brzeski	1545	34,9	23	1	3,5	141
M. Brześć	145	314,8	2171	-	100,0	-
Ukraina – obwód wołyński						
Szacki	759	17,3	23	1	31,2	30
Lubomłski	1481	40,5	27	2	32,5	68
Włodzimiersko-wołyński	1039	26,1	25	1	8,3	77
M. Włodzimierz Wołyński	17	38,3	2252	-	100,0	-
Iwanicki	645	33,7	53	1	20,1	58
M. Nowowołyńsk	17	57,4	3374	-	100,0	-
Ukraina – obwód lwowski						
Sokalski	1570	94,5	60	5	36,2	101
M. Czerwonograd	21	83,1	3995	-	100,0	-
Żółkiewski	1294	108,6	84	5	34,5	160

Źródło: *Goroda i rajony Brestskoj Oblasti*. Statističeskij sbornik, Ministerstwo Statistiki i Analiza Respubliki Bielarus', Brestskoje Oblastnoje Upravlenije Statistiki, Brest, 2008; *Statystičnyj ščoričnyk L'vivs'koj oblasti za 2006 rik*, Golovne Upravlinnja Statystyky u L'vivs'kij Oblasti, L'viv, 2007; *Statystičnyj ščoričnyk. Volyn' 2007*, Golovne Upravlinnja Statystyky u Volyns'kij Oblasti, Luc'k, 2008.

Poza miastami obwodowymi, sieć miejską tworzą mniejsze ośrodki oraz tzw. osiedla typu miejskiego, ale ich liczba na terenach przygranicznych jest zni-

koma. Generalnie, korzystniejsze wskaźniki umiastowienia są na terenach ukraińskich, zwłaszcza obejmujących rejony obwodu lwowskiego.

Obok liczby i rozmieszczenia ośrodków miejskich istotne znaczenie mają także pełnione przez nie funkcje. Na badanym obszarze znajduje się jedno miasto, będące centrum obwodu – Brześć, które skupia wszystkie najważniejsze instytucje administracyjne, usługowe, kulturalne, przemysłowe i transportowe. Ma ono korzystne położenie geopolityczne – przy granicy państwowej i na przecięciu ważnych szlaków komunikacyjnych, wiodących z zachodu na wschód i południe Europy. Dzięki temu miasto ma charakter ośrodka ponadregionalnego.

Ze względu na dobrze rozwinięte funkcje przemysłowe, do liczących się miast należą również miasta obwodowe – Czerwonograd, Nowowołyńsk i Włodzimierz Wołyński. Miasta rejonowe, ze względu na swoje funkcje, pełnią szczególną rolę w sieci osadniczej Ukrainy. Z uwagi na wielkość, swoim wpływem obejmują najczęściej jedynie obszar rejonu, jak to jest w przypadku Wołynia (Słašëuk 2003). Skupiają nie tylko władze i urzędy administracyjne, ale również podstawowe instytucje służące mieszkańcom. Współczesną pozycję ośrodków rejonowych zaczyna wyznaczać ich wzrastająca rola jako ośrodków handlowych, mających charakter przede wszystkim bazarowo-targowy (Flaga 2006).

Z kolei osiedla typu miejskiego są zazwyczaj „centrami lokalnego życia”. Ich funkcje, są szczególnie dobrze wykształcone w obwodzie wołyńskim (Słašëuk 2003), natomiast w obwodzie lwowskim osiedla takie miały dotychczas niewielkie znaczenie (Dnistrjans’ka i Dnistrjans’kyj 2001). Na ogół, większość mieszkańców osiedli miejskich pracuje w sektorze rolnym, leśnym i częściowo w usługach. Tylko w niektórych miasteczkach występuje funkcja przemysłowa, rozwijająca się na bazie lokalnych surowców rolniczych, mineralnych lub leśnych (Flaga 2006).

Jeśli chodzi o wiejską sieć osadniczą, to zdecydowanie gęstsza jest ona w białoruskiej części. W dwóch rozpatrywanych rejonach obwodu brzeskiego na jedną wieś przypada przeciętnie 9 km² powierzchni, zaś w obwodzie wołyńskim już prawie 17 km². Mniejszą liczbę wsi w obwodach ukraińskich można tłumaczyć m.in. procesami osadniczymi, jakie miały tam miejsce w latach 1990. Likwidowano wówczas tzw. chutory, czyli małe wsie lub przysiółki o zaludnieniu do 50 osób, cechujące się dodatkowo głębokim regresem ludności. Takie wsie były liczne m.in. w rejonie żółkiewskim oraz włodzimiersko-wołyńskim (Dnistrjans’ka i Dnistrjans’kyj... 2001, *Jevroregion Bug...* 1997).

Pewne różnice w osadnictwie występują także w samej ukraińskiej części regionu przygranicznego. W rejonach Wołynia, w których dominuje ludność wiejska, sieć osadniczą tworzą przede wszystkim osiedla wiejskie, wg nomenklatury ukraińskiej (Šabliij 1995) zaliczane do małych i średnich oraz najczęściej jeden ośrodek o charakterze miejskim, będący siedzibą władz rejonowych.

Z kolei w obwodzie lwowskim, rejony posiadają przynajmniej dwa ośrodki miejskie, a w przypadku lepiej uprzemysłowionych nawet pięć (na przykład w rejonach sokalskim i żółkiewskim). Natomiast wsie obwodu lwowskiego liczą przeciętnie mniej mieszkańców aniżeli wsie na Wołyniu (Flaga 2006).

3.2. Sytuacja demograficzna

Przygraniczne tereny Ukrainy, podobnie jak polskie, charakteryzuje ubytek liczby ludności. W okresie 2000–2008 liczba mieszkańców zmniejszyła się tam z około 520 tys. osób do niecałych 500 tys. Ubytek nastąpił we wszystkich rejonach i miast obwodowych, przy czym skala tych zmian była większa w obwodzie lwowskim. W białoruskiej części badanego obszaru w tym samym okresie liczba ludności nieznacznie zwiększyła się – z 378 do 390 tys. osób – głównie dzięki wzrostowi liczby mieszkańców Brześcia.

Wyludnianie wsi na obszarach przygranicznych następowało nieprzerwanie już od czasów powojennych, głównie wskutek migracji ludności do dużych ośrodków przemysłowych, w związku z intensywnymi procesami industrializacji republik radzieckich. Zmiany w miastach rozpoczęły się zaś w połowie lat 1990. i były rezultatem silnego kryzysu gospodarczego w obu państwach po rozpadzie Związku Radzieckiego. O ile jednak w obwodzie brzeskim polegały one na osłabieniu tempa przyrostu liczby mieszkańców, o tyle w obwodach ukraińskich doprowadziły do depopulacji miast (Flaga 2006, Iwańczuk 2004).

Okres transformacji charakteryzował się również negatywnymi tendencjami zmian podstawowych wskaźników ruchu naturalnego. Dominującym procesem był ciągły spadek współczynnika urodzeń i wzrost współczynnika zgonów, co doprowadziło do wystąpienia ubytku naturalnego (Flaga 2006, Iwańczuk 2004). Dopiero latach 2000. bieżącej dekadzie te niekorzystne trendy uległy pewnemu odwróceniu, ale nie były na tyle silne, aby zahamować ubytek naturalny. Tylko w Brześciu nastąpił wzrost liczby ludności (tab. 7).

Na badanym terenie widoczne są ponadto bardzo duże różnice wskaźników ruchu naturalnego pomiędzy miastami i wsią. Na ogół, obszary wiejskie charakteryzuje nieco wyższa lub podobna jak w miastach stopa urodzeń, ale jednocześnie zdecydowanie wyższa śmiertelność. W rezultacie przyrost naturalny na wsi jest dużo niższy w porównaniu z miastami.

Do spadku zaludnienia w regionie przygranicznym przyczyniły się także ruchy migracyjne. W części białoruskiej, Brześć oraz otaczający go rejon charakteryzował napływ ludności. Na Ukrainie, w rejonach Wołynia saldo migracji było ujemne, a tylko w miastach obwodowych miał być dodatni. Z kolei w obwodzie lwowskim, rejony cechował dodatni bilans migracyjny, zaś miasto obwodowe – bilans ujemny.

Tabela 7. Wybrane wskaźniki demograficzne w rejonach i miastach podporządkowania obwodowego zachodniego pogranicza Białorusi i Ukrainy w 2007 r.

Rejon	Przyrost naturalny [%]	Saldo migracji [%]	% osób w wieku przedprodukcyjnym	% osób w wieku poprodukcyjnym	Osoby w wieku nieprodukcyjnym na 1000 osób w wieku produkcyjnym
Białoruś – obwód brzeski					
Kamieniecki	-4,3	-11,0	18,1	24,8	751
Brzeski	-0,4	1,1	19,1	20,2	647
M. Brześć	3,3	5,6	16,5	16,7	497
Ukraina – obwód wołyński					
Szacki	-1,8	-2,2	20,1	24,3	798
Lubomłski	-4,9	-5,9	20,6	23,5	790
Włodzimiersko-wołyński	-6,5	-1,3	19,8	24,6	800
M. Włodzimierz Wołyński	-2,1	10,9	17,5	19,9	597
Iwanicki	-8,1	-4,7	18,5	24,1	742
M. Nowowołyński	-2,7	1,6	16,1	22,9	638
Ukraina – obwód lwowski					
Sokalski	-4,6	0,3	19,0	22,8	718
M. Czerwonograd	-0,4	-1,3	16,9	21,7	626
Żółkiewski	-2,2	4,1	19,7	20,6	674

Źródło: *Goroda i rajony Brestskoj Oblasti. Statističeskij sbornik*, Ministerstwo Statistiki i Analiza Respubliki Bielarus', Brestskoje Oblastnoje Upravlenije Statistiki, Brest, 2008; *Statystycznyj ščoričnyk L'vivs'koj oblasti za 2006 rik*, Golovne Upravlinnja Statystyki u L'vivs'kij Oblasti, L'viv, 2007; *Statystycznyj ščoričnyk. Volyn' 2007*, Golovne Upravlinnja Statystyki u Volyn'skij Oblasti, Luc'k, 2008.

Istotny wpływ na współczesne zmiany salda migracji wywierają wędrówki wewnętrznej ludności. Migracje zagraniczne odgrywały znaczną rolę w latach 1990; obecnie Białorusini i Ukraińcy planujący wyjazd za granicę napotykają na duże trudności formalne związane z koniecznością posiadania wizy i zezwolenia na pracę zarobkową.

Różnice wielkości migracji wewnętrznych i zagranicznych są na obszarach przygranicznych bardzo duże. Na przykład, w 2006 r. w rejonie żółkiewskim w migracjach wewnętrznych, wg oficjalnych statystyk, wzięło udział łącznie 3309 osób, zaś w zagranicznych – zaledwie 43 osoby (*Statystycznyj ščoričnyk L'vivs'koj oblasti...* 2007). Z kolei w rejonie iwanickim było to odpowiednio: 979 i 30 osób (*Statystycznyj ščoričnyk. Volyn' 2007*, 2008).

Wewnętrzne wędrówki ludności o podłożu ekonomicznym przyjmują dwie formy. Część osób w poszukiwaniu lepszych warunków życia przemieszcza się

w granicach własnego obwodu i migruje do miast, jak ma to miejsce np. na rolniczych obszarach Wołynia, lub też do rejonów o wyższym poziomie rozwoju ekonomicznego, jak w przypadku obwodu lwowskiego (tab. 7). W latach 1990. powszechnym zjawiskiem stały się też powroty ludności wiejskiej, do tej pory pracującej w miastach, która po zamknięciu zakładów przemysłowych została zmuszona do powrotu w rodzinne strony (Flaga 2006).

Drugą grupę stanowią osoby, które wyjeżdżają do innych obwodów. Zazwyczaj są to obwody położone w najbliższym sąsiedztwie, niemniej jednak część migrantów wyjeżdża dalej, do lepiej rozwiniętych gospodarczo regionów. Na Ukrainie są to obwody: charkowski i dniepropietrowski, zaś na Białorusi – obwód miński. Popularnym kierunkiem migracji są także stolice obu państw: Mińsk i Kijów.

Konsekwencją negatywnych zmian w ruchu naturalnym, przede wszystkim obniżania się liczby urodzeń, są niekorzystne zmiany struktury wieku ludności, prowadzące do jej stopniowego starzenia się. Na terenie Ukrainy odbywa się to głównie „od dołu”, tzn. poprzez gwałtowne zmniejszenie liczby dzieci. Proces rzeczywistego starzenia się, związanego ze wzrostem liczby osób starszych – „starzenie od góry” – ma mniejsze znaczenie (Šabliij i in. 2002), czego podstawową przyczyną była wzrastająca liczba zgonów oraz skrócenie przeciętnej długości życia, zwłaszcza mężczyźn.

Populacje miejskie badanego obszaru zdecydowanie silniej niż wiejskie starzeją się „od dołu” (Šabliij i in. 2002), natomiast ludność na wsi – raczej „od góry” (Kusiński 1996). Zadecydowały o tym czynniki występujące jeszcze przed okresem transformacji, zwłaszcza bardzo intensywne migracje ze wsi do miast, które rozpoczęły się w latach powojennych i objęły przede wszystkim ludność młodą. Z kolei w latach 1990., dodatkową przyczyną tego zjawiska stały się powszechne powroty z miasta na wieś, do rodzinnych gospodarstw osób starszych (Šabliij i in. 2002).

Oprócz niekorzystnych zmian struktury wieku ludności, na pograniczu można także zaobserwować dużą przewagę liczebną kobiet nad mężczyznami w najstarszej grupie wieku, szczególnie na obszarach wiejskich. Deformacje te wynikają przede wszystkim z dłuższego trwania życia kobiet, a także z występującej od lat 1990. nadumieralności mężczyźn (Zastavec’kij 1993, Kusiński 1996, Iwańczuk 2004).

Już od początku lat 1990. spada odsetek osób w wieku przedprodukcyjnym, przy czym w większym stopniu dotyczy to miast obwodowych: w okresie 2001–2007 w Nowowołyńsku i Czerwonogradzie obniżył się on o około 5% (odpowiednio z 21,2 do 16,1% i z 21,9 do 16,9%). Tym samym, duże miasta pogranicza cechuje najmniejsza liczebność grupy przedprodukcyjnej, co źle rokuje ich przyszłemu rozwojowi.

Tereny wiejskie rejonów przygranicznych – szczególnie Wołyńia – są w większym stopniu aniżeli miasta obwodowe obciążone ludnością w wieku poprodukcyjnym. Należy jednak zauważyć, że o ile w miastach udział tej grupy wiekowej w bieżącej dekadzie nieznacznie powiększył się, o tyle w przypadku większości rejonów obniżył się. Taka sytuacja miała miejsce m.in. w rejonie szackim, gdzie nastąpił spadek odsetka osób w wieku poprodukcyjnym z 27,7 do 24,3%, oraz w lubomlskim – z 25,8 do 23,5%.

3.3. Gospodarka

Cechą analizowanego obszaru jest różnorodność krajobrazowa, wynikająca z położenia w granicach kilku jednostek fizycznogeograficznych. Wiązą się z nią różne warunki rozwoju określonych form gospodarki.

Najmniej korzystne dla rozwoju rolnictwa jest środowisko Niziny Poleskiej na Białorusi oraz Polesia Wołyńskiego i Małego Polesia na Ukrainie, o słabych i bardzo słabych glebach bielcowych (Rettinger 1999). Znaczny odsetek powierzchni zajmują tutaj łąki, tereny podmokłe, jeziora oraz lasy. W rezultacie, są to obszary słabo rozwinięte gospodarczo. Stosunkowo dobre warunki dla gospodarki rolnej występują natomiast na Wyżynie Wołyńskiej, posiadającej znaczne powierzchnie żyznych gleb. Rozwinęło się na nich średnio intensywne rolnictwo o kierunku roślinnym zbożowo-okopowym i hodowlanym (Rettinger 1999).

Użytki rolne w białoruskiej części badanego regionu stanowią około 60% powierzchni. Ze względu na warunki naturalne, które determinują charakter gospodarki rolnej, w rolnictwie przeważa hodowla bydła mleczno-opasowego oraz trzody chlewnej, w związku z czym znaczna jest tu produkcja mięsa i mleka. W uprawach polowych dominują zboża ze znacznym udziałem kukurydzy, a ponadto buraki cukrowe i ziemniaki. W rejonie brzeskim, zwłaszcza w okolicach Brześcia, istotną rolę odgrywa także uprawa warzyw i owoców (*Brest...* 2008, *Kamenec...* 2008).

Produkcja rolna w rejonach Białorusi jest prowadzona przede wszystkim w przedsiębiorstwach rolnych, które mają różne formy własnościowe. W rejonie kamienieckim jest ich 19 i skupiają 82,5 tys. ha użytków rolnych (ok. 50% powierzchni rejonu). W rejonie brzeskim jest 12 przedsiębiorstw z 58,2 tys. ha użytków (36% powierzchni rejonu), ale produkcja rolna ma towarowy charakter także w części prywatnych gospodarstw (*Brest...* 2008, *Kamenec...* 2008).

Wśród bogactw naturalnych największe znaczenie mają złoża węgla kamiennego w rejonach sokalskim, iwanickim i włodzimierskim, które należą do Lwowsko-Wołyńskiego Basenu Węglowego. W 1994 r. odkryto tu także znaczne pokłady gazu ziemnego, a prawdopodobne jest również występowanie ropy naftowej (Masljak i Šyšeńko 1996).

Na Rostoczu, w okolicach Żółkwi, zalegają złoża węgla brunatnego, jednak są one eksploatowane na niewielką skalę. We wszystkich trzech obwodach występują surowce skalne: na Polesiu – kreda, piaski, kaolin i torf, a na Wyżynie Wołyńsko-Podolskiej – gliny (*Kamenec...* 2008).

Przemysł na pograniczu białoruskim skupiony jest głównie w ośrodkach miejskich: Kamieńcu i Wysokiem w rejonie kamienieckim oraz Brześciu i Domaszewie – w brzeskim. Najbardziej zróżnicowany kompleks przemysłowy ukształtował się w stolicy obwodu i obejmuje gałęzie: spożywczą, lekką, maszynową i materiałów budowlanych. W pozostałych miejscowościach dominuje przemysł spożywczy, przetwarzający produkty rolne, głównie mleko i zboża (*Brest...* 2008, *Kamenec...* 2008).

W rejonie brzeskim zarejestrowanych jest około 200 przedsiębiorstw oraz ponad 1200 prywatnych podmiotów prowadzących działalność w różnych branżach. W rejonie tym jest ponadto zlokalizowana Wolna Strefa Ekonomiczna „Brześć”, uważana za jedną z silniejszych ekonomicznie na Białorusi. W rejonie kamienieckim, w tzw. małym biznesie działa około 800 osób. Działa tu też kilka przedsiębiorstw z kapitałem zagranicznym, m.in. polsko-białoruska spółka „Belar” (*Brest...* 2008, *Kamenec...* 2008).

Na pograniczu ukraińskim, w strukturze użytkowania ziemi dwóch północnych rejonów obwodu wołyńskiego przeważają lasy, których udział w ogólnej powierzchni rejonów dochodzi do 50% (*Pogranicze...* 2007). W działalności rolniczej dominuje hodowla bydła o kierunku mięsno-mlecznym oraz uprawa ziemniaków i lnu (*Geografija...* 2002). Podobną strukturą produkcji rolnej cechują się rejonu obwodu lwowskiego. Udział użytków rolnych na tym terenie wynosi powyżej 60%, z czego ponad dwie trzecie stanowią grunty orne (*Pogranicze...* 2007). Pozostałe dwa rejonu przygraniczne w granicach Wyżyny Wołyńskiej można uznać za wybitnie rolnicze. Odsetek użytków rolnych w ich ogólnej powierzchni sięga 70%. Struktura produkcji rolniczej jest dosyć zróżnicowana i obejmuje przede wszystkim zboża, ziemniaki oraz len lub buraki cukrowe, a także chów bydła i trzody chlewnej (*Geografija...* 2002).

W porównaniu z pozostałymi obszarami Ukrainy, tereny przygraniczne charakteryzuje słabe uprzemysłowienie. Dotyczy to szczególnie rejonów Wołynia, gdzie przemysł ma znaczenie lokalne i bazuje na miejscowych surowcach naturalnych. Główne gałęzie to rolno-spożywczy, lekki oraz drzewny skupiony w nielicznych większych ośrodkach miejskich, takich jak Szack, Luboml, Iwanicze i Włodzimierz Wołyński.

Większe znaczenie gospodarcze ma jedynie wydobywanie węgla kamiennego w Lwowsko-Wołyńskim Basenie Węglowym, położonym w granicach rejonów iwanickiego oraz sokalskiego. Dzięki eksploatacji węgla, rejonu te mają szerokie powiązania ekonomiczne z innymi regionami Ukrainy (Masljak i Šyščenko 1996). Niestety, w okresie transformacji stan tutejszej gospodarki uległ gwałto-

wnemu pogorszeniu. Upadek dochodowej do tej pory branży górnictwa węgla spowodował zamykanie kopalń, drastyczne zmniejszenie liczby dostępnych miejsc pracy oraz pojawienie się dużego, rejestrowanego bezrobocia (Flaga 2006).

Według oficjalnych statystyk, wszystkie ukraińskie i białoruskie rejony przygraniczne w porównaniu z polskimi obszarami przygranicznymi cechuje obecnie bardzo niski wskaźnik bezrobocia. W 2007 r. wahał się on od 0,7% w Brześciu do 6,4% w rejonie szackim (*Goroda i rajony...* 2008, *Statystycznyj ščoričnyk L'vivs'koji oblasti...* 2007, *Statystycznyj ščoričnyk. Volyn' 2007, 2008*). Można jednak przypuszczać, że podobnie jak na wielu obszarach wiejskich Polski, występuje tam bezrobocie ukryte w rolnictwie. Prawdopodobne jest także to, iż istnieje znaczny odsetek osób faktycznie nieposiadających stałej pracy, jednak nie zarejestrowanych w urzędach pracy.

Najniższy wskaźnik bezrobocia (przeciętnie około 1%) mają białoruskie obszary przygraniczne, w obwodzie lwowskim wynosi on 1,7%, a na Wołyniu – średnio 4%. W każdym z obwodów niższa stopa bezrobocia charakteryzuje miasta obwodowe, które pomimo doświadczenia negatywnych skutków kryzysu gospodarczego, generują więcej miejsc pracy aniżeli tereny wiejskie (*Goroda i rajony...* 2008, *Statystycznyj ščoričnyk L'vivs'koji oblasti...* 2007, *Statystycznyj ščoričnyk. Volyn' 2007...* 2008).

Niewątpliwą słabością badanych rejonów jest też niewielka gęstość sieci komunikacyjnej – zarówno drogowej, jak i kolejowej. Problem dotyczy szczególnie obszarów peryferyjnych i znajdujących się tam miast rejonowych, które nie posiadają połączeń kolejowych, np. białoruski Kamieniec czy ukraiński Szack. Niemniej jednak przez badany obszar przebiega kilka ważnych tranzytowych szlaków komunikacyjnych. Przez zachodni kraniec rejonu kamienieckiego przechodzi linia kolejowa biegnąca na wschód do Rosji i na zachód, przez kolejowe przejście graniczne Wysokolitowsk-Czeremcha – do Polski i dalej do Niemiec.

Międzynarodowe połączenia drogowe i kolejowe posiada Brześć (przejście graniczne Brześć–Terespol) oraz dwie inne miejscowości w tym rejonie. W niewielkiej odległości na północ od Brześcia znajduje się przejście drogowe dla samochodów ciężarowych: Kozłowicze–Kukuryki, natomiast na południu przejście obsługujące wszystkie pojazdy kołowe Domaczewo–Sławatycze. Od kilku lat trwają też rozmowy na temat otwarcia działającego w przeszłości przejścia drogowego z Tomaszówka do Włodawy.

Na pograniczu ukraińskim funkcjonują cztery punkty, przez które prowadzą międzynarodowe szlaki tranzytowe. W rejonie lubomlskim jest to drogowe i kolejowe przejście w Jagodzinie–Dorohusku, którym przebiega najkrótsze połączenie kolejowe Kijów–Warszawa. Przez sąsiedni rejon włodzimiersko-wołyński biegnie droga magistralna z Łucka, która za przejściem granicznym

w Uściługu–Zosinie przechodzi w polską drogę krajową nr 74. Z kolei pobliskie przejście kolejowe Włodzimierz Wołyński–Hrubieszów ma duże znaczenie gospodarcze, gdyż wiedzie przez nie Linia Hutnicza Szerokotorowa. Ostatnie przejście graniczne na badanym obszarze znajduje się w rejonie żółkiewskim, w Rawie Ruskiej–Hrebennem; prowadzi do niego droga magistralna ze Lwowa.

4.

Wpływ granicy na rozwój gminy w opinii jej mieszkańców

Na przełomie 2007/2008 roku przeprowadzono wśród mieszkańców powiatów przygranicznych ankietę na temat współczesnej sytuacji społeczno-gospodarczej obszarów położonych w sąsiedztwie granicy państwowej. Ankieta została wykonana w 11 gminach reprezentujących cztery obszary badań szczegółowych: Zalesie i Terespol (obszar B1), Sławatycze, Sosnówka i Hanna (obszar B2), Ruda-Huta i Dorohusk (obszar U1) oraz Mircze, Dołhobyczów, Telatyn i Ułhówek (obszar U2). W sumie wykonano 1140 ankiet.

Ankieta została przeprowadzona przy współpracy ze szkołami podstawowymi i gimnazjami. Udzielającymi odpowiedzi byli rodzice uczniów, dlatego najliczniej reprezentowane są osoby w przedziale wiekowym 36–45 lat (około 45% ogółu ankietowanych). Stosunkowo duże grupy tworzą też osoby w wieku 26–35 lat (około 24%) i 46–55 lat (21,5% ankietowanych). Pozostałe grupy wiekowe (do 25 lat i powyżej 55 lat) były nieznacznie reprezentowane. Wśród respondentów przeważały kobiety (około 70% ogółu).

Najwięcej ankietowanych miało wykształcenie średnie (około 42%), stosunkowo dużo było też osób z wykształceniem zasadniczym zawodowym (ponad 28%). Jednak szczególnego podkreślenia wymaga fakt, że około 20% pytanych miało wykształcenie wyższe, co w stosunku do przeciętnej na obszarach wiejskich (około 5%) jest wartością bardzo wysoką. Ankietę realizowano jednak w ośrodkach centralnych gmin, gdzie stosunkowo więcej jest osób dobrze wykształconych. Potwierdza to również rodzaj wykonywanej pracy: największą grupę stanowili wprawdzie rolnicy (około 34% ankietowanych), których cechuje najniższy poziom wykształcenia, ale kolejną pracownicy najemni (31%) o stosunkowo dobrym poziomie wykształcenia.

Osobnej uwagi wymaga zróżnicowanie osób ankietowanych w czterech badanych obszarach: B1, B2, U1, U2. Pod względem płci różnice są nieduże – we wszystkich zdecydowanie przeważały kobiety, a stosunkowo najwięcej mężczyzn było ankietowanych na obszarze U2 (32%). Większe różnice dotyczą wieku ankietowanych, na przykład w B2 grupa wiekowa 36–45 stanowiła prawie

połowę badanych, natomiast w U1 było ich o 10% mniej. Niemniej ogólna struktura wieku badanych w czterech obszarach była podobna.

W przypadku wykształcenia różnice również były nieduże. Najlepiej wykształcone były osoby obszaru B1, których duża część pochodziła z Terespoli. W sumie wykształcenie średnie i wyższe charakteryzowało tu 68,5% badanych, a na pozostałych obszarach – od 58% do 64% ankietowanych. Można było spodziewać się, że poziom wykształcenia ludności gmin (i miast), w których zlokalizowane są przejścia graniczne będzie wyższy od poziomu wykształcenia mieszkańców obszarów peryferyjnych. Wniosek taki nasuwał się po analizie struktury zatrudnienia ludności: na obszarach B1 i U1 przeważają bowiem pracownicy najemni (ponad 44% ankietowanych), natomiast na obszarach B2 i U2 – rolnicy (około 43–46% ankietowanych) uważani powszechnie za najslabiej wykształconą grupę zawodową. Okazuje się jednak, że poziom wykształcenia osób z obszarów B1, U1 oraz B2, U2 jest bardzo podobny.

Ankietowani są na ogół zadowoleni z zamieszkiwania w gminie przygranicznej. Na pytanie: *Czy jesteś zadowolony, że mieszkasz w tej gminie?* około 63% odpowiedziało twierdząco, a w grupie niezadowolonych znalazło się tylko 18% pytanych osób. Pozostałe osoby nie miały wyrobionego zdania na ten temat. Nieznacznie więcej niezadowolonych było wśród mężczyzn niż kobiet (odpowiednio 20,9% i 16,7%). Spośród badanych grup zawodowych najbardziej zadowoleni z miejsca zamieszkania byli przedsiębiorcy (68,8%) natomiast stosunkowo najmniej takich osób było wśród rolników (59,6%).

Zaznaczyła się dość wyraźna różnica pomiędzy badanymi obszarami (ryc. 32). W gminach przy granicy polsko-białoruskiej (obszary B1 i B2) udział osób zadowolonych z miejsca zamieszkania wynosił odpowiednio 81% i 63%, natomiast przy granicy polsko-ukraińskiej (obszary U1 i U2) 54% i 57%. Co ciekawe, najniższy poziom zadowolenia był na obszarze U1, położonym w bezpośrednim sąsiedztwie Chełma oraz przejścia granicznego Dorohusk. Ten fakt można tłumaczyć współczesnymi, złymi doświadczeniami mieszkańców gminy związanymi z istnieniem przejścia granicznego i ruchu transgranicznego. Jak wyjaśnił przedstawiciel władz gminnych, bliskość granicy, obok korzyści, ma także kilka skutków negatywnych. Są to przede wszystkim bardzo długie kolejki samochodów ciężarowych, które utrudniają lub uniemożliwiają komunikację na głównej drodze biegnącej przez obszar gminy. Wiąza się z tym liczne kolizje, a czasem nawet groźne wypadki drogowe. Wzmożony ruch samochodów i ich długotrwałe oczekiwanie na przejazd przyczyniają się do zwiększonego zanieczyszczenia terenów nie tylko wokół drogi dojazdowej do przejścia, ale także w samym Dorohusku, odwiedzanym przez kierowców. Ponadto, powodują nasilenie się przestępczości i patologicznych incydentów, np. awantur wywoływanych przez osoby pozostające pod wpływem alkoholu, bójki i kradzieże.

Tabela 8. Charakterystyka ankietowanych osób.

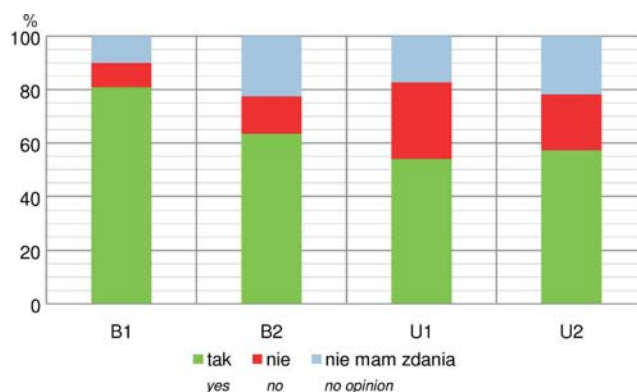
Cechy		Obszary				
		B1	B2	U1	U2	Razem
Liczba wykonanych ankiet		223	307	202	407	1140
Płeć	kobiety	73,5	71,6	71,3	67,7	70,5
	mężczyźni	26,5	28,4	28,7	32,3	29,5
Wiek	do 25	11,3	4,0	8,5	6,0	6,9
	26–35	24,3	20,5	31,2	21,8	23,6
	36–45	42,8	49,7	39,7	46,7	45,5
	46–55	18,9	18,9	17,1	21,8	21,5
	powyżej 55	2,7	6,9	3,5	3,7	2,5
Wykształcenie	niepełne podstawowe	0,5	0,7	1,0	1,0	0,8
	podstawowe	6,5	9,9	7,2	9,7	8,7
	zasadnicze zawodowe	24,5	25,5	33,8	29,3	28,1
	średnie	44,4	45,4	37,4	39,7	41,8
	wyższe	24,1	18,5	20,6	20,3	20,6
Rodzaj pracy	rolnik	16,7	43,1	14,2	46,7	34,3
	prywatny przedsiębiorca	3,7	3,6	7,9	4,3	4,6
	pracownik najemny	44,4	24,3	42,6	24,0	31,3
	bezrobotny	13,9	12,2	24,7	12,9	14,9
	inny	21,3	16,8	10,6	12,1	14,9

Źródło: opracowanie własne.

Podobnie lepiej ocenia się na przygraniczu polsko-białoruskim wpływ położenia przygranicznego na sytuację ekonomiczną gmin. Na korzystny wpływ takiego położenia na obszarze B1 wskazało 64% pytanych, a B2 – 45%, natomiast na pograniczu polsko-ukraińskim: U1 – 41% i U2 – 39%. Ogółem tylko około 10% wszystkich badanych wskazało, że położenie przygraniczne negatywnie wpływa na rozwój gospodarczy obszaru ich zamieszkania. Około 40% osób uznało, że takie położenie gminy nie ma wpływu na jej rozwój.

Taka struktura odpowiedzi może być odzwierciedleniem generalnego postzegania sytuacji ekonomicznej gmin przez jej mieszkańców i przypisywania go przygranicznej lokalizacji. Trzeba jednak stwierdzić, że gminy w białoruskiej części przygranicznej, szczególnie Sławatycze i Terespol, charakteryzuje wyższy poziom rozwoju i większe tempo aktualnych zmian. Uwarunkowań takiego stanu należy szukać po stronie zarówno polskiej, jak i białoruskiej i faktycznie wiązać je z położeniem gmin. Przede wszystkim, znajdują się one na międzyna-

Ryc. 32. Struktura odpowiedzi na pytanie: Czy jesteś zadowolony, że mieszkasz w tej gminie? (w % ankietowanych)

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Are you satisfied that you live in this municipality?" percentage of respondents

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Own study.

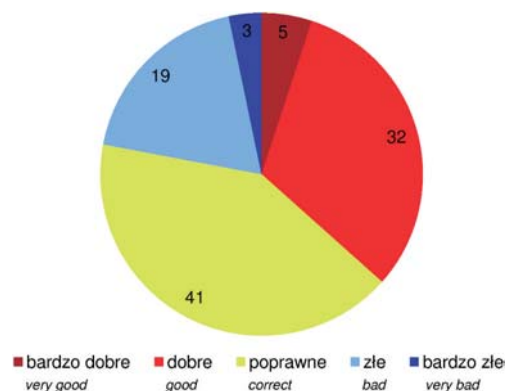
rodowych szlakach komunikacyjnych wiodących przez centralną Polskę z zachodu na wschód Europy. Ponadto, są bezpośrednim lub niedalekim sąsiadem dla dużego ośrodka gospodarczego, jakim jest Brześć. Jego obecność zdecydowanie ułatwia i stymuluje współpracę transgraniczną, przez co sprzyja rozwojowi gmin. Wydaje się też, że dużą rolę w tym względzie odgrywa aktywność lokalnych władz, które starają się wykorzystać atuty przygranicznego położenia.

Z kolei analizowane gminy położone w sąsiedztwie granicy ukraińskiej cechują się większą peryferyjnością. Po drugiej stronie granicy brakuje też miasta o podobnej randze jak Brześć, które mogłoby być partnerem w wymianie gospodarczej.

W drugim pytaniu ankietowani zostali poproszeni o ocenę gminy pod względem: wyposażenia w infrastrukturę techniczną, dostępności komunikacyjnej, dostępności do służby zdrowia, edukacji oraz placówek handlowych i usługowych (ryc. 33).

Wyposażenie w infrastrukturę techniczną (wodociąg, kanalizacja, gaz) zostało ocenione raczej pozytywnie, największy udział miały odpowiedzi wskazujące na poprawne lub dobre wyposażenie gminy. Jednak co piąty pytany nie był zadowolony z obecnego stanu rzeczy.

Najwięcej pozytywnych odpowiedzi udzielono na obszarze B1. Stosunkowo dużo było ich również w sąsiedztwie drugiego przejścia granicznego, na obszarze U1. Najbardziej zróżnicowane odpowiedzi były na obszarze U2 (ryc. 34). Nie są

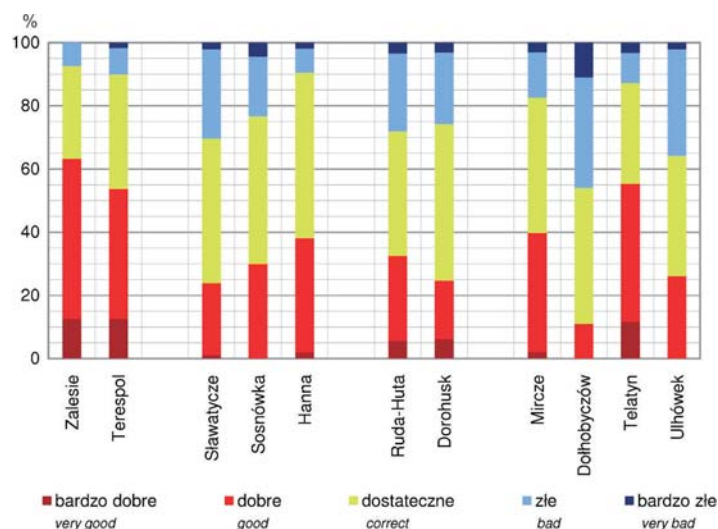

Ryc. 33. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: *Oceń swoją gminę pod względem wyposażenia w infrastrukturę techniczną.*

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Estimate your municipality according to the level of technical infrastructure".

Own study.

Ryc. 34. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: *Oceń swoją gminę pod względem wyposażenia w infrastrukturę techniczną według gmin*

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Estimate your municipality according to the level of technical infrastructure" by municipalities

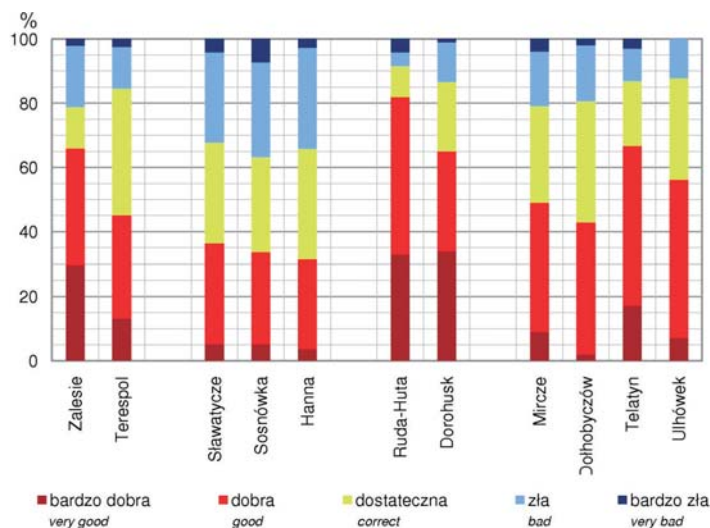
Own study.

one zgodne z poziomem wyposażenia gmin w infrastrukturę techniczną, na przykład w gminie Dołhobyczów, przeciętnie wyposażonej w sieć wodociągową i kanalizacyjną, blisko połowa ankietowanych wypowiedziała się negatywnie

o stanie infrastruktury. Generalnie nieznacznie lepiej oceniane było wyposażenie w infrastrukturę techniczną przy granicy polsko-białoruskiej niż polsko-ukraińskiej, co potwierdza rzeczywisty stan wyposażenia (zob. rozdz. *Infrastruktura techniczna*).

Zaznaczyły się wyraźne różnice dostępności komunikacyjnej pomiędzy obszarami przy ważnych szlakach komunikacyjnych (B1 i U1) i obszarami peryferyjnymi (B2 i U2). W tych pierwszych ponad połowa pytanym dobrze lub bardzo dobrze oceniła dostępność komunikacyjną (ryc. 35). Szczególnie pozytywnie wypowiedzieli się mieszkańcy gmin Ruda-Huta i Dorohusk, położonych przy ważnym przejściu granicznym. Wysokie oceny wynikają też prawdopodobnie z sąsiedztwa Chełma, połączonego z tymi gminami siecią komunikacji podmiejskiej. Stosunkowo najslabiej oceniono możliwości komunikacyjne w gminach Sławatycze, Sosnówka i Hanna, co odzwierciedla rzadką sieć dróg na ich obszarze. W bardziej peryferyjnie położonych gminach obszaru U2 sieć dróg lokalnych jest gęsta, toteż grupa niezadowolonych jest mniejsza.

Dostępność wybranych elementów infrastruktury społecznej została oceniona w poszczególnych gminach bardzo różnie, niemniej zwraca uwagę ogólnie korzystniejsza opinia o dostępności edukacji niż służby zdrowia (ryc. 36). W przypadku szkolnictwa bardzo dobrze i dobrze wypowiedziało się prawie 75% pytanym, natomiast na temat służby zdrowia było ich mniej niż połowa.

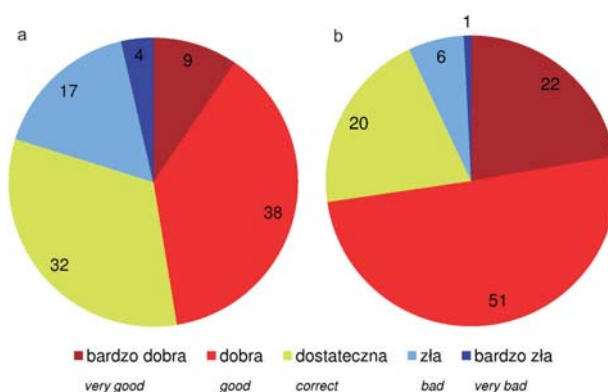

Ryc. 35. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: *Oceń swoją gminę pod względem dostępności komunikacyjnej według gmin*

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Estimate your municipality according to communication accessibility" by municipalities

Own study.

Ryc. 36. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: Oceń swoją gminę pod względem dostępności do służby zdrowia (A) i edukacji (B)

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Estimate your municipality according to accessibility to the health service (A) and the education (B)"

Own study.

Dużo większa była też grupa mieszkańców krytycznie oceniających dostępność służby zdrowia, bo aż 21% ogółu, podczas gdy w przypadku edukacji było ich zaledwie 7%.

Odpowiedzi takie nie budzą zdziwienia, gdyż sieć szkół w badanych gminach jest z pewnością gęstsza aniżeli sieć punktów opieki zdrowotnej, i w zasadzie zaspokaja ona potrzeby mieszkańców. O ile usługi medyczne, w dodatku tylko te na szczeblu podstawowym, są najczęściej skupione w ośrodku gminnym, o tyle szkoły podstawowe posiadają swoje filie także w mniejszych wsiach na terenie gminy. Poza tym, pomocniczą rolę w zakresie edukacji i kultury spełniają coraz liczniejsze wiejskie świetlice, a nawet przedszkola. Fundusze na ich urządzenie i funkcjonowanie pochodzą przeważnie z dotacji Unii Europejskiej, podobnie jak środki na remonty i sprzęt w szkołach, toteż wyposażenie placówek oświatowych jest na ogół wystarczające. O ocenie usług medycznych na obszarze przygranicznym decyduje ich generalnie zła kondycja i liczne niedomaganie, typowe dla całego kraju.

Mieszkańcy badanego regionu upatrują szans jego rozwoju przede wszystkim w czystym i atrakcyjnym turystycznie środowisku. Ważne jest ich zdaniem również położenie przygraniczne, w tym szczególnie sąsiedztwo przejścia granicznego. Z drugiej jednak strony, tylko co piąty pytany widzi szanse rozwoju gminy we współpracy z sąsiadami zza granicy. Daje się przy tym zauważyć pewną prawidłowość: w gminach, w których są przejścia graniczne lub w położonych blisko takich przejść, szanse rozwoju we współpracy z sąsiadami upatruje około 20–25% osób, zaś w gminach położonych z dala od przejść granicznych – znacznie mniej. Można przypuszczać, że osoby postrzegające pozytywnie

współpracę transgraniczną to te, które miały już okazję przekonać się o korzyściach z niej płynących.

Na uwagę zasługuje niska ocena znaczenia aktywności mieszkańców i lokalnych władz dla rozwoju gminy. Nasuwa się ogólny wniosek, że mieszkańcy gmin przygranicznych widzą możliwości rozwoju swoich gmin przede wszystkim w czynnikach zewnętrznych i od nich niezależnych, mniejszą uwagę natomiast przywiązują do aktywności własnej i lokalnych liderów. Niemniej występuje pod tym względem bardzo duże zróżnicowanie. Na przykład w gminie Telatyn ponad 31% ankietowanych wskazało, że szanse rozwoju gminy tkwią w aktywności mieszkańców, natomiast w sąsiedniej gminie Dolhobyczów ten czynnik wskazało tylko 5% pytanych. Jest to zapewne w znacznym stopniu rezultat marazmu mieszkańców i utrwalonego od dawna w ich świadomości przeświadczenia o własnej bezsilności i braku wpływu na to, co się dzieje w ich otoczeniu. Takie poglądy są mocno zakorzenione zwłaszcza wśród mieszkańców terenów popegeerowskich. Bierna postawa ludzi niejednokrotnie wynika też z małej aktywności miejscowych władz, które nie chcą lub nie potrafią zachęcić mieszkańców do podejmowania samodzielnych inicjatyw.

Rozkład odpowiedzi wśród trzech głównych grup zawodowych (rolnicy, przedsiębiorcy, pracownicy najemni) był średnio zróżnicowany. Wszystkie grupy upatrują szanse rozwoju przede wszystkim w czystym środowisku oraz walorach turystycznych, przygranicznym położeniu i sąsiedztwie przejścia granicznego. Największe różnice dotyczyły współpracy z sąsiadami, w której najrzadziej widzą szanse pracownicy najemni (16%), zaś największych – przedsiębiorcy (25%) i rolnicy (20%). Do momentu zaostrzenia przepisów celnych na wschodniej granicy rolnicy w największym stopniu uczestniczyli w wymianie transgranicznej, zarówno tej formalnej, jak i nieformalnej. Sąsiedztwo przejścia granicznego jest z kolei ważniejsze dla pracowników najemnych i przedsiębiorców niż dla rolników. Pracownicy najemni wiążą też dużo większe nadzieje niż pozostałe dwie grupy z rozwojem turystycznym regionu.

Wśród barier rozwojowych obszarów przygranicznych zdecydowanie najważniejszy – zdaniem mieszkańców – jest brak inwestorów. W gminach Terespol, Hanna, Ruda Huta, Dolhobyczów i Ulhówek fakt ten potwierdziło ponad 70% pytanych, w pozostałych jednostkach niewiele mniej. Tylko w gminie Telatyn udział takich odpowiedzi odbiegał znacznie od średniej (67,4%) i wynosił 42,2%. Należy jednak wziąć pod uwagę, że ze względu na bardzo dobre gleby, gospodarka tej gminy zawsze opierała się niemal wyłącznie na rolnictwie. Taki kierunek rozwoju jest w niej nadal propagowany i nie przewiduje się tam lokalizacji żadnych zakładów przemysłowych.

Drugim co do ważności problemem gmin przygranicznych jest słabe wyposażenie w infrastrukturę techniczną i społeczną. Wskazało na to około 42% pytanych. Stosunkowo najkorzystniejsza sytuacja pod tym względem jest w gminach

Tabela 9. Szanse rozwoju gminy w opinii jej mieszkańców (%)

	Czyste środowisko	Przygraniczne położenie	Sąsiedztwo przejścia	Walory turystyczne	Współpraca z sąsiadami	Produkcja zdrowej żywności	Aktywność mieszkańców	Aktywność władz	Inne
Zalesie	49,5	47,5	40,6	37,6	22,8	19,8	17,8	19,8	0,0
Terespol	54,1	30,3	50,8	45,1	25,4	27,9	11,5	26,2	0,8
Sławatycze	54,1	51,0	40,8	43,9	20,4	31,6	15,3	7,1	3,1
Sosnówka	84,0	36,0	32,0	22,0	14,0	59,0	9,0	14,0	1,0
Hanna	79,8	36,7	25,7	68,8	12,8	43,1	5,5	12,8	2,8
Ruda Huta	61,0	43,0	34,0	48,0	9,0	34,0	13,0	22,0	4,0
Dorohusk	52,5	49,5	46,5	43,6	27,7	22,8	15,8	9,9	0,0
Mircze	69,6	44,1	36,3	24,5	21,6	48,0	9,8	22,5	1,0
Dołhobyczów	74,8	46,6	32,0	51,5	9,7	48,5	4,9	7,8	0,0
Telatyn	49,0	31,4	38,2	9,8	24,5	40,2	31,4	18,6	0,0
Ulhówek	47,0	50,0	35,0	11,0	27,0	33,0	16,0	17,0	0,0
Ogółem	61,4	42,1	37,6	37,3	19,6	37,0	13,5	16,3	1,1
Rolnicy	65,7	39,6	31,4	31,4	20,8	42,2	16,6	15,0	1,6
Przedsiębiorcy	60,8	43,1	39,2	31,4	25,5	33,3	9,8	13,7	0,0
Pracownicy najemni	65,6	39,6	39,9	43,6	16,5	36,1	9,8	18,8	1,2

Źródło: opracowanie własne.

reprezentujących obszar B1 (Terespol i Zalesie) oraz w gminach: Hanna i Telatyn.

Konsekwencją braku nowych inwestycji jest utrzymywanie się monofunkcyjności regionu z dominacją gospodarki rolnej. Przeciętnie co trzecia osoba spośród ankietowanych wskazała, że rolniczy charakter regionu utrudnia jego rozwój. Podobny odsetek osób (średnio 29%) wskazał na niekompetencję władz lokalnych. Najwięcej niezadowolonych, bo ponad połowa, było w gminie Dorohusk; stosunkowo niską ocenę uzyskały też władze samorządowe w gminach: Sławatycze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek i Hanna. Natomiast najmniej zastrzeżeń do działaczy lokalnych mieli mieszkańcy gmin Ruda-Huta, Zalesie i Mircze.

Rozwój obszarów przygranicznych utrudnia też ich peryferyjne położenie. Nieco większy odsetek osób wskazał na ten czynnik na obszarach B2 i U2, co

potwierdza trafność ich wyboru jako reprezentantów obszarów peryferyjnych. Średnio co piąta osoba uznała za barierę rozwojową ograniczenia ruchu przez granicę oraz brak współpracy z sąsiadami zza granicy. Nieznacznie większy odsetek takich osób był na obszarze przygranicznym polsko-białoruskim. Wskazuje to na większe utrudnienia ruchu przygranicznego i współpracy przygranicznej niż na pograniczu polsko-ukraińskim. Może też oznaczać, że mieszkańcy tych terenów mają większe oczekiwania co do kontaktów ze stroną białoruską niż mieszkańcy pogranicza polsko-ukraińskiego.

Wśród badanych trzech grup zawodowych, największe zróżnicowanie odpowiedzi dotyczyło braku inwestorów. Zwróciło na to uwagę około 57% przedsiębiorców, ale zdecydowanie więcej, bo aż około 75% pracowników najemnych i 65% rolników. Szczególnie dotkliwie brak nowych inwestycji odczuwają pracownicy najemni, w związku z ograniczonymi możliwościami zatrudnienia.

Na polsko-białoruskim obszarze badań dużo lepiej oceniono rozwój gmin w ciągu ostatnich kilkunastu lat (ryc. 37). Szczególnie wysoką ocenę wystawili mieszkańcy obszaru B1, gdzie bardzo dobry i dobry rozwój wskazało ponad 60% pytanym, odsetek niezadowolonych mieścił się zaś w kilku procentach. Najmniej zadowolonych było na obszarze peryferyjnym U2, w tym przede wszystkim w gminie Dołhobyczów, gdzie ponad połowa pytanym udzieliła odpowiedzi negatywnej. Kolejny raz sytuacja w tej właśnie gminie wyraźnie odbiega od przeciętnej w pozostałych jednostkach. Brak inwestycji, zacofanie ekonomiczne oraz słaby poziom infrastruktury w gminie były też podkreślane przez pracowników tamtejszego Urzędu Gminy. Zwracano uwagę, że obecność granicy, przy braku przejścia granicznego powoduje poczucie marginalizacji i izolacji wśród mieszkańców.

Najwięcej bardzo dobrze oceniających rozwój gminy było wśród pracowników najemnych (około 8%) i rolników (7%). Niemniej największy udział wśród zadowolonych z obecnych przemian mieli przedsiębiorcy – bardzo dobrze i dobrze oceniło je ponad 42% osób. Co ciekawe, dużą grupę zadowolonych tworzyli też bezrobotni, wśród których więcej było zdecydowanie zadowolonych (34%) niż niezadowolonych (25%), oceniających rozwój gminy jako zły lub bardzo zły.

Ocena rozwoju gminy była też zróżnicowana w zależności od poziomu wykształcenia ankietowanego. Na ogół słabiej wykształceni lepiej oceniali współczesne zmiany. Z osób z wykształceniem podstawowym i zasadniczym zawodowym pozytywnie na ten temat wypowiedziało się 41% pytanym, a co piąty ocenił zmiany jako złe lub bardzo złe. Natomiast wśród osób z wykształceniem średnim lub wyższym pozytywnie oceniających było 37%, a negatywnie – 24%.

Mieszkańcy pytani o przyszły rozwój gmin wyraźnie dywersyfikują ich strukturę funkcjonalną, upatrując szanse w rozwoju różnych sektorów gospodarki.

Tabela 10. Bariery rozwoju gminy w opinii jej mieszkańców

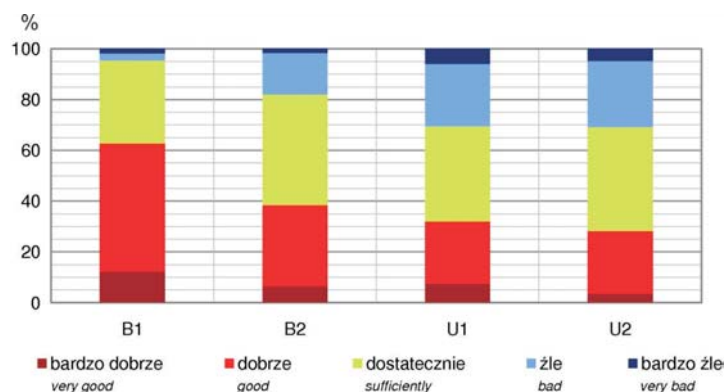
	Rolniczy charakter	Słaba infrastruktura	Brak inwestorów	Niekompetencja władz	Peryferyjne położenie	Oddalenie od przejścia granicznych	Ograniczenia w ruchu przez granicę	Brak współpracy z sąsiadami zza granicy	Inne
Zalesie	25,7	26,7	62,4	14,9	28,7	1,0	19,8	10,9	0,0
Terespol	33,6	32,8	77,0	26,2	20,5	6,6	27,9	27,0	0,8
Sławatycze	35,7	52,0	67,3	35,7	11,2	3,1	27,6	21,4	4,1
Sosnówka	33,0	46,0	64,0	20,0	38,0	0,0	21,0	19,0	0,0
Hanna	31,2	30,3	79,8	29,4	32,1	8,3	26,6	23,9	0,0
Ruda Huta	37,0	53,0	73,0	13,0	24,0	14,0	15,0	19,0	1,0
Dorohusk	20,8	43,6	60,4	55,4	21,8	5,0	26,7	18,8	0,0
Mircze	34,3	42,2	62,7	14,7	33,3	5,9	27,5	10,8	0,0
Dołhobyczów	32,0	58,3	76,7	37,9	37,9	1,9	12,6	11,7	0,0
Telatyn	49,0	34,3	42,2	35,3	24,5	10,8	22,5	24,5	0,0
Ulhówek	26,0	44,0	73,0	36,0	30,0	10,0	11,0	16,0	0,0
Ogółem	32,6	41,8	67,4	28,9	27,4	6,1	21,8	18,6	0,5
Rolnicy	37,2	40,1	65,2	29,3	26,9	6,6	22,7	17,9	0,3
Przedsiębiorcy	27,5	35,3	56,9	31,4	29,4	3,9	23,5	21,6	0,0
Pracownicy najemni	31,8	44,8	74,9	25,1	33,5	2,9	18,8	18,2	0,6

Źródło: opracowanie własne.

Stosunkowo najmniejsze znaczenie ich zdaniem ma leśnictwo, co nie dziwi przy niskim zalesieniu badanych obszarów. Dużą rolę przypisują rolnictwu, przede wszystkim na obszarach peryferyjnych, co należy uznać za prawidłową ocenę rzeczywistych szans rozwoju regionu, zwłaszcza, że na części tych terenów rolnictwo ma bardzo dobre przyrodnicze warunki rozwoju oraz wielowiekową tradycję. Natomiast na obszarach B1 i U1, położonych w sąsiedztwie ważnych szlaków komunikacyjnych i przejść granicznych, zarówno na pograniczu polsko-białoruskim jak i polsko-ukraińskim, rolnictwo zdaniem ankietowanych ma odgrywać mniejszą rolę.

Najważniejszą funkcją gospodarczą w większości poddanych badaniom gmin (Zalesie, Terespol, Sławatycze, Hanna, Ruda-Huta, Dorohusk, Dołhobyczów) ma być, zdaniem ich mieszkańców, turystyka i wypoczynek (ryc. 38). Taką prognozę trudno jednak uznać za właściwą i trafną, ma ona bowiem charakter

Ryc. 37. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: *Jak oceniasz rozwój gminy w ostatnich 15 latach?*

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Estimate the development of the municipality in the last 15 years".

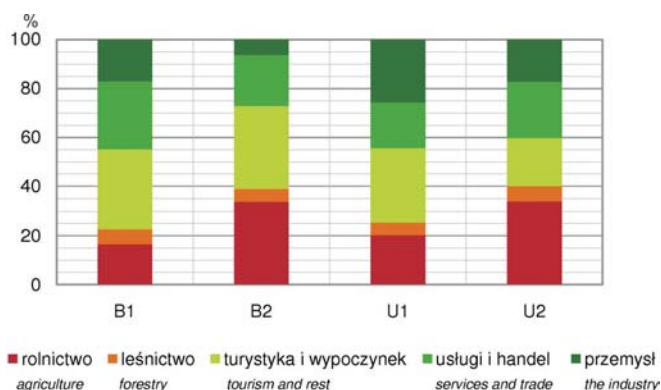
B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Own study.

myślenia życzeniowego. Nie można oczekiwać, aby na obszarach peryferyjnych, o utrudnionym dostępie komunikacyjnym, turystyka uzyskała rangę równorzędną rolnictwu; będzie ona prawdopodobnie pełnić funkcję uzupełniającą działalność rolniczą. Niemniej jednak fakt coraz częstszego kupowania na tych terenach działek rekreacyjnych przez osoby z dużych miast centralnej i wschodniej Polski daje podstawy do traktowania funkcji turystyczno-wypoczynkowej jako perspektywicznej w analizowanych gminach.

Trzecim co do ważności kierunkiem rozwoju gminy ma być handel i usługi (około 23% odpowiedzi). Co ciekawe, najmniejsze znaczenie przypisują im mieszkańcy obszaru U1 położonego przy ważnym przejściu granicznym w Dorohusku. W przeciwieństwie do tego mieszkańcy obszaru B1 właśnie handlowi i usługom oraz turystyce przypisują największą rolę w rozwoju gminy. Znajduje to już obecnie odzwierciedlenie w inwestycjach dokonywanych w tamtejszych gminach, z których znaczna część to działki wzdłuż głównych szlaków komunikacyjnych, przeznaczone pod usługi i obsługę ruchu tranzytowego. Zbyt dużą rolę przypisuje się natomiast przemysłowi, dotychczas marginalnemu na badanych obszarach.

Dla rolników z oczywistych względów najważniejszym kierunkiem rozwoju gminy powinno być rolnictwo (ryc. 39). Udział pozostałych sektorów gospodarki w rozwoju gminy jest dużo mniejszy, z tym, że rolnicy dostrzegają przede wszystkim potrzebę rozwoju turystyki oraz handlu i usług, które mogą być waż-

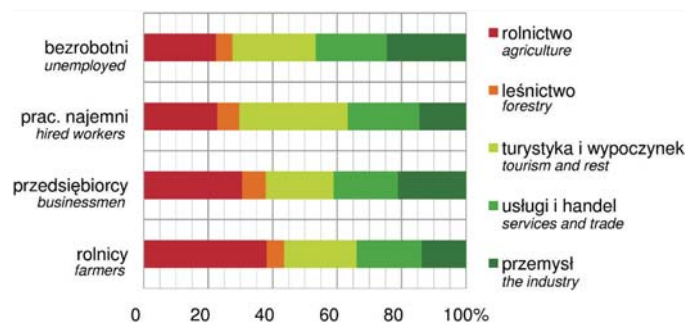
Ryc. 38. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: W jakim kierunku powinna rozwijać się gmina w przyszłych latach?

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "In what direction the municipality should develop?"

Own study.

Ryc. 39. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: W jakim kierunku powinna rozwijać się gmina w przyszłych latach? wg grup zawodowych

Opracowanie własne.

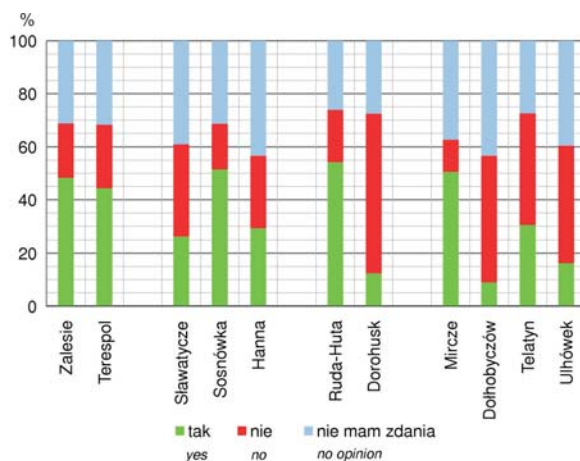
The structure of the answers to the question: "In what direction the municipality should develop?" according to professional groups.

Own study.

nym uzupełnieniem dochodów gospodarstw rolnych, podejmujących dodatkową działalność. Inne kierunki rozwoju gminy preferują pracownicy najemni. Ich zdaniem najważniejsza jest turystyka i wypoczynek, w drugiej kolejności rolnictwo oraz handel i usługi. Z kolei bezrobotni mają najbardziej zrównoważone preferencje co do kierunków rozwoju gminy, z tym, że ich uwaga koncentruje się przede wszystkim na przemyśle i turystyce.

Ankietowani mieszkańcy bardzo różnie oceniali działalność władz samorządowych, z tym że duża grupa, około 35%, nie ma na ten temat wyrobionego zda-

nia (ryc. 40). Prawdopodobnie jest to grupa najbardziej pasywnych społecznie osób, które nie mają orientacji co do działalności lokalnych władz samorządowych. Udział odpowiedzi pozytywnych i negatywnych jest podobny, ale rozkład przestrzenny wyraźnie wskazuje, że lepiej oceniają działalność władz lokalnych mieszkańcy przygranicza polsko-białoruskiego. Natomiast na przygraniczu polsko-ukraińskim występuje większy udział niezadowolonych i przy tym bardzo duże zróżnicowanie ocen; na przykład w Dorohusku pozytywnie o działalności samorządowców wypowiedział się tylko co dziesiąty pytany, a ponad 40% miało o ich działalności złą opinię, natomiast w sąsiedniej gminie Ruda-Huta ponad połowa pytanych jest zadowolona, a tylko kilkanaście procent osób jest przeciwnego zdania.

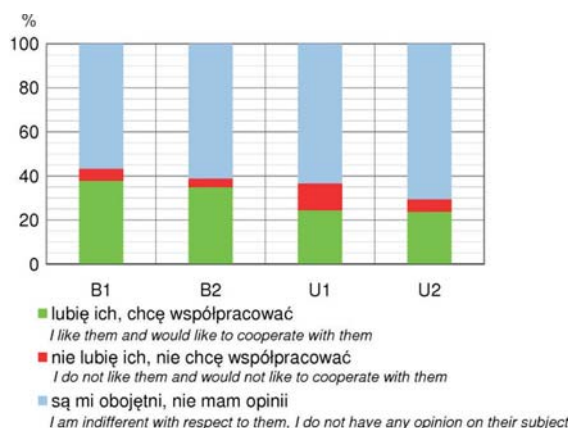

Ryc. 40. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: Czy jesteś zadowolony z działalności władz lokalnych?

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Are you satisfied with the activity of local authorities?"
Own study.

Mieszkańcy terenów przygranicznych są przeważnie obojętnie nastawieni do swoich sąsiadów mieszkających z drugiej strony granicy (ryc. 41); ogółem takie podejście prezentuje ponad 60% mieszkańców. Jednak na polsko-białoruskim obszarze przygranicznym więcej osób jest chętnych do podjęcia współpracy transgranicznej i większa grupa osób wypowiada się pozytywnie o swoich sąsiadach niż na pograniczu polsko-ukraińskim, gdzie tylko co czwarty pytany jest pozytywnie nastawiony do sąsiadów. Szczególnie w gminie Dorohusk aż 20% pytanych jest krytycznie nastawionych do swoich sąsiadów. Prawdopodobnie jest to w dużej mierze rezultatem wspomnianych już wcześniej negatywnych doświadczeń miejscowej ludności, związanych z funkcjonowaniem przejścia granicznego. Wszystkie opisane uciążliwe sytuacje, w których uczestniczą także

Ryc. 41. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: *Jak oceniasz sąsiadów mieszkających po drugiej stronie granicy?*

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Opracowanie własne.

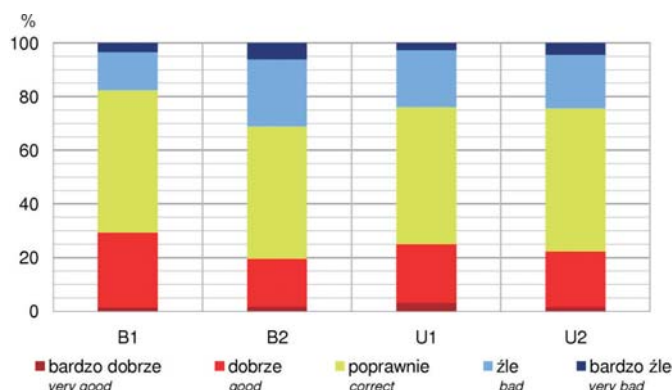
The structure of the answers to the question: "How do you assess the neighbours living across the border?"

Own study.

ukraińscy podróżujący, budzą negatywne emocje wśród mieszkańców gminy i wpływają na ich relacje do wschodnich sąsiadów.

Większość pytanых ocenia współpracę przygraniczną jako poprawną (ryc. 42). Stosunkowo najlepiej oceniają ją mieszkańcy obszaru B1, który na tle pozostałych trzech wypada w całej ankiecie najkorzystniej. Na obszarach U1 i U2 ocena wypadła niemal identycznie i odpowiada przeciętnej w całym regionie przygranicznym. Natomiast najgorzej współpracę przygraniczną ocenili mieszkańcy obszaru B2. Być może można taką postawę wiązać z tym, że dla mieszkańców okolic przejścia granicznego w Sławatyczach podstawowym przejawem współpracy przygranicznej był drobny handel. W ostatnich latach nastąpiło zrównanie cen białoruskich z polskimi, a także pojawiły się znaczące ograniczenia swobody ruchu transgranicznego, związane z członkostwem Polski w Unii Europejskiej, przez co obroty handlowe na tym obszarze uległy radykalnemu zmniejszeniu.

Informacji uzupełniających dotychczas analizowane zależności dostarcza odpowiedź na kolejne pytanie, dotyczące oceny zmian w poszczególnych grupach zawodowych oraz zmian poziomu życia (tab. 11). Według największej grupy pytanых sytuacja rolników nie zmieniła się, ale duży był również udział wskazujących na poprawę lub pogorszenie się ich sytuacji ekonomicznej. Dużo bardziej optymistycznie ocenili ją mieszkańcy pogranicza polsko-białoruskiego, w tym szczególnie obszaru B1. Na pograniczu polsko-ukraińskim było odwrotnie – większy był udział osób, według których sytuacja rolników pogorszyła się.

Ryc. 42. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: *Jak oceniasz współpracę władz lokalnych z władzami po drugiej stronie granicy?*

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dolhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "How do you assess the cooperation of the (Polish) local authorities with the local authorities across the border?"

Own study.

Można przypisać to postępującemu wśród rolników tego obszaru rozwarstwieniu społecznemu i narastającemu podziałowi na zamożnych i biednych.

Korzystniej oceniono zmiany sytuacji ekonomicznej właścicieli prywatnych przedsiębiorstw. Podobny udział pytanych (od około 40% do 46%) wskazał na poprawę lub brak zmian. Jednak zdecydowanie mniej było osób oceniających zmiany sytuacji ekonomicznej przedsiębiorców jako niekorzystne. Stosunkowo najwięcej, bo ponad 20%, było ich wśród samych przedsiębiorców.

Wśród analizowanych grup zawodowych najmniej korzystne zmiany dotyczyły pracowników najemnych. Około połowa pytanych nie dostrzega istotnych zmian, ale co czwarty pytany ocenił zmiany w ostatnich kilkunastu latach jako niekorzystne. Mniejsza grupa osób była przeciwnego zdania. Na pogorszenie się sytuacji pracowników etatowych wskazywali przede wszystkim mieszkańcy trzech obszarów: B1, U1 oraz U2.

Przeciętny poziom życia mieszkańców obszarów przygranicznych poprawił się, zdaniem ankietowanych, w większym stopniu na pograniczu polsko-białoruskim niż na polsko-ukraińskim. Na pierwszym obszarze poprawę warunków życia dostrzegło około 31% pytanych, na drugim było ich około 25%. Równocześnie na pogorszenie się warunków życia wskazało na analogicznych obszarach 25% i 28% pytanych.

Ocena zmian przeciętnego poziomu życia wśród kobiet i mężczyzn była bardzo podobna. Nieznacznie korzystniej widzą je mężczyźni, wśród których 27,9% dostrzega poprawę, a 27,2% – pogorszenie. Wśród kobiet udział ten wynosił odpowiednio 26,5% i 28,2%.

Tabela 11. Struktura odpowiedzi na pytanie: *Jakie zmiany zauważasz na terenie gminy na przestrzeni ostatnich kilku lat?*

		B1	B2	U1	U2
Sytuacja rolników	poprawiła się	42,3	32,7	25,8	28,5
	pogorszyła się	21,9	32,0	30,0	29,5
	jest bez zmian	35,8	35,3	44,2	42,0
Sytuacja przedsiębiorców	poprawiła się	41,9	43,0	39,6	43,4
	pogorszyła się	20,2	11,1	14,3	13,4
	jest bez zmian	37,9	45,9	46,1	43,2
Sytuacja pracowników etatowych	poprawiła się	25,0	27,6	17,0	26,0
	pogorszyła się	28,4	20,7	27,5	28,6
	jest bez zmian	46,6	51,7	55,5	45,4
Przeciętny poziom życia	poprawił się	31,9	30,6	25,7	24,5
	pogorszył się	25,0	25,8	27,7	29,7
	jest bez zmian	43,1	43,6	46,6	45,8
Różnice w poziomie życia	wzrosły	45,1	36,7	41,3	40,4
	zmały	8,2	14,7	18,5	16,0
	nie zmieniły się	46,7	48,6	40,2	43,6

Źródło: opracowanie własne.

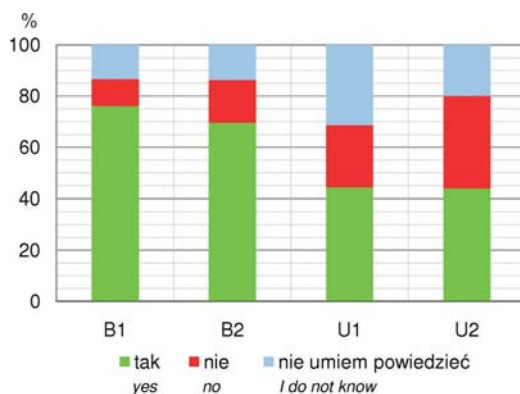
Zróznicowanie odpowiedzi ze względu na poziom wykształcenia także było niewielkie. Nieco lepiej oceniają obecne zmiany osoby z niższym wykształceniem. Wśród ankietowanych z wykształceniem zawodowym i podstawowym 27,2% oceniło zmiany jako korzystne, a przeciwnego zdania było 24,7%. Co prawda wśród osób z wykształceniem średnim i wyższym większy był udział wskazujących na poprawę warunków życia (28,1%), ale też dużo większy był udział osób niezadowolonych – na pogorszenie warunków życia wskazało 29% pytanych.

Ankietowani potwierdzili postęp rozwarstwienia społecznego oraz wzrost różnic warunków życia. Około 40% pytanych stwierdziło, że różnice poziomu życia zwiększyły się. Co ciekawe, zjawisko to jest częściej dostrzegane przez mieszkańców obszarów B1 i U1 niż B2 i U2. Innymi słowy, bardziej różnicują się obszary o wyższym stopniu rozwoju społeczno-gospodarczego (obszary bogatsze) niż obszary peryferyjne. Przeciwnego zdania – w zależności od badanego obszaru – było tylko od 8% do 18% mieszkańców.

Ogólnie lepszą sytuację społeczno-ekonomiczną w gminach położonych przy granicy polsko-białoruskiej potwierdzają odpowiedzi na pytanie *Czy dostrzegasz w gminie inwestycje dofinansowane przez Unię Europejską?* (ryc. 43). Ponad 70% pytanych potwierdziło występowanie takich inwestycji, natomiast na pograniczu polsko-ukraińskim mniej niż połowa pytanych wie cokolwiek o takich inwesty-

cjach. Najgorsza sytuacja pod tym względem jest na obszarze U2, gdzie co trzeci pytany nie dostrzega żadnych inwestycji dotowanych przez Unię Europejską. Do pewnego stopnia wynika to zapewne z braku odpowiedniej informacji lub zainteresowania społecznego, ale w znacznej mierze jest także odzwierciedleniem faktycznego stanu rzeczy. Jak dowodzą wywiady przeprowadzone w tych gminach z przedstawicielami miejscowych władz, dopiero w ostatnich latach rozpoczęto bardziej intensywne i skuteczne próby uzyskania środków na inwestycje z funduszy europejskich. Podejmowane wcześniej, nieliczne próby z reguły kończyły się niepowodzeniem.

Ryc. 43. Procentowe zróżnicowanie wypowiedzi na temat: Czy dostrzegasz w gminie inwestycje dofinansowane przez Unię Europejską?

B1 – Zalesie, Terespol; B2 – Sławatycze, Sosnówka, Hanna; U1 – Ruda-Huta, Dorohusk; U2 – Mircze, Dołhobyczów, Telatyn, Ulhówek

Opracowanie własne.

The structure of the answers to the question: "Do you observe investment projects subsidized by the European Union in your municipality?"

Own study.

5.

Wpływ granicy na rozwój gminy w opinii władz lokalnych

Oprócz ankiety wykonanej wśród mieszkańców wybranych gmin, przeprowadzono też wywiady z przedstawicielami lokalnej administracji i władz samorządowych. Celem wywiadów było przede wszystkim uzyskanie opinii o wpływie przygranicznego położenia gmin na ich rozwój oraz oceny współpracy z sąsiadami z Białorusi lub Ukrainy.

Opinie i oceny uzyskane w gminach obszaru B1 i B2 są na ogół korzystniejsze i bardziej optymistyczne niż w gminach obszaru U1 i U2. Wynika z tego, że rozwój społeczny i gospodarczy pogranicza polsko-białoruskiego w obrębie województwa lubelskiego jest lepiej widoczny niż na pograniczu polsko-ukraińskim, co znalazło również potwierdzenie w wypowiedziach ankietowanych mieszkańców gmin.

Badane gminy mają w opinii samorządowców charakter przede wszystkim rolniczy i trudno spodziewać się, aby w tym zakresie nastąpiły jakieś znaczące zmiany (por. tab. 13, 14, 15, 16). Niemniej oczekuje się stopniowego wzmacniania funkcji turystycznej, opartej przede wszystkim na usługach agroturystycznych, i usługowo-handlowej na obszarach, na których rolnictwo boryka się z utrudnieniami wynikającymi z niekorzystnych warunków przyrodniczych. W niektórych gminach planuje się także rozwój funkcji mieszkaniowej. Na obszarach atrakcyjnych turystycznie (np. w dolinie Bugu), już obecnie powstają tzw. drugie domy, budowane głównie przez mieszkańców Warszawy, Lublina i Chełma. Zainteresowanie rekreacją i wypoczynkiem jest duże, dlatego można sądzić, że liczba domów letniskowych będzie wzrastać. Z kolei w gminach sąsiadujących z miastami wzrasta liczba indywidualnych inwestycji budowlanych.

Według władz samorządowych przygraniczne położenie stwarza szanse rozwoju gospodarczego tylko gminom zlokalizowanym w pobliżu przejść granicznych. W pozostałych jednostkach położenie przygraniczne jest postrzegane raczej jako bariera utrudniająca właściwy rozwój społeczno-gospodarczy. Bardzo często podkreślany jest także brak przepisów lub utrudnienia w ruchu granicznym, które ograniczają możliwości współpracy transgranicznej.

Zdaniem przedstawicieli władz lokalnych wejście do strefy Schengen zahamowało działalność handlowo-usługową w gminach przygranicznych. „Duży biznes” potrafił skutecznie stawić czoła nowym warunkom i nie napotyka na większe utrudnienia, natomiast drobni przedsiębiorcy dotkliwie odczuli skutki uszczelnienia granicy. Wyraźnie ucierpiał z tego powodu także mały ruch graniczny. W związku z tym ważnym wyzwaniem jest wprowadzenie ułatwień wizowych dla sąsiadów zza granicy oraz unormowań prawnych współpracy gospodarczej i wymiany handlowej. Za obecne utrudnienia przedstawiciele samorządów obwiniają przede wszystkim najwyższe władze państwowe.

Większość badanych gmin postuluje budowę nowych przejść granicznych. Lokalny ruch graniczny mógłby spowodować ożywienie gospodarcze, głównie w handlu i usługach oraz powiększyć rynek pracy.

Gminy przygraniczne współpracują z sąsiadami z zagranicy, ale współpraca ta ogranicza się do wymiany kulturalnej i sportowej i nie przynosi wymiernych zysków ekonomicznych. Zwraca się uwagę na niewielkie zainteresowanie współpracą ze strony lokalnych władz białoruskich i ukraińskich, przy czym Białorusini są bardziej otwarci na taką współpracę.

We wszystkich gminach zwrócono uwagę na bardzo niekorzystną sytuację demograficzną. Obserwuje się stały ubytek naturalny, starzenie się mieszkańców i odpływ młodych ludzi do dużych miast i za granicę. Procesy te prowadzą do dalszej peryferyzacji gmin przygranicznych i ograniczają możliwości rozwoju pozarolniczych funkcji gospodarczych.

Odpowiedzi udzielone przez przedstawicieli władz lokalnych skłaniają do wniosku, że kontakty polsko-białoruskie są bardziej zażyłe niż polsko-ukraińskie. Może to wynikać z przeszłości historycznej, która wciąż jest żywa w pamięci starszego pokolenia. Wzajemne kontakty ludności polskiej z białoruską i ukraińską są poprawne, czego dowodem mogą być aktualnie zawierane mieszane małżeństwa. Liczne są też przypadki odbudowy kontaktów wśród rodzin, które po wojnie zostały rozdzielone granicą i obecnie żyją po jej obydwu stronach.

Bardzo krytycznie ocenia się działania (a raczej ich brak) Euroregionu Bug. Samorządowcy nie widzą sensu istnienia Euroregionu, którego działalność sprowadza się do akcji istniejących niemal wyłącznie „na papierze”. Winą za brak działań obarcza się głównie władze wojewódzkie. Jedyną zauważalną formą działalności Euroregionu jest rozdział środków finansowych na drobne inwestycje infrastrukturalne.

Dotychczas gminy bardzo rzadko uczestniczyły w projektach finansowanych ze źródeł zewnętrznych. Jest to przede wszystkim wina lokalnych władz, które albo w ogóle nie występowały o takie dofinansowanie albo w niewłaściwy sposób przygotowywały i motywowały składane wnioski i projekty. Widać jednak, że po wstąpieniu Polski do Unii Europejskiej zwiększyło się zainteresowanie –

zarówno władz, jak i samych mieszkańców – możliwościami uzyskania dodatkowych środków na inwestycje. Jeśli chodzi o osoby prywatne, są to najczęściej rolnicy, którzy pomoc unijną chcą wykorzystać na powiększenie i unowocześnienie gospodarstw. Gminy starają się pozyskać fundusze głównie na tworzenie lub modernizację infrastruktury drogowej, wodociągowej lub kanalizacyjnej oraz na remonty obiektów oświatowych i kulturalnych.

Gminy przygraniczne mają bardzo zróżnicowany poziom wyposażenia w infrastrukturę techniczną i społeczną. Większość pytanych podkreśla jednak, że ostatnie lata charakteryzuje wyraźna poprawa wyposażenia w sieci przesyłowe. Większość gospodarstw domowych jest już wyposażona w wodociąg, toteż inwestycje koncentrują się teraz głównie na sieci kanalizacyjnej. Podkreślano też złą jakość nawierzchni dróg i wynikające z tego utrudnienia w komunikacji. Dużo gorzej przedstawia się sytuacja pod względem wyposażenia w infrastrukturę społeczną, przede wszystkim w przypadku szkolnictwa i służby zdrowia. Niż demograficzny i odpływ migracyjny ludności spowodowały spadek liczby dzieci w wieku szkolnym, co zmusza gminy do zamykania szkół lub łączenia klas. Zadowolający jest za to poziom wyposażenia większości szkół, szczególnie w sprzęt komputerowy. Niestety, w przeważającej liczbie gmin niedostateczny jest dostęp do podstawowych usług medycznych, zgrupowanych w większych miastach lub centrach gmin.

Tabela 12. Wyniki wywiadu przeprowadzonego w 2007 r. w gminach obszaru B1 z przedstawicielami władz samorządowych

Lp	Pytanie	TERESPOL – Wieś	ZALESIE
1	Czy gminę można zaliczyć do dynamicznie rozwijających się?	Należy do gmin rozwijających się, ale nie dynamicznie. Z powodów niezależnych od nas nie możemy w pełni wykorzystać możliwości wynikających z przygranicznego położenia. Wschodnia granica UE podlega szczególnym unormowaniom ochronnym, co utrudnia przygraniczną współpracę gospodarczą, a w efekcie hamuje rozwój gminy.	Brak odpowiedzi.
2	W jakich dziedzinach gmina rozwija się najlepiej? Czy jest to odpowiedni kierunek?	Najważniejsze działania to odrabianie zapóźnień infrastrukturalnych, oświata i ogólny rozwój gospodarczy. Na ukończeniu są inwestycje drogowe. Największe utrudnienia dotyczą handlu przygranicznego (utrudnienia w przekraczaniu granicy, polityka wizowa).	Wiodącą rolę odgrywa rolnictwo, co wyraża się wysokim udziałem w zatrudnieniu, produkcji i dochodach. Obserwuje się powolny wzrost powierzchni gospodarstw rolnych. Gmina dysponuje gruntami dla przyszłych inwestorów położonymi wzdłuż ciągu komunikacyjnego Berlin–Moskwa. Na obszarach przygranicznych gminy łączy się dwa systemy kolejowe – tory europejskie i rosyjskie. W gminie rozwija się handel i usługi. Przyjmuje się, że będą one stymulowały dalszy jej rozwój.
3	Czy i w jaki sposób bliskość granicy państwowej wpływa na kierunek rozwoju gminy?	Na „przygraniczności” budowana jest idea rozwoju gminy. Dla inwestorów przygotowano strefy aktywności gospodarczej oraz infrastrukturę związaną z wymianą towarową. Jeżeli granica będzie bardziej przenikalna, to oddziaływanie miasta Brześć będzie dużo większe i umożliwi rozwój drobnej przedsiębiorczości po obu stronach granicy.	Bliskość granicy ma niewielki wpływ na kierunki rozwoju gminy. Szlaki tranzytowe wymuszają pewne kierunki rozwoju (głównie handlu i usług hotelarskich, gastronomicznych oraz obsługi pojazdów).
4	Czy położenie przygraniczne stymuluje czy hamuje rozwój gminy?	W zasadzie stymuluje, ale ograniczenia, jakie wynikają z faktu, że jest to granica UE są również barierą rozwojową (np. brak małego ruchu granicznego). Duże przedsiębiorstwa radzą sobie z tym problemem dobrze, ale wskazana jest poprawa polityki w tym zakresie.	Położenie przy granicy państwowej ma pozytywny wpływ na rozwój gminy. Obserwuje się rozwój firm (w sektorze handlowym i usługowym) obsługujących ruch tranzytowy. Rozwój tych branż polepsza sytuację materialną osób mieszkających na terenach wzdłuż szlaków komunikacyjnych.
5	Proszę wskazać bariery w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej?	Po wejściu Polski do strefy Schengen granica przypomina „Mur Berliński”. Utrudnia to rozwój drobnego handlu, przedsiębiorczości i innych działań związanych z położeniem przygranicznym. Ciągłe brak umowy granicznej pomiędzy Polską a Białorusią. Na przykład wprowadzanie limitów wjazdów i dopuszczalny wóz 200 l oleju napędowego powodują, że kierowcy samochodów ciężarowych wiozących towar do Rosji chętniej wybierają drogę przez Litwę niż Białoruś.	Brak stabilnych i przejrzystych przepisów regulujących wymianę dla drobnych podmiotów gospodarczych, problemy z usprawnieniem odpraw celnych, brak zabezpieczenia rozliczeń obrotu towarów.

6	Proszę wskazać szanse w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej?	Budowa autostrady A2 poprawi dostępność transportową tzw. ściany wschodniej i wzmocni znaczenie Terespoła jako węzła komunikacyjnego. Szansą dla gminy jest też sąsiedztwo około 300-tysięcznego Brześcia.	Sąsiedztwo cichomych rynków zbytu (głównie na żywność i przetwory rolne), możliwość rozwoju współpracy handlowej, transkontynentalny szlak komunikacyjny, dynamiczny wzrost ruchu tranzytowego powodujący wzrost zapotrzebowania na usługi związane z obsługą osób przekraczających granicę.
7	Czy utworzenie na terenie gminy (nowego) przejścia granicznego pomógłoby w jej rozwoju?	Należy zadać pytanie – czy tworzyć nowe przejście czy modernizować istniejące? Potrzebne jest przejście dla ruchu pieszego. Planowane jest przejście na moście do Twierdzy Brzeskiej, dla ruchu turystycznego, pieszego i rowerowego. Otwieranie kolejnych przejść nie poprawi sytuacji, jeżeli nie zmieni się polityka wizowa i nie będzie małego ruchu granicznego. Obecnie przejście na tzw. „Moście Warszawskim” jest puste, a powodem jest drastyczny spadek liczby wydawanych wiz. Spore rezerwy tkwią w koordynacji pracy służb granicznych, po obu stronach granicy, ale to tylko może uregulować nowa między państwowa umowa graniczna.	Nie dotyczy gminy, gdyż brak bezpośredniego sąsiedztwa z granicą.
8	Czy gmina podjęła starania w sprawie nowego przejścia granicznego?	Gmina wielokrotnie zabiegała o poprawę infrastruktury granicznej i dróg dojazdowych do przejść, co zostało częściowo uwzględnione. Infrastruktura graniczna po stronie białoruskiej jest dużo lepiej rozwinięta. Problemem jest przejście kolejowe i drogi dojazdowe do terminalu przeładunkowego PKP w Małaszewiczach.	Nie dotyczy gminy, gdyż brak bezpośredniego sąsiedztwa z granicą.
9	Czy gmina współpracuje z władzami lokalnymi po drugiej stronie granicy?	Gmina ma podpisaną umowę, ale współpraca jest sporadyczna, co wynika z napięcia politycznego pomiędzy Polską a Białorusią. Samorząd nie ma partnera do rozmów po drugiej stronie granicy. Na Białorusi nie ma samorządu lokalnego, a tylko przedstawiciele władzy państwowej. Brak dobrosąsiedzkiej polityki na szczeblu krajowym i regionalnym utrudnia normalną współpracę na poziomie lokalnym.	Gmina utrzymuje współpracę z białoruskimi władzami lokalnymi. W 2005 r. została podpisana umowa o partnerstwie z Klejnikowską Radą Deputatów.
10	Jeśli tak, to proszę wymienić formy współpracy.	Cykliczne imprezy kulturalne (np. „Kultura bez granic”, organizowana we współpracy z miastem Brześć), współpraca zespołów folklorystycznych. Brakuje współpracy młodzieży.	Współpraca dotyczy głównie wymiany doświadczeń w funkcjonowaniu administracji samorządowej, oświaty, ochrony zdrowia i środowiska. Praktykuje się wymianę grup młodzieżowych i sportowców.

11	Co mogłoby pomóc w zintensyfikowaniu współpracy transgranicznej?	Odpowiednia polityka względem wschodnich sąsiadów, podpisanie umowy granicznej, zliberalizowanie polityki wizowej, a szczególnie wprowadzenie małego ruchu granicznego. Wskazana byłaby również pomoc finansowa dla rozwoju stosunków dobrośędzkich.	Zniesienie barier dotyczących eksportu żywności, usprawnienie i wprowadzenie przejrzystych zasad rozliczeń finansowych, zapewnienie bezpieczeństwa obrotu towarowego (np. poprzez gwarancje rządowe).
12	Czy współpraca w ramach Euroregionu Bug przynosi gminie jakieś korzyści? Jakże?	Gmina otrzymuje środki z programów unijnych za pośrednictwem Euroregionu. Euroregion Bug jest bardziej ukierunkowany na współpracę polsko-ukraińską; znacznie mniej uwagi poświęca na rozwój granicy polsko-białoruskiej. Euroregion Bug przez długi czas był zdominowany przez władze wojewódzkie, które preferowały współpracę z Ukrainą. Działalność Euroregionu w zasadzie sprowadza się do rozdzielania środków unijnych. Nie istniała raczej żadna inicjatywa własna Euroregionu, która by miała pomóc w rozwiązywaniu problemów granicznych. Stąd wynika inicjatywa gminy utworzenia nowego mikroregionu na styku Biała Podlaska–Brześć.	Gmina nie należy do Euroregionu.
13	Jaki odsetek osób (szacunkowo) ma zatrudnienie związane z przygranicznym położeniem gminy?	Bardzo duży, trudno podać dokładne dane, ale można określić ten wskaźnik na poziomie około 80%. Zatrudnienie znajdują osoby w obsłudze ruchu granicznego, transporcie towarów, bezpieczeństwie itp. Wynika to z dużego nasycenia służbami państwowymi, ale też działalności firm związanych z handlem i usługami.	Okolo 1% mieszkańców ma zatrudnienie w związku z bliskością granicy.
14	Czy na terenie gminy istnieje diaspora białoruska lub ukraińska?	Nie ma. Pomiędzy Polakami a mieszkańcami zachodniej Białorusi nie ma żadnych barier cywilizacyjnych, kulturowych, czy religijnych.	Nie ma diaspory białoruskiej. Notuje się zameldowania obcokrajowców, głównie Białorusinów.
15	Jak układa się współzycie Polaków i Białorusinów/Ukraińców?	Bardzo dobrze. Nie ma złego nastawienia do naszych wschodnich sąsiadów; nie ma też żadnych incydentów, które świadczyłyby o wzajemnych złych relacjach.	Współzycie Polaków z Białorusinami jest poprawne. Obserwuje się otwartość obu społeczeństw na szczeblu lokalnym. Praktykuje się wymianę kulturalną grup młodzieżowych.
16	Czy sytuację demograficzną gminy można uznać za korzystną?	Nie. Systematycznie, po roku 1990 spada liczba mieszkańców gminy.	Zmiany demograficzne są niekorzystne – wzrost liczby ludności w wieku poprodukcyjnym oraz utrzymująca się migracja (odpływ ludzi młodych w poszukiwaniu pracy). Prowadzi to do ubytku naturalnego.

17	<i>Jaki jest poziom wyposażenia gminy w infrastrukturę techniczną?</i>	Bardzo dobry. Wcześniej gmina należała do najgorzej wyposażonych w infrastrukturę techniczną w byłym województwie śląskopodlaskim. Obecnie jest pod tym względem w czołówce gmin wiejskich w kraju.	Dobry. Tylko jedna miejscowość nie jest zводociągowana. W 2007 r. została oddana do użytku biologiczna oczyszczalnia ścieków oraz ok. 2,7 km sieci kanalizacji sanitarnej w miejscowości Zalesie. W najbliższych latach planuje się budowę sieci kanalizacyjnej w innych miejscowościach. Planuje się też budowę przydomowych oczyszczalni ścieków. Gmina wyposażona jest w nowoczesną sieć telekomunikacyjną, która zapewnia mieszkańcom dobrej jakości łączność. W 2008 r. wspólnie z powiatem białskim podjęto prace mające na celu stworzenie dostępu do szerokopasmowej sieci internetowej.
18	<i>Proszę ocenić dostępność do służby zdrowia, edukacji oraz handlu i usług.</i>	Usługi publiczne nie nadążają za potrzebami mieszkańców. Edukacja, służba zdrowia oraz handel i usługi koncentrują się w dużych ośrodkach miejskich. Przez ostatnie kilkanaście lat nie widać pod tym względem wyraźnych postępów. Wg władz lokalnych za konieczną uważa się standaryzację usług publicznych, które nie powinny zależeć od zamożności gminy, ale powinny być zapewnione na porównywalnym poziomie w każdym miejscu kraju.	Dostępność jest dobra. Na terenie gminy funkcjonuje pięć placówek szkół podstawowych i jedno gimnazjum. Handel i usługi rozwijają się głównie wzdłuż drogi krajowej nr 2.
19	<i>Czy gmina korzysta ze wsparcia funduszy Unii Europejskiej?</i>	Tak. Zrealizowano kilka drobnych projektów, co przyspieszyło rozwój gminy. Aktualnie realizowany jest ponadlokalny projekt modernizacji drogi powiatowej.	Gmina obecnie nie korzysta ze wsparcia finansowego UE, ale podjęte zostały starania o pozyskanie funduszy unijnych przewidzianych na lata 2007–2013 (na budowę dróg, sieci kanalizacyjnej oraz remont obiektów kulturalnych).
20	<i>Czy nowe inwestycje na terenie gminy związane są z jej położeniem przygranicznym?</i>	Tak. Zadaniem gminy jest przygotowywanie terenu pod inwestycje związane z granicą (przejścia graniczne, polityka wizowa i mały ruch graniczny). Gmina dysponuje dużą powierzchnią terenów inwestycyjnych.	Inwestycje nie mają bezpośredniego związku z położeniem przygranicznym. Obserwuje się wzrastające zainteresowanie zakupem działek pod budownictwo mieszkaniowe i usługi głównie związane z obsługą ruchu tranzytowego.

Tabela 13. Wyniki wywiadu przeprowadzonego w 2007 r. w gminach obszaru B2 z przedstawicielami władz samorządowych

Lp.	Pytanie	HANNA	SOSNÓWKA	ŚLĄWATYCZE
1	Czy gminę można zaliczyć do dynamicznie rozwijających się?	Brak odpowiedzi.	Gmina rozwija się w przeciętnym tempie.	Gmina rozwija się dynamicznie dzięki przejściu granicznemu.
2	W jakich dziedzinach gmina rozwija się najlepiej? Czy jest to odpowiedni kierunek?	Wiodącym kierunkiem jest rolnictwo, które unowocześnia się (powstają duże fermy mleczne i hodowle) i specjalizuje produkcję. Dodatkowym źródłem dochodu jest agroturystyka (w gminie jest kilkanaście gospodarstw agroturystycznych).	Rozwój dotyczy infrastruktury technicznej. Szansą jest rozwój turystyki (np. Muzeum Kraszewskiego w Romanowie), ale brakuje bazy noclegowej.	Gmina ma charakter rolniczy, dominuje produkcja zwierzęca (bydło mleczne, trzoda chlewna), następuje powiększanie gospodarstw i zwiększanie pogłowia.
3	Czy i w jaki sposób bliskość granicy państwowej wpływa na kierunek rozwoju gminy?	Granica ma niewielki wpływ na rozwój gminy. Zbyt blisko są inne większe i silniejsze ośrodki: Włodawa, Sławatycze.	Istnienie granicy sprzyjało nieformalnej – jak na całym obszarze przygranicznym – wymianie handlowej.	Granica sprzyja rozwojowi handlu, gastronomii i bazy noclegowej.
4	Czy położenie przygraniczne stymuluje czy hamuje rozwój gminy?	Wcześniej, dzięki obecności przejścia była większa wymiana handlowa, ale obecnie została ona zahamowana.	Brak odpowiedzi.	Stymuluje.
5	Proszę wskazać bariery w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.	Konieczność posiadania wiz spowodowała spadek przekroczeń granicy, a przez to zmniejszenie obrotów handlowych.
6	Proszę wskazać szanse w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.
7	Czy utworzenie na terenie gminy (nowego) przejścia granicznego pomogłoby w jej rozwoju?	Nie ma potrzeby tworzenia przejścia w gminie, gdyż zbyt blisko są już istniejące (Włodawa, Sławatycze).	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.
8	Czy gmina podjęła starania w sprawie nowego przejścia granicznego?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.

9	Czy gmina współpracuje z władzami lokalnymi po drugiej stronie granicy?	Raczej nie, ale były próby nawiązania współpracy z gminą z Niemiec.	Kontakty z gminami białoruskimi i wymiana doświadczeń na szczeblu władz lokalnych. Szersza współpraca nie jest widoczna, chociaż Białorusini są nią zainteresowani.	Tak.
10	Jeśli tak to proszę wymienić formy współpracy.	Wymiana kulturalna.	Wspólne imprezy sportowe i kulturalne.	Głównie współpraca kulturalna, sportowa, spotkania na szczeblu władz lokalnych. Nie ma wspólnych inicjatyw gospodarczych.
11	Co mogłoby pomóc w zintensyfikowaniu współpracy transgranicznej?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.	Złagodzenie przepisów dotyczących przekraczania granicy, uregulowanie przepisów po stronie białoruskiej.
12	Czy współpraca w ramach Euroregionu Bug przynosi gminie jakieś korzyści? Jakież?	Gmina nie korzystała z dotacji z Euroregionu, gdyż nie było takich projektów, które by ją interesowały.	Dofinansowanie różnych projektów z małych grantów Euroregionu (Międzynarodowy Festiwal Łatawców), uczestnictwo w szkoleniach.	Większość ustaleń w ramach Euroregionu pozostaje na papierze.
13	Jaki odsetek osób (szacunkowo) ma zatrudnienie związane z przygranicznym położeniem gminy?	Tylko kilka osób.	Kilka osób znajduje zatrudnienie na granicy.	Okolo 5%.
14	Czy na terenie gminy istnieje diaspora białoruska lub ukraińska?	W gminie mieszkają osoby pochodzenia białoruskiego, ale nie są zorganizowane.	Nie ma.	Istnieją liczne małżeństwa mieszane, ale brak organizacji narodowościowych.
15	Jak układa się współżycie Polaków i Białorusinów /Ukraińców?	Dobrze, nie ma problemów, częste są wspólne uroczystości religijne, towarzyskie.	Brak odpowiedzi.	Nie ma żadnych problemów.
16	Czy sytuację demograficzną gminy można uznać za korzystną?	Spadek liczby ludności, przede wszystkim z powodu emigracji mieszkańców za granicę i do większych miast w Polsce.	Raczej niekorzystna, coraz mniej urodzeń, młodzi ludzie wyjeżdżają z gminy.	Niekorzystna sytuacja demograficzna, od wielu lat obserwuje się ubytek naturalny.

17	Jaki jest poziom wyposażenia gminy w infrastrukturę techniczną?	Brak gazu sieciowego, mało dróg gminnych.	Wodociąg 100% pokrycia, telefonizacja, brak kanalizacji, ale ze względu na rozproszone osadnictwo, raczej nie będzie budowana, zbyt mało dróg.	100% zwodociągowanie, brak gazu, rozwija się telefonizacja, stan dróg dobry, rozbudowywana kanalizacja – do końca 2009 r. planowane objęcie 60% gospodarstw domowych.
18	Proszę ocenić dostępność do służby zdrowia, edukacji oraz handlu i usług.	Ośrodek zdrowia w Hannie. Wystarczająca infrastruktura handlowa. Szkoły podstawowe są zamykane ze względu na malejącą liczbę dzieci, klasy są łączone.	Poziom rozwoju oświaty, handlu i usług jest wystarczający (szkoła podstawowa, gimnazjum, zakład opieki zdrowotnej).	Liczne punkty handlowe, w tym zaopatrzeniowe dla Białorusinów, gminny ośrodek zdrowia, szkoła podstawowa, gimnazjum, hala sportowa.
19	Czy gmina korzysta ze wsparcia funduszy Unii Europejskiej?	Wykorzystywane były fundusze przedakcesyjne i inne dostępne środki, m.in. na zagospodarowanie centrum wsi, zmodernizowanie hydroforni. Gmina brała udział w różnych programach rolno-środowiskowych.	Z SAPARD-u jeden wniosek na budowę drogi; z PROW projekty budowy przydomowych oczyszczalni ścieków; z EFEL – pracownie komputerowe; projekt finansowania przedszkola dla 12 dzieci w wieku 3–5 lat.	Z funduszy europejskich powstało centrum informatyczne w Sławatyczach.
20	Czy nowe inwestycje na terenie gminy związane są z jej położeniem przygranicznym?	Raczej nie. Inwestycje związane są głównie z rozwojem infrastruktury. Brakuje większych inwestycji, ponieważ nie ma zainteresowania z zewnątrz i liczących się inwestorów w samej gminie.	Była próba budowy hotelu przy drodze Sławatyczne-Wisznice, ale inwestycja nie została ukończona.	Perspektywną inwestycją ma być przebudowa „Nadbużanki”. Coraz więcej terenów jest wykupywanych przez mieszkańców Warszawy (domy letniskowe).

Tabela 14. Wyniki wywiadu przeprowadzonego w 2007 r. w gminach obszaru U1 z przedstawicielami władz samorządowych

Lp.	Pytanie	DOROHUSK	RUDA-HUTA
1	Czy gminę można zaliczyć do dynamicznie rozwijających się?	Gmina rozwija się.	Gmina rozwija się.
2	W jakich dziedzinach gmina rozwija się najlepiej? Czy jest to odpowiedni kierunek?	Nie ma jednego wyraźnego kierunku rozwoju. Południowa część jest typowo rolnicza, północna stanowi park krajobrazowy (są to obszary leśne objęte programem „Natura 2000”), co utrudnia gospodarowanie.	Rozwija się powoli w każdej dziedzinie. W strategii rozwoju główny nacisk jest kładziony na agroturystykę. Rolnictwo nie jest dochodową działalnością ze względu na słabe ziemie i małe gospodarstwa. W gminie jest kilka małych przedsiębiorstw usługowych, zakład kamieniarski; brakuje przemysłu.
3	Czy i w jaki sposób bliskość granicy państwowej wpływa na kierunek rozwoju gminy?	Prywatne inwestycje i działalność gospodarcza skupiają się przy drodze dojazdowej do granicy, przy linii i rampie kolejowej.	Brak odpowiedzi.
4	Czy położenie przygraniczne stymuluje czy hamuje rozwój gminy?	Granica stymuluje rozwój gminy, ale w zbyt małym stopniu. Brakuje inwestorów. Bliskość granicy obniża bezpieczeństwo w gminie – przestępstwa, wypadki drogowe.	Obecność granicy umożliwia składanie różnych wniosków do programu transgranicznego INTERREG, również wspólnych z Ukraincami. Negatywny wpływ granicy dotyczy patologii społecznych (alkoholizm, przemył), w które angażuje się coraz więcej młodzieży.
5	Proszę wskazać bariery w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej.	Niedostateczna infrastruktura graniczna osłabia ruch przez granicę (np. 6 pasów przejazdowych w Polsce, a 2 na Ukrainie).	Brak odpowiedzi.
6	Proszę wskazać szanse w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej.	Bliskość granicy może być bodźcem przyciągającym inwestorów, zwłaszcza, że na terenie gminy są obiekty, które mogą być przez nich wykorzystywane (np. magazyny w Brzeźnie); prowadzone są rozmowy z różnymi inwestorami na temat utworzenia w gminie zakładów chemicznych.	Brak odpowiedzi.
7	Czy utworzenie na terenie gminy (nowego) przejścia granicznego pomogłoby w jej rozwoju?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.

8	Czy gmina podjęła starania w sprawie nowego przejścia granicznego?	Nie.	Nie.
9	Czy gmina współpracuje z władzami lokalnymi po drugiej stronie granicy?	Istnieje współpraca z gminą Huszcza. Ukraińcy są chętni do współpracy.	Współpraca z samorządem gminy Riwne, do współpracy mobilizuje konieczność posiadania partnera zagranicznego w przypadku składania projektów.
10	Jeśli tak, to proszę wymienić formy współpracy.	Wymiana kulturalna, dzieci i młodzieży, inicjatywa: Boże Narodzenie na styku dwóch kultur – wspólne śpiewanie kołęd; nieformalna współpraca gospodarcza, zakupy Ukraińców po stronie polskiej (głównie żywności i ubrań).	Są prowadzone rozmowy w sprawie wymiany młodzieży szkolnej.
11	Co mogłoby pomóc w zintensyfikowaniu współpracy transgranicznej?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.
12	Czy współpraca w ramach Euroregionu Bug przynosi gminie jakieś korzyści? Jakież?	Gmina nie ma żadnych korzyści z przynależności do Euroregionu Bug, kiedyś miał miejsce jakiś „minisponsoring” (ok. 500 zł dofinansowania do imprezy plenerowej).	Został złożony i przyjęty do realizacji jeden projekt – Nadbużańska Akademia Smaku.
13	Jaki odsetek osób (szacunkowo) ma zatrudnienie związane z przygranicznym położeniem gminy?	Kilkaset osób z gminy ma pracę na samym przejściu: bary, kantory, mini-hotele, inspektoraty itp.	10–15 osób.
14	Czy na terenie gminy istnieje diaspora białoruska lub ukraińska?	Istnieje grupa ludności pochodzenia ukraińskiego, wyznania prawosławnego i uczestnicząca w nabożeństwach w cerkwi w Brzeźnie. Generalnie Ukraińcy raczej „wtopili się” w społeczność polską.	Jest około 10 osób o korzeniach ukraińskich, ale są one raczej wtopione w społeczność polską, miejscowy pop prowadzi działania integrujące społeczność prawosławną.
15	Jak układa się współżycie Polaków i Białorusinów/Ukraińców?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.
16	Czy sytuację demograficzną gminy można uznać za korzystną?	Zła sytuacja demograficzna, mało urodzeń i duża emigracja za granicę, potrzebny byłby rozwój przemysłu, żeby zatrzymać ludzi. Jest duży napływ do pracy, ale ludność nie osiedla się tu na stałe (migracja wahadłowa).	Zła sytuacja demograficzna, zmniejsza się liczba ludności, więcej zgonów niż urodzeń, gmina rozpoczyna kampanię na rzecz przyciągania nowych mieszkańców.

17	Jaki jest poziom wyposażenia gminy w infrastrukturę techniczną?	Dwie miejscowości mają kanalizację i wodociągi. Na przeprowadzenie inwestycji w innych miejscowościach nie pozwala mentalność ludzi (konieczność poniesienia części kosztów). Słaby jest stan dróg i brak gazu sieciowego.	Gmina jest w 80% zwodociągowana, czekają projekty zwodociągowania w czterech kolejnych miejscowościach, drogi gminne są w większości gruntowe, są problemy z siecią internetową.
18	Proszę ocenić dostępność do służby zdrowia, edukacji oraz handlu i usług.	Dobre rozwinięty handel, dostęp do usług medycznych w ośrodku gminnym, dwa gimnazja (Dorohusk i Brzeźno).	Większość usług skoncentrowana w ośrodku gminnym – szkoła podstawowa, gimnazjum i liceum ogólnokształcące, dwie filie szkół podstawowych.
19	Czy gmina korzysta ze wsparcia funduszy Unii Europejskiej?	Korzysta z funduszy UE na budowę dróg, przygotowywany jest projekt przebudowy budynku szkoły i sali sportowo-widowiskowej.	Brak odpowiedzi.
20	Czy nowe inwestycje na terenie gminy związane są z jej położeniem przygranicznym?	Częściowo.	Raczej nie. Są to inwestycje związane z już niegdys istniejącą tutaj działalnością, np. w dawnej hucie szkła pojawił się inwestor, który chce wznowić produkcję szkła użytkowego. Inną inwestycją ma być produkcja wody Aqua Ist – problemem jest brak gazu i jego doprowadzenie.

Tabela 15. Wyniki wywiadu przeprowadzonego w 2007 r. w gminach obszaru U2 z przedstawicielami władz samorządowych (część I)

Lp.	Pytanie	ULHÓWEK	DOŁHOBYCZÓW
1	Czy gminę można zaliczyć do dynamicznie rozwijających się?	Gmina nie rozwija się dynamicznie.	Gmina słabo się rozwija. Głównym powodem jest brak jakiegokolwiek zakładu produkcyjnego.
2	W jakich dziedzinach gmina rozwija się najlepiej? Czy jest to odpowiedni kierunek?	Głównym kierunkiem rozwoju jest rolnictwo. Przeważa produkcja roślinna: pszenno-buraczana, ale pojawiają się nowe uprawy roślinne (motylkowe).	Najważniejsza funkcja gospodarcza to rolnictwo i przetwórstwo rolno-spożywcze, ale rośnie znaczenie turystyki. Rozwój turystyki jest hamowany przez brak miejsc noclegowych.
3	Czy i w jaki sposób bliskość granicy państwowej wpływa na kierunek rozwoju gminy?	Kontakty kulturalno-religijne pomiędzy Polską a Ukrainą i wspólne transgraniczne imprezy jako atrakcja turystyczna mogą stać się podstawą dla przyszłego turystycznego rozwoju gminy. Gmina nie posiada infrastruktury turystycznej, ale planowane są szlaki turystyczne w miejscowości Korczmin.	Od kiedy wiadomo, że w Dołhobyczowie w 2009 r. planowana jest budowa przejścia granicznego, wzrastają ceny działek. Pojawiają się firmy, które są zainteresowane budowaniem po stronie polskiej magazynów, licząc na handel z Ukrainą.
4	Czy położenie przygraniczne stymuluje czy hamuje rozwój gminy?	Brak odpowiedzi.	Położenie przygraniczne sprawia, że gmina należy do obszarów peryferyjnych. Szansą dla gminy może być wielokulturowość.
5	Proszę wskazać bariery w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej.	Ograniczone zostały przyjazdy Ukraińców do pracy, osłabił także handel przygraniczny.	Brak odpowiedzi.
6	Proszę wskazać szanse w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej.	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.
7	Czy utworzenie na terenie gminy (nowego) przejścia granicznego pomogłoby w jej rozwoju?	Tak, umożliwiłoby większą wymianę handlową z Ukrainą.	Rozwój gminy jest ściśle związany z otwarciem przejścia granicznego.

8	Czy gmina podjęła starania w sprawie nowego przejścia granicznego?	Brak odpowiedzi.	Wszystkie działania konieczne do utworzenia na terenie gminy przejścia granicznego zostały przez gminę poczynione.
9	Czy gmina współpracuje z władzami lokalnymi po drugiej stronie granicy?	Podpisane zostało porozumienie z władzami Rawy Ruskiej.	Istniała współpraca z Belzem, obecnie są starania nawiązania współpracy z Sokalem.
10	Jeśli tak, to proszę wymienić formy współpracy.	Wspólna organizacja różnych imprez: kulturalnych (dożynki, wymiana kulturalna), religijnych (piegrzymki na odpusty w Uhnowie) i młodzieżowych (zawody sportowe). Z roku na rok coraz więcej osób bierze udział w różnych uroczystościach polsko-ukraińskich na granicy.	Współpraca kulturalna.
11	Co mogłoby pomóc w zintensyfikowaniu współpracy transgranicznej?	Otwarcie przejścia granicznego.	Brak odpowiedzi.
12	Czy współpraca w ramach Euroregionu Bug przynosi gminie jakieś korzyści? Jakiej?	Nie widać żadnych działań w ramach Euroregionu.	Brak odpowiedzi.
13	Jaki odsetek osób (szacunkowo) ma zatrudnienie związane z przygranicznym położeniem gminy?	Brak odpowiedzi.	Brak odpowiedzi.
14	Czy na terenie gminy istnieje diaspora białoruska lub ukraińska?	Nie ma diaspory.	Oficjalnie gmina jest jednolita pod względem religijnym (katolicy). Diaspory ukraińskiej nie ma, uległa spolszczeniu lub też „ukrywa się”.
15	Jak układa się współzycie Polaków i Białorusinów/Ukraińców?	Brak odpowiedzi.	Istnienie jakiegś innej narodowości czy wyznania nie jest problemem. Zwłaszcza młodzi ludzie są całkowicie otwarci i tolerancyjni.
16	Czy sytuację demograficzną gminy można uznać za korzystną?	Niekorzystna sytuacja demograficzna, gmina starzeje się, część mieszkańców wyjechała.	Sytuacja demograficzna jest niekorzystna. Spadła liczba urodzeń. Jest mała liczba dzieci. Zmniejszają się klasy w szkołach. Młodzież ucieka do Warszawy i dalej za granicę, do Holandii, Niemiec, Wielkiej Brytanii.

17	Jaki jest poziom wyposażenia gminy w infrastrukturę techniczną?	Kanalizacja w miejscowościach popegeerowskich; kotłownia ekologiczna na słomę w Ulhówku.	Niski poziom rozwoju infrastruktury. Brak kanalizacji, gazu sieciowego, wodociągów we wsiach, bardzo zły stan dróg. Jedynie osiedle popegeerowskie jest zwodociągowane.
18	Proszę ocenić dostępność do służby zdrowia, edukacji oraz handlu i usług.	Niezbyt dobra, jeden ośrodek zdrowia w Ulhówku, brak szkoły średniej.	Bardzo zła dostępność do służby zdrowia; brak pogotowia, a lekarze specjaliści są dostępni w Hrubieszowie (około 25 km od Dołhobyczowa).
19	Czy gmina korzysta ze wsparcia funduszy Unii Europejskiej?	Uzyskano środki na utworzenie ścieżki im. A. Grottigera w Dyniskach, składane są inne wnioski na drobne projekty związane z zagospodarowaniem przestrzennym gminy.	Wyremontowany został ze środków z SAPARD-u 1 km drogi. Inny złożony projekt, także na modernizację drogi, został odrzucony. Aktualnie są przygotowywane projekty na tworzenie centrów kultury, bazy noclegowej i gastronomicznej z funduszy europejskich.
20	Czy nowe inwestycje na terenie gminy związane są z jej położeniem przygranicznym?	Raczej nie, inwestycje w gminie dotyczą głównie modernizacji dróg i projektów zagospodarowania przestrzennego, np. park w Ulhówku, place zabaw dla dzieci w różnych miejscowościach.	Na razie nie ma inwestycji, ale samo przejście graniczne byłoby taką inwestycją. Poza tym znaczna część młodych i przedsiębiorczych mieszkańców wiąże duże nadzieje z otwarciem przejścia.

Tabela 16. Wyniki wywiadu przeprowadzonego w 2007 r. w gminach obszaru U2 z przedstawicielami władz samorządowych (część II)

Lp.	Pytanie	MIRCZE	TELATYN
1	Czy gminę można zaliczyć do dynamicznie rozwijających się?	Nie ma regresu.	Od kilku lat gmina rozwija się intensywnie w zakresie produkcji rolnej.
2	W jakich dziedzinach gmina rozwija się najlepiej? Czy jest to odpowiedni kierunek?	Głównie rolnictwo (skup, handel artykułami rolnymi, firmy związane z obsługą rolnictwa). Jest to właściwy kierunek, gmina nie zmienia rolniczego charakteru. Rolnicy zabiegają o środki finansowe na rozwój gospodarstw, jest zainteresowanie kupnem ziemi. Gmina szuka także nowych kierunków rozwoju.	Gmina ma charakter rolniczy i ze względu na korzystne warunki naturalne jest to właściwy kierunek jej rozwoju. Dawniej było to zagłębie pszenno-buraczane, ale pozostały jedynie zboża, gdyż cukrownie ograniczyły kontraktację. Wprowadzane są nowe uprawy (głównie plantacje warzyw oraz truskawek), które obecnie przynoszą największe dochody. Gospodarstwa powiększają swoją powierzchnię, nie ma gruntów odlogowanych. Możliwy jest rozwój przetwórstwa rolno-spożywczego.
3	Czy i w jaki sposób bliskość granicy państwowej wpływa na kierunek rozwoju gminy?	Modernizacja dróg dojazdowych do przejścia granicznego umożliwiłaby ożywienie gospodarcze w gminie.	Bliskość granicy nie ma wpływu na kierunek rozwoju gminy.
4	Czy położenie przygraniczne stymuluje czy hamuje rozwój gminy?	Brak odpowiedzi.	Bliskość granicy hamuje rozwój gminy: częste kontrole straży granicznej, utrudnienia w zatrudnianiu pracowników z Ukrainy.
5	Proszę wskazać bariery w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej.	Nie ma żadnych zależności pomiędzy rozwojem gminy a jej położeniem przy granicy UE.	Wprowadzenie kontroli sanitarnych na granicy spowodowało ograniczenie handlu transgranicznego. Ukraińcy przestali przyjeżdżać po większe zakupy, poza tym w sezonie brak pracowników z Ukrainy, bo mają trudności z przyjazdem do Polski. Rolnicy mają też duże utrudnienia w zatrudnianiu pracowników ukraińskich (biurokracja, konieczność wyjazdów na Ukrainę w celu wypełniania dokumentów wizowych).
6	Proszę wskazać szanse w rozwoju gminy wynikające z jej położenia przy granicy Unii Europejskiej.	Nie ma żadnych zależności pomiędzy rozwojem gminy a jej położeniem przy granicy UE.	Brak odpowiedzi.
7	Czy utworzenie na terenie gminy (nowego) przejścia granicznego pomogłoby w jej rozwoju?	Nowe przejście graniczne stymulowałoby rozwój gminy. Są starania o utworzenie składu celnego w związku z planowaną budową przejścia w Dolhobyczowie.	Nie dotyczy gminy.

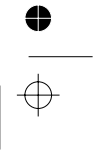
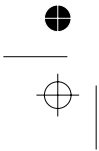
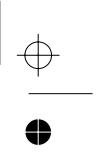
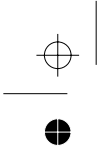

8	Czy gmina podjęła starania w sprawie nowego przejścia granicznego?	Tak, planowane jest utworzenie przejścia w Kryłowie po 2010 r.	Nie dotyczy gminy.
9	Czy gmina współpracuje z władzami lokalnymi po drugiej stronie granicy?	Nie ma współpracy z władzami ukraińskimi. Ukraińcy nie wykazują zainteresowania. Kiedyś była podpisana umowa z jedną z gmin koło Sokala na Ukrainie.	Nie ma współpracy z gminami po drugiej stronie granicy.
10	Jeśli tak, to proszę wymienić formy współpracy.	Drobne inicjatywy: mecze piłkarskie, kulturalne spotkania z władzami lokalnymi.	Brak odpowiedzi.
11	Co mogłoby pomóc w zintensyfikowaniu współpracy transgranicznej?	Zmiany w przepisach prawnych, które są podstawową barierą dla kontaktów.	Brak odpowiedzi.
12	Czy współpraca w ramach Euroregionu Bug przynosi gminie jakieś korzyści? Jakież?	Nic się nie dzieje w ramach Euroregionu.	Nie widać żadnych rezultatów istnienia Euroregionu Bug.
13	Jaki odsetek osób (szacunkowo) ma zatrudnienie związane z przygranicznym położeniem gminy?	Część mieszkańców pracuje w straży granicznej.	Niewielka grupa mieszkańców pracuje jako celnicy lub pogranicznicy.
14	Czy na terenie gminy istnieje diaspora białoruska lub ukraińska?	Niewielka diaspora ukraińska w Szychowicach, 2–3 rodziny, które powróciły po akcji Wisła; ale istnieją kontakty pomiędzy rodzinami po obu stronach granicy.	Nie ma mniejszości.
15	Jak układa się współżycie Polaków i Białorusinów/Ukraińców?	Poprawnie.	Brak odpowiedzi.
16	Czy sytuację demograficzną gminy można uznać za korzystną?	Sytuacja bardzo niekorzystna, spadek liczby młodych mieszkańców, likwidacja szkół, ucieczka młodzieży do dużych miast i za granicę.	Zła sytuacja demograficzna, liczba mieszkańców zmniejsza się przeciętnie o 50 osób rocznie, młodzież wyjeżdżająca do szkół do dużych miast i już nie wraca do gminy. Duża jest migracja za granicę (Niemcy, Włochy, Wielka Brytania).
17	Jaki jest poziom wyposażenia gminy w infrastrukturę techniczną?	Brak kanalizacji (tylko 1 km w gminie), około 20% zwodociągowane, zła jakość dróg.	100% zwodociągowania, 30% kanalizacji, własne wysypisko śmieci i oczyszczalnia ścieków. Największym problemem jest jakość dróg, ale ich ilość jest wystarczająca.

18	Proszę ocenić dostępność do służby zdrowia, edukacji oraz handlu i usług.	W ośrodku centralnym służba zdrowia i handel na dobrym poziomie, handel obwoźny do wszystkich wsi 2 razy w tygodniu.	Usługi medyczne skoncentrowane w gminnym ośrodku zdrowia (2 specjalistów), brak szkoły średniej (konieczność dojazdów do Tomaszowa Lubelskiego lub Zamościa).
19	Czy gmina korzysta ze wsparcia funduszy Unii Europejskiej?	Gmina dopiero zaczyna korzystać z funduszy, obecnie dostała środki na integrację społeczną: kluby, świetlice gminne. Wcześniej powstawały niewielkie projekty.	W gminie nie ma dużych inwestycji, na które mogłaby dać fundusze UE, były próby uzyskania dofinansowania do kanalizacji i dróg, ale gmina go nie otrzymała i wykonała inwestycje z własnych środków, otrzymała natomiast dofinansowanie z Banku Światowego na szkołę podstawową i gimnazjum.
20	Czy nowe inwestycje na terenie gminy związane są z jej położeniem przygranicznym?	Raczej nie. Związane są z dotychczasowymi i przyszłymi kierunkami rozwoju: agrolurystyką (utworzenie szlaków turystycznych, budowa osady historycznej, tworzenie sztucznych zbiorników wodnych), funkcją sypialnianą dla Hrubieszowa i Dolhobyczowa (plan budowy osiedla mieszkaniowego z usługami w Mirczach).	Gmina nie ma planów związanych z położeniem przygranicznym, czy też uruchomieniem przyszłego przejścia granicznego w Dolhobyczowie. Nowe inwestycje związane są z rolnictwem. Rolnicy modernizują gospodarstwa i unowocześniają produkcję. Wskazana byłaby inwestycja w przetwórstwo rolno-spożywcze.

6.

Wybrane przykłady gmin przygranicznych

6.1. Terespol – rola przejścia granicznego i sąsiedztwa Brześcia

W podziale administracyjnym występuje gmina wiejska Terespol i gmina miejska Terespol¹. Gminy położone są w północno-wschodniej części województwa lubelskiego w bezpośrednim sąsiedztwie granicy z Białorusią. Granicę naturalną stanowi rzeka Bug.

Miasto Terespol położone jest nad Bugiem w bezpośrednim sąsiedztwie białoruskiego miasta Brześć. Stanowi centralną jednostkę omawianego obszaru, w której koncentrują się funkcje administracyjne, usługowe i handlowe. W przeszłości rolę ośrodka centralnego oddziałującego na znacznie większy obszar niż współczesny zasięg gminy odgrywało miasto Brześć, ale po II wojnie światowej, w wyniku zmiany przebiegu granic państwowych i włączenia miasta do terytorium ZSRR jego wpływ na rozwój badanego obszaru został na długie lata zminimalizowany. Rola Brześcia zaczęła wzrastać w ciągu ostatnich kilkunastu lat, co wynika z rozwoju handlu przygranicznego i usług oraz rosnącego towarowego ruchu tranzytowego. Duży ośrodek miejski jest ważnym rynkiem zbytu dla polskich towarów.

Wejście Polski do strefy Schengen i wynikające z tego zmiany legislacyjne dotyczące ruchu granicznego ograniczyły możliwości małego handlu przygranicznego wzdłuż całej granicy wschodniej. Skomplikowały się procedury wizowe i wzrosły opłaty za przekraczanie granicy. Potwierdziły to wywiady przeprowadzone z władzami samorządowymi, których przedstawiciele stwierdzili, że po wejściu Polski do strefy Schengen granica przypomina „mur berliński”. Utrudnia to rozwój drobnego handlu, przedsiębiorczości i innych działań związanych z położeniem przygranicznym. Ciągłe brak umowy granicznej pomiędzy Polską

¹ W dalszej części opracowania obydwie jednostki będą omawiane łącznie.

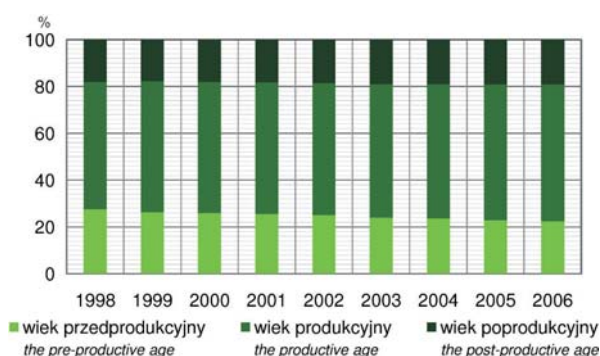

a Białorusią. Na przykład wprowadzanie limitów wjazdów i dopuszczalny wwóz 200 l oleju napędowego powodują, że kierowcy samochodów ciężarowych wiozących towar do Rosji chętniej wybierają drogę przez Litwę niż Białoruś (zob. tab. 12).

W 2006 r. w Terespolu mieszkały 6002 osoby, natomiast na obszarach wiejskich, które charakteryzuje niska w stosunku do przeciętnej krajowej gęstość zaludnienia, mieszkało 7016 osób. Procesy demograficzne wyraźnie wskazują, że miasto odgrywa coraz większą rolę w rozwoju lokalnym. Z drugiej jednak strony, na tle innych miast regionu lubelskiego, Terespol wypada raczej niekorzystnie. Liczba mieszkańców miasta zmniejszyła się w okresie 1998–2006 o 1,3%, podczas gdy na obszarach wiejskich o blisko 5%. Główna przyczyna tego procesu tkwi w strukturze wiekowej mieszkańców. Niepokojący jest stały wzrost udziału osób w wieku poprodukcyjnym, głównie kosztem osób w wieku przedprodukcyjnym (ryc. 44). Świadczy to o demograficznym starzeniu się gminy i miasta Terespol. Efektem tego jest obniżanie się wskaźnika przyrostu naturalnego. Miasto i gminę cechuje również negatywny bilans migracyjny, ale jest to zjawisko typowe dla całego regionu.

Położenie miasta na obszarze zalewowym Bugu ogranicza możliwości jego rozwoju przestrzennego, dlatego część funkcji gospodarczych rozwinęła się w Koroszczynie, Małaszewiczach i Kobyłanach.

Przez gminę przebiegają ważne szlaki komunikacyjne. Są to: międzynarodowa droga E-30 Berlin–Moskwa i linia kolejowa E20 łącząca Berlin z Moskwą. Obie trasy biegną przez teren miasta Terespol do przejść granicznych w Małaszewiczach, gdzie w 1993 r. utworzono Wolny Obszar Celny. Jego zadaniem było ułatwianie międzynarodowej wymiany towarowej i obsługi transportu tranzytowego. Obecnie WOC pełni funkcje handlową, produkcyjną i usługową.

Ryc. 44. Udział ludności wg grup wiekowych w gminie wiejskiej Terespol

Na podstawie danych GUS.

*Shares of the population according to age groups in the rural municipality of Terespol
On the basis of data from GUS.*

Ważną rolę gospodarczą odgrywa droga krajowa nr 68, która stanowi odgałęzienie E 30, prowadzące do Terminalu Samochodowego Koroszczyn i dalej, jako droga zamknięta do samochodowego przejścia w Kukurykach. Pozostałe drogi, w tym „nadbużanka” biegnąca wzdłuż Bugu zapewniają dobrą dostępność komunikacyjną.

Rozwój gospodarczy gminy związany jest przede wszystkim z lokalizacją przejść granicznych z Białorusią. Ich znaczenie wzrosło po wejściu Polski do Unii Europejskiej, ponieważ stały się węzłami komunikacyjnymi na linii UE–Europa Wschodnia. Częściowo na terenie miasta zlokalizowane jest przejście kolejowe i przejście dla samochodów osobowych. W ruchu towarowym pierwszoplanową rolę odgrywa natomiast przejście w Kukurykach. Według *Strategii Rozwoju Gminy Terespol do Roku 2020* (2008), w założeniach budowy przejścia zakładano odprawianie około 150 TIR-ów na dobę, ale już w połowie lat 1990. liczba ta wzrosła do 1000. Dlatego zaszła potrzeba budowy nowoczesnego terminalu w Koroszczynie, który umożliwił kilkakrotny wzrost przepustowości przejścia. Do terminalu planuje się doprowadzić autostradę A2.

Terminal w Koroszczynie podzielony jest na obszar przejścia granicznego i teren komercyjny pod inwestycje handlowe, usługowe, hotelarskie, restauratorskie itp. Powstała tu już między innymi największa w kraju stacja paliw.

Przejścia graniczne i związany z tym ruch osobowy i towarowy stwarzają dogodne warunki do rozwoju gospodarczego, głównie w zakresie usług. Gmina należy do najatrakcyjniejszych jednostek województwa pod względem podaży pracy, oferując 2292 miejsca pracy poza rolnictwem i przedsiębiorstwami zatrudniającymi poniżej 9 osób. Daje to w sumie 558 miejsc pracy na 1000 mieszkańców gminy. Zatrudnienie dają stosunkowo duże podmioty z sektora publicznego.

Analiza poziomu przedsiębiorczości wskazuje na niskie nasycenie gminy podmiotami gospodarczymi, jedno z najniższych w województwie lubelskim. W 2006 r. zarejestrowanych było w systemie Regon około 37 podmiotów gospodarczych na 1000 mieszkańców, natomiast w całym regionie wskaźnik ten przekracza wartość 69. Warto jednak dodać, że dynamika wzrostu liczby podmiotów gospodarczych w gminie była w ostatnich latach wysoka.

Dzięki cechom fizjograficznym i przyrodniczym oraz wartościom historyczno-kulturowym gmina Terespol jest atrakcyjna pod względem turystycznym. Do podstawowych walorów należą: przełom Bugu i obszary chronionej przyrody, twierdza Brześć i tradycyjna zabudowa wiejska z zabytkowymi zagrodami i obiektami kultu religijnego (obrzędki rzymskokatolickiego i prawosławnego). Różnorodność walorów turystycznych i rekreacyjnych umożliwia rozwój turystyki pieszej, konnej i rowerowej, kajakarstwa, myślistwa i wędkarstwa. Niestety turystyka ma obecnie niewielkie znaczenie w gminie.

Fot. 15. Tradycyjny budynek mieszkalny przy drodze Terespol–Sławatycze (fot. J. Bański)
Traditional house at the road Terespol-Sławatycze (photo J. Bański)

Gmina Terespol wypada korzystnie na tle innych jednostek województwa lubelskiego położonych wzdłuż granicy państwowej. Jej siła tkwi w potencjale wewnętrznym, na który składają się przede wszystkim uwarunkowania komunikacyjne i położenie w sąsiedztwie Brześcia – dużego rynku zbytu. Cechy te generować mogą już widoczny rozwój drobnej przedsiębiorczości. Sprzyjać mu będzie ponadto dobrze rozwinięta infrastruktura techniczna i społeczna.

Ważną rolę w awansie ekonomicznym gminy odgrywa aktywność władz samorządowych i działania związane z jej promocją. Dodatkowym bodźcem rozwoju jest skromna jeszcze współpraca z partnerami ze Wschodu. Ułożenie właściwych stosunków ekonomicznych i politycznych pomiędzy Polską i Białorusią powinny, zdaniem samorządowców, przynieść bardzo pozytywne skutki. Poważnym zagrożeniem dla rozwoju współpracy ekonomicznej i kulturalnej jest „uszczelnianie” granicy.

Zdaniem władz lokalnych, na „przygraniczności” budowana jest idea rozwoju gminy. Dla inwestorów przygotowano dobrze wyposażone w infrastrukturę strefy aktywności gospodarczej związane z wymianą towarową. Jeżeli granica będzie bardziej przenikalna, to oddziaływanie miasta Brześć będzie dużo większe i umożliwi rozwój drobnej przedsiębiorczości po obu stronach granicy.

Na podkreślenie zasługują dobre stosunki międzyludzkie pomiędzy Polakami i Białorusinami. Przeprowadzona ankieta i wywiady wskazują, że Polacy są pozytywnie nastawieni do mieszkańców za Bugiem i podobnie oceniają nastawienie Białorusinów do Polaków. W rozmowach padały stwierdzenia, że właśnie

polityczne na szczeblu państwowym nie mają przełożenia na szczebel lokalny. Powszechna też jest świadomość, że ułożenie dobrych stosunków „na górze” z Białorusią byłoby bardzo korzystne dla rozwoju Terespoła i sąsiadującego z nim Brześćcia.

6.2. Dorohusk – od punktu granicznego do nowoczesnego przejścia międzynarodowego

Gmina Dorohusk położona jest w południowo-wschodniej części powiatu chełmskiego przy granicy Polski z Ukrainą. Położenie gminy w strefie przygranicznej jest jej atutem stwarzającym duże możliwości rozwoju. Ważnym wydarzeniem w najnowszej historii gminy było otwarcie przejścia granicznego, które jest stymulatorem rozwoju i czynnikiem aktywizującym handel i różne dziedziny usług komercyjnych. Przemiany polityczno-gospodarcze po 1989 r. umożliwiły swobodny przepływ ludności przez wschodnią granicę Polski, dzięki czemu nawiązano współpracę transgraniczną.

Przez obszar gminy przebiega równoleżnikowo międzynarodowy szlak komunikacyjny. Magistralę drogową stanowi droga ekspresowa nr 12, łącząca zachodnią granicę państwa z granicą wschodnią w Dorohusku.

Do przejścia w Dorohusku prowadzi też szlak kolejowy relacji: Gdańsk–Warszawa–Chełm–Dorohusk. Jest to linia o znaczeniu międzynarodowym, z odcinkiem toru szerokiego od Zawodówki (miejscowość w gminie Chełm) do granicy państwa w Dorohusku. Trasa ta stanowi najkrótsze połączenie Warszawy z Kijowem. Magistrala transportowa (drogowa i kolejowa) łącząca Europę Zachodnią z Ukrainą, Zakaukaziem i Bliskim Wschodem włączona jest do systemu korytarzy Transeuropejskiej Sieci Transportowej (korytarz dodatkowy TINA).

Historia drogowego przejścia granicznego w Dorohusku sięga połowy lat 1980. Funkcjonowało ono jako punkt uproszczonego przekraczania granicy przez obywateli zamieszkałych w przygranicznych miejscowościach Polski i byłego ZSRR. W 1990 r. na mocy porozumień dwustronnych punkt zyskał rangę międzypaństwowego przejścia granicznego dla ruchu osobowego i towarowego dla obywateli RP i byłego ZSRR. W 1992 r. przejście uzyskało status przejścia międzynarodowego, a od kwietnia 1993 r. uruchomiono przejście w systemie całodobowym dla wszystkich kategorii podróży (Pastuszek 1997).

Przejście było sukcesywnie modernizowane i rozbudowywane, w ostatnim etapie przy wydatnej pomocy finansowej Unii Europejskiej. Rozbudowano płytę północną i południową, infrastrukturę przejścia wzbogacono o 22 nowoczesne pawilony kontroli paszportowo-celnej, budynek kontroli celnej pasażerów autobusów, wspólny budynek dla granicznej służby sanitarnej, weterynaryjnej, ochrony roślin oraz kontroli jakości handlowej artykułów rolno-spożywczych.

czych, nowy budynek dla Placówki Straży Granicznej i dwa pawilony dla firm spedycyjnych i banków. Uzupełniono również wyposażenie służb granicznych (m.in. wagi samochodowe, skanery do prześwietlania ciężarówek i bagaży).

Obecnie drogowe przejście graniczne w Dorohusku zajmuje ponad 13 ha powierzchni. Wjazd do Polski odbywa się jednokierunkowo na płycie północnej (12 pasów ruchu), z wykorzystaniem tzw. nowego mostu, wyjazd z Polski – jednokierunkowo na płycie południowej (10 pasów ruchu), z wykorzystaniem starego mostu. Przejście pracuje w ruchu całodobowym, a projektowana, docelowa zdolność przepustowa przejścia to około 6000 pojazdów na dobę (łącznie w obu kierunkach). Osiągnięcie takiej płynności ruchu granicznego będzie możliwe po całkowitym zakończeniu rozbudowy ukraińskiej części przejścia (w Jagodzinie) oraz przy pełnej obsadzie stanowisk kontrolerskich (*Informacja...*, 2005).

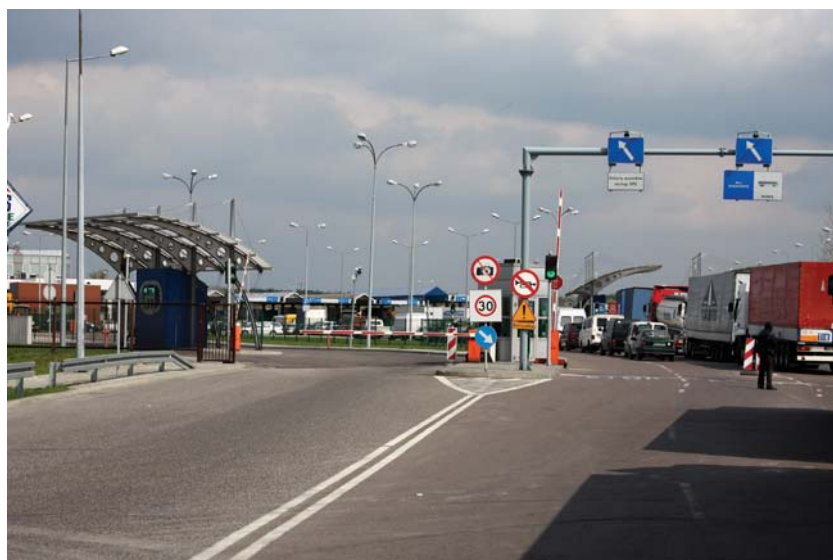
Kolejowe przejście graniczne Dorohusk–Jagodzin jest przejściem międzynarodowym dla ruchu osobowego i towarowego. Linia kolejowa przekraczająca wschodnią granicę państwa Dorohusk–Jagodzin działa od 1877 r. Wymiana towarowa i osobowa po stronie polskiej dokonywana jest przez stację Dorohusk, położoną 2 km od granicznego Bugu, na którym znajduje się most kolejowy z jednym torem normalnym i jednym szerokim. Stacja ma 4 tory szerokie i 7 normalnych oraz rampę i plac przeładunkowy. Ponadto integralnie związane są z nią punkty przeładunkowe Daniel i Damazy, obsługiwane wspólnie ze stacją Wólka Okopska (Pastuszek 1997).

Międzynarodowe przejścia graniczne drogowe i kolejowe są główną inicjatywą usługową o znaczeniu ponadlokalnym w gminie. Funkcjonowanie obu przejść znacząco wpływa na aktywność gospodarczą gminy Dorohusk. Od roku 1988 do 2007 liczba podmiotów gospodarczych wzrosła 7-krotnie. Otwarcie przejścia stało się motorem dla rozwoju nowych funkcji, wpłynęło na rozbudowę lokalnego rynku pracy o zawody niezbędne w jego obsłudze. Efektem funkcjonowania przejścia jest rozwój sieci usług, m.in.: gastronomicznych, hotelarskich, parkingowych, związanych z dozorem mienia, warsztatów samochodowych itp.

Dużą szansą dla rozwoju przedsiębiorczości na obszarze gminy jest wsparcie terenów przygranicznych przez UE. W celu spełnienia standardów unijnych zakłada się rozwój obu przejść w Dorohusku, ich dalszą modernizację i rozbudowę. Inwestycje te współfinansowane są ze środków UE. Ponadto w ostatnim okresie na terenie gminy rozbudowano i zmodernizowano drogę S12 na odcinku Chełm–Dorohusk oraz wykonano obwodnicę miejscowości Okopy. Inwestycje te zostały sfinansowane z budżetu centralnego. Poprawa systemu komunikacyjnego i dostępności gminy jest niewątpliwie czynnikiem warunkującym napływ potencjalnych inwestorów.

W początkowym okresie, bezpośrednio po uruchomieniu przejścia, rozwijała się tzw. „turystyka handlowa”. Trudniły się nią małe firmy, zespoły rodzinne

Fot. 16. Przejście graniczne w Dorohusku (fot. J. Bański)
Border crossing in Dorohusk (photo J. Bański)

oraz pojedyncze osoby zajmujące się kupnem i sprzedażą towarów lub walut, pośrednictwem i skupem (Powęska 1995). Żywiłowy i niekontrolowany rozwój handlu spowodował powstanie „szarej strefy”. Kierownik placówki celnej w Dorohusku stwierdził, że możliwość zakupu taniego i nielegalnego alkoholu i papierosów spowodowała przede wszystkim zmniejszenie wpływów do budżetu związanych z akcyzą oraz pojawienie się zjawisk patologicznych, takich jak: nadużywanie alkoholu, niechęć do normalnej pracy czy powstanie obszarów kryminogennych związanych z prowadzeniem i organizowaniem nielegalnego handlu (Komornicki i Powęska 2001). Dochody z turystyki handlowej w dużym stopniu wymykały się spod kontroli celnej i fiskalnej. Późniejsze uszczelnienie granicy zahamowało nielegalny napływ towarów zza wschodniej granicy.

Pomimo rozwoju handlu i usług w związku z lokalizacją przejścia granicznego, nadal podstawową funkcją ekonomiczną gminy jest rolnictwo. Gospodarstwa rolne tego obszaru wymagają restrukturyzacji i modernizacji oraz poprawy struktury obszarowej. Średnie gospodarstwo rolne w gminie ma powierzchnię około 5 ha i składa się przy tym z kilku odrębnych działek. Szacuje się, że ponad 30% osób zatrudnionych w rolnictwie w gminie Dorohusk to nadwyżka siły roboczej, która mogłaby znaleźć zatrudnienie w innych działach gospodarki. Rozwój przygranicznych usług i handlu może łagodzić ten problem.

6.3. Dołhobyczów – gmina wybitnie peryferyjna

Dołhobyczów jest peryferyjną gminą na pograniczu polsko-ukraińskim z silnymi procesami depopulacyjnymi. Dobre warunki agroekologiczne sprzyjały rozwojowi gospodarki rolnej, dlatego współcześnie gmina ma wybitnie monofunkcyjny charakter.

Z przeprowadzonych ankiet i wywiadów wynika, że gmina wyróżnia się wyraźnie na tle innych badanych jednostek skrajnie negatywnymi ocenami jej aktualnego poziomu rozwoju. Zdecydowanie najgorzej zostało ocenione wyposażenie w infrastrukturę techniczną: żadna z ankietowanych 103 osób nie oceniła jej bardzo dobrze, zaledwie 11 osób wystawiło ocenę dobrą, natomiast aż 46 złą lub bardzo złą. Przedstawiciele władz gminnych stwierdzili, że zaledwie jedno osiedle na terenie gminy jest wyposażone w wodociąg, natomiast brakuje kanalizacji, gazu sieciowego, a stan techniczny dróg jest bardzo zły. Ocena zmian poziomu życia na przestrzeni ostatnich lat także wypada w Dołhobyczowie najgorzej wśród wszystkich analizowanych gmin – aż 42,7% ankietowanych udzieliło odpowiedzi negatywnej, wobec zaledwie 16,5% ocen pozytywnych.

W położonych na tym samym obszarze badań gminach Telatyn i Mircze oceny obecnego stanu zagospodarowania oraz perspektyw rozwojowych są znacząco wyższe. Na przykład, w gminie Telatyn ponad 31% ankietowanych wymieniło aktywność mieszkańców jako istotny czynnik rozwoju gminy w przyszłości, tymczasem w Dołhobyczowie zaledwie 5% ankietowanych upatruje szans rozwojowych we własnych działaniach.

Władze gminy zachęcają przyszłych inwestorów do wykorzystania potencjału Dołhobyczowa, który ich zdaniem wynika z nadgranicznego położenia: „...*Peryferyjne położenie wzdłuż granicy z Ukrainą, jest szansą dla naszej gospodarki*” (<http://www.dolhobyczow.pl>, czyt. 14.06.2009). Szanse aktywizacji gospodarczej upatruje się w uruchomieniu nowego międzynarodowego przejścia granicznego w Dołhobyczowie, rozwoju infrastruktury turystycznej oraz przemysłu rolno-spożywczego na bazie lokalnych produktów rolniczych. Wśród atutów gminy wymienia się też urodzajne gleby, możliwość produkcji zdrowej żywności, bogatą historię i dziewiczą przyrodę.

Strategia Rozwoju Gminy Dołhobyczów na lata 2007–2020 (2007) również zakłada, że przyszły, zrównoważony rozwój gminy można osiągnąć wykorzystując atuty przygranicznego położenia, stymulując wzrost gospodarczy, podnosząc poziom życia mieszkańców i wykorzystując zewnętrzne źródła finansowania inwestycji rozwojowych. Autorzy *Strategii* zwracają uwagę na brak bazy noclegowo-turystycznej i gastronomicznej na terenie gminy, pomimo jej wysokich walorów przyrodniczo-kulturowych. Rozwój turystyki postrzegają jednak jako źródło dodatkowego, a nie podstawowego dochodu dla gminy i jej mieszkańców. Podobnie *Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Dołhobyczów* (2004) zakłada, że

Fot. 17. Krajobraz rolniczy w gminie Dolhobyczów (fot. J. Bański)
Agricultural landscape in Dolhobyczów municipality (photo J. Bański)

podstawową funkcją gminy powinna być produkcja żywności, a turystyka i wypoczynek – uzupełniająca.

Realistycznie rzecz ujmując, rozwój turystyki masowej w gminie Dolhobyczów nie nastąpi ani w najbliższych latach, ani w dłuższym horyzoncie czasowym. Co prawda gmina ma do zaoferowania turystom wiele obiektów architektury sakralnej i atrakcji przyrodniczych (kolonie susła perełkowanego w Chochłowie chronione w systemie obszarów Natura 2000, liczne żeremia bobrów, naturalny krajobraz), ale nie posiada odpowiedniej bazy turystycznej, jest oddalona od dużych ośrodków miejskich i ma wyraźnie ograniczoną dostępność komunikacyjną.

Tymczasem mieszkańcy Dolhobyczowa upatrują szanse rozwojowe dla gminy przede wszystkim w wysokiej jakości środowiska przyrodniczego (74,8% wskazań) oraz w walorach turystycznych (51,5% wskazań, wobec średnio zaledwie 24,3% na obszarze U2). Proponują także, aby właśnie w kierunku turystyki i wypoczynku planować dalszy rozwój gminy (63,1% wskazań, najważniejszy kierunek rozwoju). Zupełnie inaczej przedstawia się rozkład odpowiedzi na to pytanie w gminach sąsiadujących. Średnio tylko 28,3% ankietowanych wskazało tam na turystykę jako perspektywiczny kierunek rozwoju gmin, co było czwartym pod względem ważności kierunkiem rozwoju.

Poza czystym środowiskiem oraz walorami turystycznymi, mieszkańcy gminy upatrują szans jej rozwoju w produkcji zdrowej żywności (48,5% wskazań), położeniu przygranicznym (46,6%) i sąsiedztwie przejścia granicznego (32%).

O ile pierwsze z tych wskazań wydaje się być logicznym następstwem wyjątkowo korzystnych dla rolnictwa warunków środowiska naturalnego, to pozostałe dwa jednak są w sprzeczności z rozkładem odpowiedzi na pytanie dotyczące obecnego wpływu przygranicznego położenia gminy na jej sytuację ekonomiczną. Zdecydowana większość ankietowanych (67,7%) uważa, że przygraniczne położenie nie wpływa na sytuację gospodarczą gminy, a tylko 23,2% ma pozytywne zdanie na ten temat.

Mieszkańcy gminy bardzo nisko oceniają wpływ własnej aktywności oraz aktywności władz lokalnych na możliwości rozwoju gminy. Przyczyny tak biernej postawy można upatrywać w mentalnej peryferyzacji (wykluczeniu) ludności. Jednak wyniki ankiety w innych peryferyjnych gminach były dużo bardziej optymistyczne. W Dołhobyczowie szans rozwoju gminy w aktywności mieszkańców upatrywało 4,9% ankietowanych, a w aktywności samorządu 7,8%. W trzech bezpośrednio sąsiadujących z Dołhobyczowem gminach taką samą odpowiedź dało średnio 19,3% i 19,7% pytanych.

Wśród barier rozwoju gminy mieszkańcy wskazują przede wszystkim na brak inwestorów. Także przedstawiciele władz lokalnych podkreślają, że zastój gospodarczy jest rezultatem braku podmiotów z sektora produkcyjnego. Ich pojawienie się byłoby pozytywnym impulsem do rozwoju ekonomicznego i społecznego gminy. Jako bariery rozwoju ankietowani wymieniają bardzo niski poziom wyposażenia w infrastrukturę techniczną, niekompetencję władz lokalnych i peryferyjne położenie.

Przedstawione powyżej opinie mieszkańców gminy Dołhobyczów pozwalają nakreślić obraz silnie speryferyzowanego obszaru, o niskim poziomie rozwoju społeczno-ekonomicznego oraz braku perspektyw jego poprawy. Wydaje się, że wśród mieszkańców dominuje bierna postawa oczekiwania na zmiany, które miałyby nastąpić bez ich udziału.

Podsumowanie – perspektywy rozwoju wschodniej Lubelszczyzny

Okres ostatnich kilkunastu lat jest pełen nowych zjawisk społecznych i gospodarczych wynikających ze zmiany systemu politycznego i ekonomicznego oraz wejścia Polski do struktur Europy Zachodniej. Zmiany przestrzenne nabrały dużego tempa szczególnie po 2004 r., wykazując jednocześnie wyraźne zróżnicowanie regionalne. Ciekawym obszarem z punktu widzenia współczesnych procesów społeczno-ekonomicznych jest Lubelszczyzna, która należy do najbiedniejszych regionów Unii Europejskiej, a przy tym stanowi jej wschodnie rubieże. Ponadto na terenie województwa lubelskiego, Polska graniczy z Ukrainą i Białorusią, które wybrały różne modele rozwoju politycznego i gospodarczego. Ukraina przyjęła model bardziej proeuropejski i można było spodziewać się, że będzie to miało dobry wpływ na kondycję ekonomiczną strefy przygranicznej. Tymczasem przeprowadzone badania terenowe oraz ankiety i wywiady z mieszkańcami i władzami samorządowymi gmin przygranicznych wykazały jednoznacznie, że lepiej rozwija się obszar w sąsiedztwie granicy z Białorusią. Powodów tego jest prawdopodobnie wiele, ale do podstawowych należą: bardziej peryferyjne położenie pogranicza polsko-ukraińskiego (o utrudnionej dostępności komunikacyjnej) i uwarunkowania mentalne lokalnej społeczności mające korzenie w przeszłości historycznej.

Wschodnia części województwa lubelskiego jest w największym stopniu poddana różnorodnym procesom wynikającym z przygranicznego położenia regionu. Obszar przygraniczny jest z natury rzeczy obszarem o dużej odrębności i specyfice. Pogłębia ją dodatkowo fakt istnienia granicy pomiędzy różnymi systemami gospodarczymi i politycznymi.

Diagnoza przestrzenna i studia terenowe na obszarach przygranicznych pozwalają wysunąć wniosek, że dużo łatwiej wskazać ich słabe niż mocne strony. Kumuluje się tam szereg negatywnych cech, mało jest natomiast takich, które stanowić mogą potencjał do awansu gospodarczego (tab. 17).

Tabela 17. Diagnoza stanu zagospodarowania obszarów przygranicznych województwa lubelskiego

Mocne strony	Słabe strony
<ul style="list-style-type: none"> □ duży przyrodniczy potencjał produkcyjny rolnictwa, szczególnie w południowej części obszaru przygranicznego, □ możliwość dywersyfikacji produkcji rolniczej i bogactwo produktów żywnościowych (zwierzęcych i roślinnych), □ uregulowany system własności ziemi, □ większe możliwości uzyskania środków pomocowych i inwestycyjnych, □ czyste środowisko przyrodnicze, □ występowanie obszarów atrakcyjnych dla turystyki i rekreacji, □ możliwości rozwoju agroturystyki i rolnictwa ekologicznego, □ sąsiedztwo dwóch państw jako potencjalnych odbiorców usług i produktów, □ duże zasoby taniej siły roboczej, przede wszystkim z zagranicy, □ położenie w strefie różnych kultur i religii. 	<ul style="list-style-type: none"> □ niekorzystna struktura demograficzna, □ stosunkowo niski poziom wykształcenia mieszkańców wsi, □ niska aktywność społeczna, □ monofunkcyjność – dominacja rolnictwa, □ tradycyjny charakter rolnictwa, niska konkurencyjność, towarowość i stopień zainwestowania rolnictwa i niewykorzystany potencjał przyrodniczy, □ rozdrobniona struktura agrarna gospodarstw, □ nadmierne wylesienie, □ brak inwestycji, w tym szczególnie inwestycji o charakterze produkcyjnym, □ niski stopień uprzemysłowienia, □ niezadowalający poziom wyposażenia w infrastrukturę techniczną, □ ograniczona dostępność komunikacyjna i brak dywersyfikacji środków transportu (ograniczona rola kolei), □ mała liczba przejść granicznych, □ brak przedsiębiorstw innowacyjnych, □ niski poziom współpracy transgranicznej, □ brak kapitału własnego jednostek samorządowych, □ niska aktywność ekonomiczna samorządu lokalnego i mieszkańców.

Analiza materiałów statystycznych oraz ankiet wykonanych wśród mieszkańców i wywiadów z przedstawicielami lokalnych władz samorządowych wskazują na systematyczny rozwój wschodniej części województwa lubelskiego. Pod względem wyposażenia w infrastrukturę techniczną zapóźnienia w stosunku do innych regionów nadrabiane są szybko. Natomiast, jeśli chodzi o nowe inwestycje produkcyjne lub przedsiębiorczość, to tempo zmian jest mniejsze i niezadowalające.

Rozwój społeczno-ekonomiczny dotyczy przede wszystkim miast i ich najbliższego sąsiedztwa oraz otoczenia głównych szlaków komunikacyjnych. Słabsze tempo zmian na obszarach wiejskich wynika z ich niskiego potencjału ekonomicznego i społecznego. W przypadku gmin przygranicznych najkorzystniejsze zmiany zidentyfikowano w bezpośrednim sąsiedztwie przejść granicznych i ośrodkach centralnych jednostek, pełniących oprócz funkcji administracyjnych również funkcje usługowe i handlowe.

Tabela 18. Współczesne procesy społeczne i ekonomiczne na obszarach przygranicznych województwa lubelskiego

Pozytywne	Negatywne
<ul style="list-style-type: none"> □ poprawa wyposażenia w infrastrukturę techniczną, □ stopniowe powiększanie przeciętnej wielkości gospodarstw, □ rozwój nowych funkcji ekonomicznych na obszarach podmiejskich i w sąsiedztwie przejść granicznych, □ modernizacja głównych szlaków komunikacyjnych, □ wzrost świadomości społecznej na temat samorządności. 	<ul style="list-style-type: none"> □ pogarszanie się struktury demograficznej na skutek ubytku naturalnego i odpływu migracyjnego, □ zastój inwestycyjny w gminach rolniczych i niski stopień aplikacji w programach inwestycyjnych, □ peryferyzacja ekonomiczna i społeczna południowej części obszaru.

Poniżej zestawiono najważniejsze wnioski dotyczące perspektyw rozwoju obszaru przygranicznego w województwie lubelskim wynikające z dotychczasowych badań.

1. Przyszły rozwój obszarów przygranicznych województwa lubelskiego powinien wykorzystywać dwa główne czynniki rozwoju – położenie przygraniczne i walory środowiska naturalnego.
2. Położenie przygraniczne będzie odgrywało bezpośrednią rolę w sąsiedztwie przejść granicznych oraz głównych szlaków komunikacyjnych prowadzących w głąb kraju, które będą strefami wzmożonej aktywności gospodarczej.
3. W strefach wzmożonej aktywności gospodarczej można oczekiwać głównie rozwoju usług i handlu, którym należy przygotować odpowiednią przestrzeń. Z czasem ich strukturę funkcjonalną powinny wzmacniać inwestycje o charakterze produkcyjnym (oparte przede wszystkim na regionalnych surowcach żywnościowych).
4. Rozwojowi stref wzmożonej aktywności gospodarczej powinno towarzyszyć tworzenie nowych przejść i punktów granicznych mających cel aktywizujący (np. we Włodawie i Dołhobyczowie).
5. Konieczna jest poprawa dostępności komunikacyjnej najbardziej peryferyjnych obszarów przygranicznych. Można tego dokonać głównie poprzez modernizację istniejących dróg.
6. Walory środowiska naturalnego stwarzają przede wszystkim możliwości rozwoju konkurencyjnego i towarowego rolnictwa o zróżnicowanym charakterze produkcji.
7. Na południu obszaru przygranicznego będzie się koncentrować produkcja roślinna wykorzystująca bardzo dobre warunki glebowe. Wskazane jest utrzymanie dotychczasowych tradycji produkcyjnych Lubelszczyzny

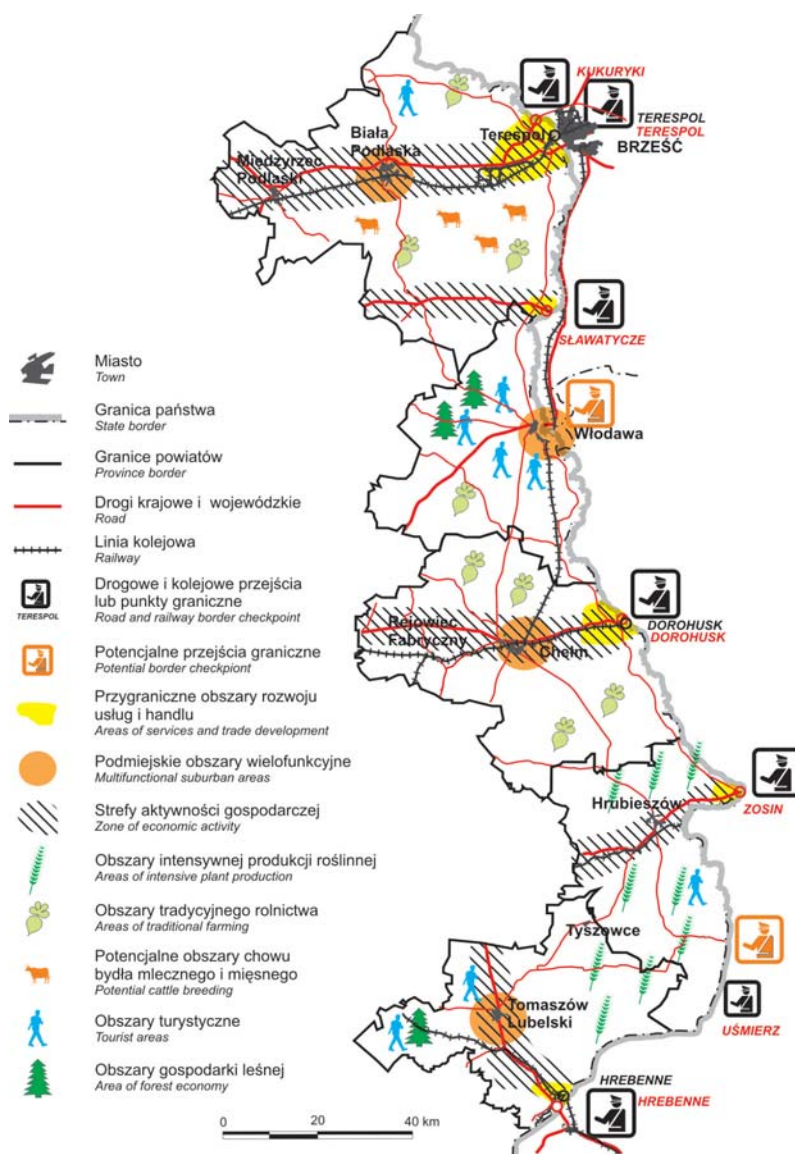

(chmiel, tytoń, maliny, warzywa) z wyraźną intensyfikacją i modernizacją produkcji. W części środkowej zachowa się tradycyjny charakter rolnictwa z mieszaną produkcją. Rozwijać się będzie agroturystyka i produkcja roślin energetycznych. Na północy obszaru badań, gdzie występują większe powierzchnie użytków zielonych, powinien rozwijać się przede wszystkim chów bydła mlecznego i mięsnego.

8. Turystyka może mieć wyłącznie charakter uzupełniający i wraz z rekreacją będzie się koncentrowała na niewielkich obszarach. Wśród nich znajdują się okolice Suśca i Tomaszowa Lubelskiego, rejon Włodawy, Janów Podlaski i strefa doliny Bugu.
9. Należy lepiej wykorzystać atuty regionu wynikające z jego położenia w strefie wpływów różnych kultur i religii, na styku trzech narodów.
10. Znaczący wpływ na rozwój obszarów przygranicznych Lubelszczyzny powinna mieć współpraca transgraniczna w wymiarze ekonomicznym, społecznym i kulturowym. Należy zaktywizować współpracę w ramach Euroregionu Bug, która wg przedstawicieli samorządów ma obecnie wyłącznie charakter „teoretyczny”. Kooperacja transgraniczna powinna spełnić cele praktyczne, aktywizując lokalną przedsiębiorczość po obu stronach granicy.

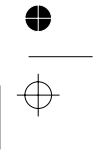
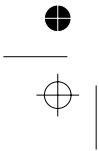
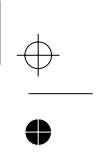
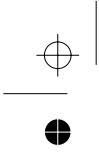
Okres najbliższych kilku lat będzie kluczowym w wyborze kierunku przestrzennego zagospodarowania terenów przygranicznych wschodniej Lubelszczyzny. Właściwy wybór może uchronić ten obszar przed dalszą marginalizacją społeczną i ekonomiczną.

Ryc. 45. Obecne i potencjalne kierunki rozwoju obszarów przygranicznych województwa lubelskiego
Opracowanie własne.
Present and potential directions of the development of the border-adjacent area of Lublin province
Own study.

Literatura

- Babiński G., 1997, *Pogranicze polsko-ukraińskie: etniczność, zróżnicowanie religijne, tożsamość*, Nomos, Kraków.
- Bałtowski M. (red.), 1994, *Problemy współpracy przygranicznej Polski, Białorusi i Ukrainy*, Euroregion Bug, 1, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Bański J., 1999, *Obszary problemowe w rolnictwie Polski*, Prace Geograficzne, 172, IGiPZ PAN, Wrocław.
- Bański J., 2000a, *Identyfikacja rolniczych obszarów problemowych w polsko-ukraińskiej strefie przygranicznej*, [w:] *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na pograniczu polsko-ukraińskim*, XVI Seminarium Geograficzno-Rolnicze, UMCS, Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG, Lublin, s. 17–25.
- Bański J., 2000b, *Poziom rozwoju rolnictwa w powiatach przy granicy polsko-ukraińskiej*, [w:] *Agroturystyka – szansą aktywizacji przygranicznego powiatu lubaczowskiego w aspekcie przystąpienia do Unii Europejskiej*, materiały Międzynarodowej Konferencji Naukowej w Horyńcu Zdrój, PWSZ w Jarosławiu, Starostwo Powiatowe w Lubaczowie, Stowarzyszenie Rozwoju Ziemi Lubaczowskiej, Jarosław, s. 97–105.
- Bański J., 2008, *Wiejskie obszary sukcesu gospodarczego*, Studia Obszarów Wiejskich, 14, IGiPZ PAN, PTG, Warszawa.
- Bański J., Wesołowska M., 2006, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego na obszarach wiejskich województwa lubelskiego*, Przegląd Geograficzny, 78, 2, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 261–283.
- Barbag J., 1987, *Geografia polityczna ogólna*, PWN, Warszawa.
- Batten B., 1999, *Frontiers and boundaries of pre-modern Japan*, Journal of Historical Geography, 25, 2, 166–182.
- Boczwarow M. Suliborski A., 2002, *Kompendium wiedzy o geografii politycznej i geopolityce*, Wyd. Nauk. PWN, Warszawa-Łódź.
- Brest District Executive Committee 2008, <http://brest-en.brest-region.by>
- Ciolek S., 2004, *Pogranicze polsko-niemieckie. Problemy współpracy transgranicznej*, Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego.
- Dams-Lepiarz M. 2003, *Małe miasta w sieci osadniczej województwa lubelskiego w okresie transformacji ustrojowej w Polsce*, Annales UMCS, Sec. B, 58, 7, s. 157–172.

- Dębowczyk J., 2007, *Monografia geograficzno-ekonomiczna powiatu włodawskiego*, UMCS, Lublin, maszynopis.
- Dębski J., 1997, *Studium kierunkowe zagospodarowania przestrzennego Euroregionu Bug*, Euroregion Bug, 10, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Dnistrijans'ka N. I., Dnistrijans'kyj M. C., 2001, *Geografija poselen' L'vivskoj oblasti*, VNTL, L'viv.
- Dyczewski L., 1997, *Spoleczno-kulturowe czynniki rozwoju regionu Środkowo-Wschodniej Polski i Euroregionu Bug*, Euroregion Bug, 14, Norbertinum, Lublin.
- Eberhardt P., 1989, *Regiony wyludniające się w Polsce*, Prace Geograficzne, IGiPZ PAN, 148, Warszawa.
- Eberhardt P., 2004, *Koncepcja granicy między cywilizacją zachodniego chrześcijaństwa a bizantyjską na kontynencie europejskim*, Przegląd Geograficzny, 76, 2, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 169–188.
- Eberhardt P., Gorzym-Wilkowski W., Miszczuk A., 1997, *Przemiany demograficzno-osadnicze na pograniczu polsko-białorusko-ukraińskim*, [w:] M. Bałtowski (red.), *Euroregion Bug*, 8, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Euromixbug 2008*, www.euromixbug.org.
- Europejski Dom Spotkań – Fundacja Nowy Staw, 2008, www.eds-fundacja.pl.
- Falkowski K., 2006, *Czynniki i ograniczenia konkurencyjnego rozwoju regionów przygranicznych. Ujęcie teoretyczne*, [w:] E. Reichmann (red.), *Wschodnie pogranicze rozszerzonej Unii Europejskiej. Czynniki konkurencyjności*, SGH, Warszawa, s. 15–33.
- Flaga M., 2006, *Procesy demograficzne oraz ich uwarunkowania w zachodnich obwodach Ukrainy w okresie przemian ustrojowych*, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Flaga M., 2002, *Zmiany zaludnienia na obszarach wiejskich województwa lubelskiego po roku 1989*, Annales UMCS, sec. B, 57, 12, Lublin.
- Friedberg J., 2006, *Dostępność terytorialna Polski wschodniej*, Ekspertyza przygotowana na potrzeby Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski wschodniej do roku 2020. http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/Dokumenty%20i%20ekspertyzy/Strony/dokumenty.aspx.
- Gańczyńska B., 2002, *Problematyka wsi i rolnictwa w strefie podmiejskiej Warszawy w badaniach geograficznych*, [w:] G. Węclawowicz (red.), *Warszawa jako przedmiot badań w geografii społeczno-ekonomicznej*, Prace Geograficzne, 184, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 139–159.
- Geografija Ukrainy. *Atlas dla 8–9 klasy*, 2002, DNVP, „Kartografija”, Kyjiv.
- Glinka T., Kamiński M., Piasecki M., Przygoda K., Walenciak A., 1997, *Przewodnik: Podlasie*, Sport i Turystyka Muza SA, Warszawa.
- Glinka T., Walenciak A., Walenciak P., 2000, *Przewodnik: Małopolska północno-wschodnia*, Sport i Turystyka, Muza SA, Warszawa.
- Goroda i rajony Brestskoj Oblasti. Statističeskij sbornik*, 2008, Ministerstwo Statistiki i Analiza Respubliki Biełarus', Brestskoje Oblastnoje Upravlenije Statistiki, Brest.

- Górz B. (red.), 2002, *Szanse rozwoju rolnictwa i obszarów wiejskich na pograniczu polsko-ukraińskim*, XVI Seminarium Geograficzno-Rolnicze, UMCS, Komisja Geografii Rolnictwa i Gospodarki Żywnościowej PTG, Lublin.
- Hoover E.M., 1948, *The Location of Economic Activity*, McGraw-Hill, New York-Toronto-London.
- Huntington S.P., 1997, *Zderzenie cywilizacji i nowy kształt ładu światowego*, Warszawskie Wydawnictwo Literackie Muza, Warszawa.
- Informacja o drogowym przejściu granicznym w Dorohusku*, 2005, Lubelski Zarząd Drogowych Przejść Granicznych, Chełm.
- Interreg Polska*, 2008, www.interreg.gov.pl.
- Iwańczuk K., 2004, *Zmiany ludnościowe na Białorusi po roku 1990 (na tle wcześniejszych okresów)*. Zakład Geografii Ekonomicznej UMCS, Lublin, maszynopis.
- Jedut R. (red.), 1990, *Obszary problemowe rolnictwa Polski ze szczególnym uwzględnieniem regionu lubelskiego*, Zakład Geografii Ekonomicznej, INOZ, UMCS, Lublin.
- Jevroregion Bug: Volyns'ka oblast'*, 1997, Ministerstvo Osvity Ukrainy, Volyns'kyj Der avnyj Universytet Imeni Lesi Ukrainky, Volyns'ka Oblasna Der avna Administracija, Luc'k.
- Kamenec district executive committee* 2008, <http://kamenec-en.brest-region.by>.
- Kamiński Z.J., 1995, *Degradacja wartości kulturowych wsi na obrzeżach miejsko-wiejskich*, [w:] Z.J. Kamiński (red.), *Urbanizacja wsi w obrzeżach miejsko-wiejskich*, Katowice, s. 29–40.
- Kawałko B., 2006, *Granica wschodnia jako czynnik ożywienia i rozwoju społeczno-ekonomicznego regionów przygranicznych. Synteza*. Ekspertyza przygotowana na potrzeby *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski wschodniej do roku 2020*. http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/Dokumenty%20i%20ekspertyzy/Strony/dokumenty.aspx
- Kawałko B., Miszczuk A., (red.), 2005, *Pogranicze polsko-ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu.
- Kiełbińska-Ryń Z., 2005, *Rolnictwo*, [w:] B.Kawałko, A.Miszcuk (red.), *Pogranicze polsko-ukraińskie. Środowisko. Społeczeństwo. Gospodarka*, Wyższa Szkoła Zarządzania i Administracji w Zamościu. Zamość, s. 131–144.
- Komornicki T., Powęska H., 2001, *Analiza wyników badań pilotażowych*, Biuro Statystyki Celnej i Analiz, Główny Urząd Cel, Warszawa, opracowanie w ramach projektu *Stopień wykorzystania ulg i norm celnych w ruchu osobowym oraz poziom ich przekraczania*.
- Koter M., 1997, *Kresy państwowe – geneza i właściwości w świetle doświadczeń geografii politycznej*, [w:] K. Handke (red.), *Kresy pojęcie i rzeczywistość*, Warszawa.
- Kowalczyk A., Kulczyk S., 2006, *Ochrona i konserwacja wartości przyrodniczych Polski Wschodniej jako podstawa trwałego rozwoju*, Ekspertyza przygotowana na potrzeby *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski wschodniej do roku 2020*. http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/Dokumenty%20i%20ekspertyzy/Strony/dokumenty.aspx

- Kukielka J. (red.), 1997, *Diagnoza stanu sieci drogowej polskiej części Euroregionu Bug na tle ruchu drogowego*, Euroregion Bug, 5, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Kusiński W., 1996, *Stosunki ludnościowe a społeczno-ekonomiczna transformacja Ukrainy*, Studia i Materiały CBW UW, 63, Warszawa.
- Losch A., 1961, *Gospodarka przestrzenna. Teoria i lokalizacja*, PWN, Warszawa.
- Maik W., Parysek J., 1978, *Klasyfikacja i charakterystyka barier wzrostu w gospodarce przestrzennej*, [w:] *Bariera wzrostu w gospodarce przestrzennej*, Biuletyn KPZK PAN, 99.
- Martinez O., 1999, *The Dynamics of Border Interaction*, [w:] C. H. Schofield (ed.), *Global Boundaries. World Boundaries*, vol. 1, Routledge, London-New York.
- Masljak P. O., Šyšeńko P. G., 1996, *Geografija Ukrajiny. Probnij pidručnyk dla 8–9 klasiv seredn'oji školy*, „Zodiak-Eko”, Kyjiv.
- Miszczuk A. (red.), 1997, *Zagadnienia wielokryterialnej delimitacji Euroregionu na pograniczu Polsko-Białorusko-Ukraińskim*, Euroregion Bug, 9, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Miszczuk A., 2006, *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej – Ukraina – możliwości wykorzystania dla dynamizacji procesów rozwojowych*, Ekspertyza przygotowana na potrzeby *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski wschodniej do roku 2020*. http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/Dokumenty%20i%20ekspertyzy/Strony/dokumenty.aspx
- Moraczewska A., 2008, *Transformacja funkcji granic Polski*, Wyd. UMCS, Lublin.
- Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, 1995, 2, PWN, Warszawa.
- Pastuszek Z., 1997, *Przejścia graniczne i ruch graniczny w obszarze Euroregionu Bug*, Euroregion Bug, 7, Politechnika Lubelska, Norbertinum, Lublin.
- Plan Rozwoju Lokalnego Gminy Dołhobyczów*, 2004, Dołhobyczów.
- Plan rozwoju lokalnego powiatu chełmskiego na lata 2004–2006*, 2004, Chełm.
- Plan zagospodarowania przestrzennego województwa lubelskiego*, t. I, t. II, *Uwarunkowania zewnętrzne i wewnętrzne*, 2002, Biuro Planowania Przestrzennego, Lublin.
- Pogranicze polsko-ukraińskie w liczbach w 2006 r.*, 2007, Urząd Statystyczny w Lublinie, Lublin.
- Powęska H., 1995, *Rozwój handlu i usług na wschodnim pograniczu Polski – problemy, szanse, zagrożenia*, Przegląd Geograficzny, 68, 3–4, Warszawa, s. 285–300.
- Powiat Chełmski 2008*, www.powiat.chelm.pl.
- Powiat Hrubieszowski 2008*, www.starostwo.hrubieszow.pl.
- Powiat Tomaszowski 2008*, www.powiat-tomaszowski.com.pl.
- Prescott J.R.V., 1965, *Geography of frontiers and boundaries*, Hutchinson University Library, London.
- Prescott J.R.V., 1987, *Political frontiers and boundaries*, Unwin Hyman, London.
- Punds N. J. G., 1963, *Political Geography*, McGraw-Hill Book Com. Inc, New York-London.

- Promocja Współpracy Transgranicznej w Euroregionie Bug*, 2008, www.promocja.euroregion-bug.pl.
- Proniewski M., Proniewski M. 2006. *Zewnętrzna granica Unii Europejskiej – Białoruś – możliwości wykorzystania dla dynamizacji procesów rozwojowych*. Współpraca transgraniczna. Ekspertyza przygotowana na potrzeby *Strategii rozwoju społeczno-gospodarczego Polski wschodniej do roku 2020*, Dostępne na http://www.mrr.gov.pl/polityka_regionalna/SRPW_2020/Dokumenty%20i%20ekspertyzy/Strony/dokumenty.aspx
- Raport o stanie środowiska województwa lubelskiego w 2000, 2001*, L. Żelazny, Z. Strycharz (red.), Biblioteka Monitoringu Środowiska, Lublin.
- Rettinger R., 1999, *Stan środowiska przyrodniczego Ukrainy i jego wpływ na gospodarkę rolną*, Instytut Geografii, Akademia Pedagogiczna, Kraków, maszynopis.
- Rykiel Z., 1985, *Zagadnienia regionalnych systemów osadniczych*, Studia KPZK PAN, 85, Warszawa.
- Rykiel Z., 1986, *Ograniczenia meldunkowe jako bariery przestrzenne*, Przegląd Geograficzny, 58, IGiPZ PAN, Warszawa, s. 395–409.
- Rykiel Z., 1991, *Rozwój regionów stykowych w teorii i w badaniach empirycznych*, Prace Habilitacyjne, IGiPZ PAN, Ossolineum.
- Rykiel Z., 2006, *Podstawy geografii politycznej*, PWE, Warszawa.
- Šablíj O. Y., 1995, *Social'no-ekonomičeskaja geografija Ukrainy*, „Svit”, L'viv.
- Šablíj O., Hudzelak I., Labinska H., 2002, *Starzenie się ludności Zachodniej Ukrainy*, [w:] J. Kowaleski i P. Szukalski (red.), *Proces starzenia się ludności – potrzeby i wyzwania*, I Kongres Demograficzny w Polsce, Sesja problemowa, Łódź, s. 41–48.
- Sadowski A., 1995, *Pogranicze polsko-białoruskie. Tożsamość mieszkańców*, Trans Humana, Białystok.
- Sanguin A.L., 1983, *L'architecture spatiale des frontieres politiques: quelques reflections theoriques a propos de l'exemple Suisse*, Regio Basiliensis, 24, s. 1–10.
- Slaščuk A., 2003, *Mistoformujuči ta mistoobslugovujuči funkciji miscevyh centriv Volyn's'koji oblasti ta jich rol' u terytorial'nych organizaciji vyrobnictva*, Naukovyj Visnyk Volyn's'kogo Deravnogo Uniwersytetu im. L. Ukrajinky, Geografiën nauky, 7, s. 202–210.
- Sokołowski T., 2007, *Monografia geograficzno-ekonomiczna powiatu tomaszowskiego*, UMCS, Lublin, maszynopis.
- Starostwo powiatowe w Białej Podlaskiej* 2008, www.powiatbialski.pl.
- Statystycznyj ščoričnyk L'viv's'koji oblasti za 2006 rik*, 2007, Golovne Upravlinnja Statystyky u L'viv's'kij Oblasti, L'viv.
- Statystycznyj ščoričnyk. Volyn' 2007*, 2008, Golovne Upravlinnja Statystyky u Volyn's'kij Oblasti, Luc'k.
- Stowarzyszenie Europejskie Centrum Integracji i Współpracy Samorządowej „Dom Europy”* 2008, www.domeuropy.lubelskie.pl.
- Strategia Rozwoju Gminy Dołhobyczów na lata 2007–2020*, 2007, Dołhobyczów.

- Strategia Rozwoju Gminy Terespol do Roku 2020*, 2008, Załącznik do Uchwały Rady Gminy z 21 kwietnia 2008, Terespol.
- Strategia rozwoju społeczno-gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020*, 2007, Ministerstwo Rozwoju Regionalnego, Warszawa.
- Swianiewicz P., 2006, *Strategiczna analiza stanu spójności ekonomicznej i społecznej przeprowadzona na poziomie obszarów NUTS 4 i NUTS 5*, Materiały Strategii Rozwoju Społeczno-Gospodarczego Polski Wschodniej do roku 2020, maszynopis.
- Szulc H., 2002, *Atlas historyczny wsi w Polsce*, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Transport – wyniki działalności w 2006 r.*, 2007, GUS, Warszawa.
- Wesołowska M., 2006, *Rozwój budownictwa mieszkaniowego a przemiany przestrzenne wsi województwa lubelskiego*, Studia Obszarów Wiejskich, 10, PTG, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Wesołowska M., Polski J., 2006, *Ekonomiczne aspekty rozprzestrzeniania się miast na przykładzie aglomeracji lubelskiej*, [w:] S. Kozłowski (red.), *Żywiotowe rozprzestrzenianie się miast. Narastający problem aglomeracji miejskich w Polsce*, Studia nad Zrównoważonym Rozwojem, tom II, Białystok-Lublin-Warszawa, s. 327–347.
- Węclawowicz G., Degórski M., Komornicki T., Korzeń J., Bański J., Korzeń J., Soja R., Śleszyński P., Więckowski M., 2006, *Studia nad przestrzennym zagospodarowaniem obszaru wzdłuż granicy polsko-niemieckiej*, Prace Geograficzne, 211, IGiPZ PAN, Warszawa.
- Wspólna polsko-ukraińska strategia współpracy transgranicznej. Lubelskie, Podkarpackie, Wołyńskie, Lwowskie, 2005–2015*, 2005, Europejskie Centrum Integracji i Współpracy Samorządowej „Dom Europy”, Lublin.
- Yuill R. S., 1965, *A Simulation Study of Barriers Effect in Spatial Diffusion Problems*, Michigan Inter-Univ. Comm. Of Mathematical Geographers, Discussion Paper, 5, Detroit.
- Zastavec'kyj B.I., 1993, *Sučasna geodemografična situacija v Zachidnomu regioni Ukrajinny, Problemy social'no-ekonomičnoji geografiji Zachidnogo regionu Ukrajinny*, Ministerstvo Osvity Ukrajinny, Instytut Systemnych Doslid en' Osvity, L'vivs'kyj Uniwersytet, Kyjiv, s. 52–66.
- Związek Transgraniczny Euroregion Bug*, 2008, www.euroregionbug.pl.

Aneks

Ankieta

Instytut Nauk o Ziemi
Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej

Proszę o wypełnienie anonimowej ankiety na temat wpływu granicy na rozwój gminy, w której mieszkasz. Ankieta zostanie wykorzystana do celów naukowych.

1. Czy jesteś zadowolony, że mieszkasz w tej gminie? ☐ tak ☐ nie ☐ nie mam zdania
2. Oceń Twoją gminę pod względem:
wyposażenia w infrastrukturę ☐ bardzo dobre ☐ dobre ☐ poprawne ☐ złe ☐ bardzo złe
dostępność do służby zdrowia ☐ bardzo dobra ☐ dobra ☐ poprawna ☐ zła ☐ bardzo zła
dostępność do edukacji ☐ bardzo dobra ☐ dobra ☐ poprawna ☐ zła ☐ bardzo zła
dostępność komunikacyjna ☐ bardzo dobra ☐ dobra ☐ poprawna ☐ zła ☐ bardzo zła
dostępność handlu i usług ☐ bardzo dobra ☐ dobra ☐ poprawna ☐ zła ☐ bardzo zła
3. Jak przygraniczne położenie gminy wpływa na jej sytuację ekonomiczną?
☐ korzystnie ☐ niekorzystnie ☐ nie wpływa
4. Szanse i bariery rozwoju Twojej gminy (zaznacz maksymalnie po 2 elementy)?
SZANSE
☐ czyste środowisko ☐ produkcja zdrowej żywności
☐ przygraniczne położenie ☐ duża aktywność mieszkańców gminy
☐ sąsiedztwo przejścia granicznego ☐ aktywność władz samorządowych
☐ walory turystyczne ☐ inne (wymień).....
☐ współpraca z sąsiadami za granicą
BARIERY
☐ rolniczy charakter gminy ☐ oddalenie od przejścia granicznego
☐ słabo rozwinięta infrastruktura ☐ ograniczenia w ruchu przez granicę
☐ brak inwestorów ☐ brak współpracy z sąsiadami za granicą
☐ niekompetencja władz ☐ inne (wymień)
☐ peryferyjne położenie
5. Jak ocenisz rozwój gminy na przestrzeni ostatnich 15 lat?
☐ bardzo dobrze ☐ dobrze ☐ poprawnie ☐ źle ☐ bardzo źle
6. W jakim kierunku powinna rozwijać się gmina w przyszłości (zaznacz maksymalnie 2 elementy)?
☐ rolnictwo ☐ leśnictwo ☐ turystyka i wypoczynek ☐ usługi i handel ☐ przemysł

7. Czy jesteś zadowolony z działalności lokalnych władz gminnych?

☐ tak ☐ nie ☐ nie mam zdania.

8. Jak oceniasz sąsiadów mieszkających po drugiej stronie granicy?

☐ lubię ich, chcę z nimi współpracować
☐ nie lubię ich i nie chcę z nimi współpracować
☐ są mi obojętni, nie mam opinii na ich temat

9. Czy posiadasz rodzinę lub znajomych po drugiej stronie granicy?

☐ nie
☐ rodzinę,
☐ znajomych,
☐ rodzinę i znajomych

Jeśli tak to oceń możliwości utrzymywania kontaktów z nimi:

☐ bardzo dobra ☐ dobra ☐ poprawna ☐ zła ☐ bardzo zła

10. Jakie jest Twoje zdanie na temat przepisów związanych z przekraczaniem granicy?

☐ powinny być złagodzone tak, aby swobodnie można było przekraczać granicę
☐ powinny być zaostrzone tak, aby bardziej ograniczyć możliwości przekraczania granicy
☐ nie mam zdania

11. Jak oceniasz współpracę władz lokalnych z władzami po drugiej stronie granicy?

☐ bardzo dobrze ☐ dobrze ☐ poprawnie ☐ źle ☐ bardzo źle

12. Jakie zmiany zauważasz na terenie gminy na przestrzeni ostatnich kilku lat (zaznacz właściwy kwadrat)?

sytuacja rolników	☐ poprawiła się	☐ pogorszyła się	☐ jest bez zmian
sytuacja właścicieli prywatnych przedsiębiorstw	☐ poprawiła się	☐ pogorszyła się	☐ jest bez zmian
sytuacja ludzi pracujących na etacie	☐ poprawiła się	☐ pogorszyła się	☐ jest bez zmian
przeciętny poziom życia w gminie	☐ poprawił się	☐ pogorszył się	☐ jest bez zmian
różnice w poziomie życia w gminie	☐ wzrosły	☐ zmalały	☐ nie zmieniły się

13. Czy dostrzegasz w gminie inwestycje dofinansowane przez Unię Europejską?

☐ tak ☐ nie ☐ nie umiem odpowiedzieć

Metryczka:

☐ Kobieta ☐ Mężczyzna

Wiek:

☐ do 25 lat ☐ 26–35 lat ☐ 36–45 lat ☐ 46–55 lat ☐ powyżej 55 lat

Wykształcenie:

☐ niepełne podstawowe ☐ podstawowe ☐ zasadnicze zawodowe ☐ średnie ☐ wyższe

Rodzaj pracy:

☐ rolnik ☐ prywatny przedsiębiorca ☐ pracownik najemny (etatowy)
☐ bezrobotny ☐ inne

Miejscowość:

Gmina:

Data:

Summary

The influence of the national border on directions of socio-economic development in the eastern part of the lublin province

The region of Lublin is an interesting area from the point of view of the contemporary social and economic processes. This region is among the poorest ones in Poland (and in the European Union), and so radical changes ought to take place in it, aiming at the evening out of the differences with respect to other regions of the country. Besides, the eastern border of the province is a fragment of the national border (Polish-Belarusian and Polish-Ukrainian), and a portion of the outer border of the European Union.

The economy of the Lublin region is based on agriculture. Its share in attracting foreign investments is low, the infrastructure is poorly developed, and its other characteristics, also contributing to the low position of the region, motivate to the search for the new ways of development of this area. In particular, the eastern part of the Lublin province displays a significant economic lag, which is due to the existence of the spatial barrier, constituted by the boundary.

Borderland is by the very nature of things an area featuring high degree of separation and specificity. In the case considered this is yet amplified by the existence of the boundary between different economic and political systems. Countries, with which Poland borders over this segment of its national boundary, chose different models of political and economic development. Besides, the areas situated in the vicinity of the boundary are characterized by high differentiation of spatial structures and dynamics of economic development. Development concentrates primarily on the areas close to the border crossings, while the peripheral ones, far from important transport routes, are threatened with social and economic degradation.

The main objective of the study is to demonstrate the influence exerted by the national boundary – as a spatial barrier – upon the level and directions of socio-economic development of the border areas in Lublin province. An opera-

tional objective is constituted by the diagnosis of the development barriers, resulting from the existence of boundaries of various degrees of permeability and the determination of the specific factors, stimulating economic development, resulting from the border-adjacent situation. The authors of the study propose two fundamental research hypotheses:

- *the contemporary eastern boundary on the area of Lublin region constitutes a specific spatial barrier, limiting the general socio-economic development of the border-adjacent areas, but stimulating the development of areas in the neighbourhood of the border crossings;*
- *there exist development differences between the Polish-Belarusian borderland and the Polish-Ukrainian one, resulting from the adoption of different models of political and economic development in the respective neighbouring countries.*

The monograph is composed of five parts. In the introductory part the theoretical issues are considered and the scope of study is determined. The subsequent part is devoted to the diagnosis of the state of development of the border areas and the dynamics of this development. In this part the questions are considered pertaining to population (demographic structure, births and deaths, migrations, occupational activity), business activity (industry, agriculture, service, trade, construction, tourism), as well as equipment with technical and social infrastructure. In the third part the socio-economic situation is presented on the border-adjacent areas of Belarus' and Ukraine.

Field studies are documented in the fourth and fifth parts of the report. The results from the questionnaire-based survey, carried out among the inhabitants of eleven border-adjacent municipalities, and from the interviews with the representatives of the self-governmental authorities, are presented and analysed. The basic goal of the study was to cognize the opinions of the inhabitants and the local authorities on the influence, exerted by the national boundary on the development of the municipality. This is complemented by the characterization of three border-adjacent municipalities (Terespol, Dorohusk and Dolhobyczów), differing as to the nature of location and development. In the summary, an attempt is presented of determining the directions and the perspectives of development for the eastern part of the Lublin region.

Poland borders upon Belarus' and Ukraine, countries, which chose different models of political and economic development. Ukraine adopted a more pro-European model and it could be expected that this might have had a more advantageous influence on the economic condition of the border zone. Yet, the field studies conducted as well as the questionnaires and the interviews with the inhabitants and the local authorities of the border-adjacent municipalities showed unambiguously that the area along the border with Belarus' develops better. There are, most probably, many reasons for this fact, but the most important ones include: more peripheral location of the Polish-Ukrainian bor-

derland (more difficult transport-wise access) and the psychological conditioning of the local communities, having its roots in historical past.

Spatial diagnosis and field studies of the borderland considered allow for drawing of conclusion that it is much easier to indicate their weak points. The borderlands accumulate a number of negative qualities, while there are only few of those that might constitute a potential for the economic advance.

Diagnosis of the state of development of the border adjacent areas of the Lublin province

Strong points	Weak points
<ul style="list-style-type: none"> ▫ high natural productive potential of agriculture, especially in the southern part of the border-adjacent area; ▫ possibility of diversification of agricultural production and a wealth of food products (animal and crop products) ▫ established land property system ▫ higher chances of acquiring investment means from assistance funds ▫ clean natural environment ▫ limited areas attractive for tourism and recreation ▫ possibility of developing agro-tourism and ecological farming ▫ neighbourhood of two countries as potential sales markets of service and produce ▫ vast pool of cheap labour, primarily from across the border ▫ location in the zone of various cultures and religions 	<ul style="list-style-type: none"> ▫ disadvantageous demographic structure ▫ relatively low level of education of inhabitants of rural areas ▫ low level of social activity ▫ mono-functionality – domination of agriculture ▫ traditional character of farming, low competitiveness, commercialization and value of productive assets, as well as unused natural potential ▫ atomized agrarian structure of the farms ▫ excessive deforestation ▫ lack of investments, in particular – of investments of productive character ▫ low degree of industrialization ▫ unsatisfactory level of equipment with technical infrastructure ▫ limited transport-wise accessibility and lack of diversification of transport means (limited role of railways) ▫ low number of border crossings ▫ lack of innovative companies ▫ low intensity of transboundary collaboration ▫ lack of own capital of the self-governmental units ▫ low economic activity of the local self-governments and inhabitants

Analysis of statistical materials and questionnaires filled by the inhabitants, and the interviews with the representatives of local self-governmental authorities, indicates a systematic development of the eastern part of the province of Lublin. The delays with respect to other regions in the domain of technical infrastructure are being overcome relatively quickly. On the other hand, the rate of change in terms of new productive investments or entrepreneurship, is much lower and unsatisfactory.

The socio-economic development concerns first of all towns and their closest neighbourhood, as well as the surroundings of the main transport routes.

A slower rate of change on rural areas results from their low economic and social potential. In the case of border-adjacent municipalities the most advantageous changes were identified in the direct vicinity of the border crossings and in these central places of units considered, which fulfill, side by side with administrative functions, also the service and trade oriented ones.

Contemporary social and economic processes on the border-adjacent areas of Lublin province

Positive	Negative
<ul style="list-style-type: none"> ▫ improvement of equipment with technical infrastructure ▫ gradual increase of the average acreage of farms ▫ development of new economic functions on suburban areas and in the vicinity of border crossings ▫ modernization of the main transport routes ▫ increase of the social awareness as to self-government 	<ul style="list-style-type: none"> ▫ worsening demographic structure due to natural decrease and migration outflow ▫ investment-wise stagnation in agricultural municipalities and low number of applications for investment-oriented assistance funds ▫ economic and social peripheralisation of the southern part of the area considered

We provide below the most important conclusions, concerning development perspectives for the border-adjacent area of the province of Lublin, resulting from the studies to date.

1. Future development of the border areas in the province of Lublin should make use of two essential development factors – border-adjacent location and qualities of natural environment.
2. The border-adjacent location shall be playing a direct role in the vicinity of the border crossings and main transport routes, leading into the country, which shall be the zones of intensive economic activity.
3. One can expect in the zones of intensive economic activity mainly the development of service and trade, for which adequate space ought to be prepared. With time, their functional structure ought to be strengthened by the investment of productive orientation (based primarily on the local food products).
4. The development of the zones of intensive economic activity should be accompanied by the establishment of new border crossings, which would play an activating role.
5. It is necessary to improve the transport accessibility of the most peripheral border areas. This can be done mainly through modernization of the already existing roads.
6. The qualities of the natural environment provide first of all the possibilities of developing a competitive, commercial agriculture, with a differentiated character of production.

7. In the South of the border area crop production shall concentrate, making use of the very good soil conditions. It is advisable to maintain the production traditions of the Lublin region (hops, tobacco, raspberries, legumes), with distinct intensification and modernization of production. In the central part the traditional character of agriculture with mixed production shall persist. Agro-tourism and production of energy crops shall develop. In the northern part of the study area, where larger areas of permanent grasslands exist, cattle raising, both dairy and meat, should develop first of all.
8. In the economic structure of the area, tourism may uniquely have a complementary character, and shall be concentrated, along with recreation, on limited surfaces.
9. The assets of the region, resulting from its location in the zone of influence of various cultures and religions, ought to be used to a greater degree. Of particular importance ought to be the fact of location at the interface of three nations.
10. A significant influence on the development of border areas of the Lublin province ought to be exerted by the transboundary collaboration in economic, social and cultural domains. Cooperation in the framework of the Euroregion "Bug" should be activated, as in the opinion of the representatives of the self-governmental bodies, this cooperation has currently only a "theoretical" character. The transboundary collaboration should serve practical purposes, activating local entrepreneurship on both sides of the border.

The period of the few years to come shall have a key significance for the selection of the direction of spatial development in the border-adjacent areas of the eastern part of the Lublin region. An appropriate choice might enable this region to avoid further social and economic marginalization.

